श्रीमद् बुद्धिसागरसूरिजी ग्रन्थमाला ग्रन्थांक ४९-२

श्रीमद् देवचन्द्रजीकृत

नयचक्रसार

अने

गुरुगुण छत्रीशी

छपावी प्रसिद्ध करनार

श्री अध्यात्म ज्ञान प्रसारक मंडल

द्वा. वकील मोहनलाल हीमचंद-पादरा.

द्वितीयावृत्ति

संवत १९८५

कींमत रु. ०-१२-०

आ ग्रन्थ मळवानुं ठेकाणुं:—

वकील मोहनलाल हीमचंद.

अमदावाद—सलापोसरोड:
धी डायमंड ज्युबिलि प्रिन्टिन्ग प्रेसमां
परीख देवीदास छगनलाले छापी.

निवेदन

अध्यात्मरसिक पंडितप्रवर श्रीमद् देवचंद्रजी महाराजना बनावेला तमाम ग्रंथो एकत्र करी सदगत् गुरुवर्य श्रीमद् बुद्धिसागरसूरिजीनी प्रेरणाथी श्रीमद् देवचंद्र भाग १-२ ए नामथी आ मंडले प्रथम छपावेला. तेनी तमाम नकलो टुंक वखतमां खपी जवाथी अने मागणी सतत चालु रहेवाथी तेनी बीजी आवृत्ति हाल मंडले छपावी छे. ते ग्रंथ घणो मोटो होवाथी वाचकोने तथा अभ्यास करनारने खरीदवामां तेमज अभ्यासमां सुगम पडे ते माटे तेमा आवेला ग्रंथोनी केटलीक नकलो छुटी छुटी बधाववा योग्य लागवाथी नीचे मुजब चार विभागो जुदा जुदा पाका सळंग छींटना पुठाथी बंधावी बहार पाडवामां आव्या छे.

१ आगमसार	०—६—०	(नं. ४९+१)
२ नयचक्रसार अने गुरुगुण छत्रीशी	०—१२—०	(नं. ४९+२)
३ कर्मग्रन्थ टवार्थ अने कर्म संवेध प्रकरण	०—१४—०	(नं. ४९+३)
४ विचाररत्नसार छुटक प्रश्नोत्तर अने कागलो	१—०—०	(न. ४९+४)

ए रीते चार विभागोनी एकंदर कींमत रु. ३—०—० थाय छे, ज्यारे आखा भेगा बांधेला ग्रन्थनी कींमत रु. २—८—० राखवामा आवी छे. आशा छे के द्रव्यानुयोगना खपी जनो आ ग्रन्थनो लाभ लेशे. प्रस्तावना आ चारे ग्रन्थने भेगा बांधेल ग्रन्थमां आपवामां आवी छे ते वांचवा भलामण छे.

पादरा।
पोस सुदी १, संवत १९८५

अध्यात्म ज्ञान प्रसारक मंडळ.

अशुद्धिशुद्धिपत्रक.

पृष्ट	पंक्ति	अशुद्धि	शुद्धि
१०७	११	सम्य र्गं	सम्यग्मार्ग
१०८	४	अव्यावाबाधा	अव्याबाधा
१०९	३	चाथे	चो
१०९	५	जीवा	जीवो
११०	६	प्रयथ	प्रथम
१११	१४	सम्क्त्व	सम्यक्त्व
,,	,,	हाय	होय
,,	२१	जाणवा	जाणवो
११२	१७	ता	तो
११३	[illegible]	हय	हवे
,,	७	ममाथी	समारी
,,	१२	छैय	छैये
,,	१६	मिध्या	मिथ्या
११४	१७	व्याप	व्याप्य
११५	१३	द्रूव्य	द्रव्य
११७	५	सभुदाय	समुदाय
११८	३	व्जय	व्यय
,,	४	पर्यास्तिकाभय	पर्यायास्तिकोभय
,,	६	पर्यायवद	पर्यायवद्
,,	१३	नहा	नहीं
११९	१९	मर्थ	मर्थ
,,	२४	अर्थ -जे	अर्थजे
१२०	१३	गुणो	गुणी
१२१	३	संमारी	संमारी
१२३	१४	आठभानो	ओठभानो
,,	२१	जाय	जीव

१७१	१८	परिणभे	परिणमे
१७२	२	यागेंज	योगेंज
१७३	२५	भाक्तृत्व	भोक्तृत्व
१७४	२०	क्रियायत	क्रियायत
,,	२१	उपयोगा	उपयोगी
१७५	६	परणाव	परभाव
,,	११	नदनयी	नदमयी
,,	२०	निरयाण	निरायरण
१७६	२०	कारणात	कारणता
१७७	६	उपाधिता	उपाधितो
,,	१५	जाव	जीव
१७८	९	दानाधिक	दानादिक
१७९	८	कादाना	कायना
,,	२१	स्पदर्शायो	स्पर्शादयो
१८०	८	मध्ये	मध्ये
,,	२४	पुद्गलनो	पुद्गलनो रुपीगुण तेना भेद वर्ण, गध, रस, स्पर्श संस्थानादिक
१८२	३	निक्षप	निक्षेप
,,	११	वीना	वीर्यना
१८४	१८	ए	मे
१८६	५	पार्यायथिय	पयायार्थिक
१८८	१	,	,,
१९५	६	व्यवाहयते	व्यवहियते
१९८	९	ते धर्मंज	ते भाव धर्मंज
२०१	२०	धट	घट
२०४	१०	पर्यंभूतनय	पयभूतनय
२०४	२०	नयपष	नयपक्ष
,,	२३	भ्रताख्य	भुताख्य
२०५	१६	नोयते	नोयने
,,	,,	भत	भुत
,,	२०	पराने	वरोने

२०६	१५	न गवेषे	गवेषे
२०८	३	मवलम्बमानः	अवलम्बमानः
,,	१२	धर्मोने	धर्मोने
,,	२३	द्रव्यांतरपरणो	द्रव्यांतरपणो
२०९	७	धर्मने	धर्मनेन
२१२	९	घेये	धेये
२१४	९	निमत्त	निमित्त
,,	२०	विशेप	विशेष
२१५	१०	लिगादिके	लिंगादिके
२१७	५	जाणवा	जाणवो
,,	१५	विपयी	विषयी
,,	२४	एवभूतथी	एवंभूतथी
२१९	७	ज्ञानं	ज्ञानं
२२०	७	पामाने	पामीने
,,	१०	अव्यावाद	अव्याबाध
२२२	८	वाधक	बाधक
२२२	१३	आन्माय	आम्नाय
२२४	९	परमाव	परभाव
२२५	१६	कराने शुत्त	करीने शुद्ध
२२७	२०	परभावानुग	परभावानुगत
२२८	२	रमतासंग	समतासंग

॥ श्री परम गुरुभ्यो नमः ॥

श्रीदेवचंद्रजीकृत नयचक्रसार.

बालावबोध सहित.

मंगलाचरण.

प्रणम्य परमब्रह्म शुद्धानन्दरसास्पदम् ।
वीरं सिद्धार्थराजेन्द्र नन्दनं लोकनन्दनम् ॥१॥
नत्वा सुधर्मस्वाम्यादि, सङ्घ सद्वाचकान्वयम् ।
स्वगुरून् दीपचन्द्राख्यपाठकान् श्रुतपाठकान् ॥२॥
नयचक्रस्य शब्दार्थं कथनं लोकभापया ।
क्रियते बालबोधार्थं सम्य र्गविशुद्धये ॥३॥

प्रशस्ति.

श्रीजिनागमने विषे १ द्रव्यानुयोग २ चरणकरणानुयोग ३ गणितानुयोग ४ धर्मकथानुयोग ए चार अनुयोग कह्या छे तेमां छ द्रव्य अने नव तत्त्व तेना गुणपर्याय स्वभाव परिणमनने जाणवुं ते द्रव्यानुयोग. एव पंचास्तिकायनुं स्वरूप कथन-

रूप छे. ते पंचास्तिकायमध्ये एक आत्मा नामे अस्तिकाय द्रव्य छे, ते आत्मा अनंता छे, तेना मूल बे भेद छे, तेमां एक सिद्ध निष्पन्न सर्वकर्मावरण दोषरहित संपूर्ण केवलज्ञान केवलदर्शनादिगुणप्रकटरूप, अखंड, अमल, अव्याबाधानंदमयी, लोकने अंते विराजमान, स्वरूपभोगी ते सिद्धजीव कहियें. ते सिद्धता सर्व आत्मानो मूल धर्म छे, ते सिद्धतानी ईहा करवाने सिद्धभगवंतनो यथार्थसिद्धपणो ओलखीने निष्पन्न सिद्धनो बहुमान करवो, अने पोते पोतानी भूले अशुद्धचेतनपणे परिणमतां बांध्यां जे ज्ञानावर्णादिकर्म ते टालीने पोतानी संपूर्ण सिद्धतानी रुचि करवी एहीज हितशिक्षा छे.

वली बीजो भेद संसारि जीवोनो छे. ते जेणे आत्मप्रदेशें स्वकर्त्तापणे कर्मपुद्गलने ग्रह्या, जेने कर्मपुद्गलनो लोलीभाव छे ते मिथ्यात्व गुणठाणाथी मांडीने अयोगी केवली गुणठाणाना चरमसमयपर्यंत सर्व संसारीजीव कहियें. तेना वली बे भेद छे. एक अयोगी, बीजा सयोगी. ते सयोगीना बे भेद. एक सयोगीकेवली, बीजा सयोगी छद्मस्थ. छद्मस्थना बे भेद. एक अमोही, बीजा समोही. समोहीना बे भेद छे. एक अनुदितमोही, बीजा उदितमोही. उदितमोहीना बे भेद. एक सूक्ष्ममोही, बीजा बादरमोही. बादरमोहीना बे भेद. एक श्रेणिवंत, बीजा श्रेणिरहित. श्रेणिरहितना बे भेद. एक संयमी विरति, बीजा अविरति, अविरतिना वली बे भेद. एक समकीति, बीजा मिथ्यात्वी. मिथ्यात्वीना बे भेद. एक ग्रंथिभेदी, बीजा ग्रंथिअभेदी. ग्रंथिअभेदिना बे भेद. एक भव्य, बीजा अभव्य. तेमां अभव्यजीवोनुं तो दल ज एवो होय जे श्रुतअभ्यास पण करे तथा द्रव्यथी पंच महाव्रत आदरे पण

आत्मधर्मनी यथार्थ श्रद्धा विना पहेलो गुणठाणो किवारे मूके नही. माटे ए जीवो ते सिद्धपद पामवाने योग्य नहीं ते अभव्य चार्थे अनंते छे.

बीजा भव्य ते जे सिद्धपणाने योग्य छे, जेने कारणयोग मिले पलटण पामे. ते भव्यजीवा अभव्यथी अनन्तगुणा छे ते मध्ये केइक भव्य सामग्रीयोग पामी ग्रंथिभेद करीने समकित पामे अने केटलाएक भव्य तो सामग्रीने अभावे समकित पामे ज नही. उक्तं च

विशेषणवत्यां सामग्गी अभावाओ, ववहार-रासिअप्पवेसाओ ॥ भव्वावि ते अणंता, जे सिद्ध-सुहं न पावंति ॥ १ ॥

पण ते भव्य जीवोमां योग्यता धर्म छतो छे ते माटे भव्य कहियें. जे जीव मिथ्यात्व तजीने शुद्ध यथार्थ आत्मपणे व्यापक रह्यो तेज मारो धर्म, अने जेथी ते आत्मसत्तागत धर्म प्रगटे ते साधनधर्म. तेना बे भेद छे. एक वायणा-पुछणादि-वंदन, नमनादि पडिलेहण-प्रमार्जनादि जेटली योगप्रवृत्ति ते सर्व द्रव्यथी साधनधर्म कहियें. ते भावधर्म प्रगट करवाने जे करे तेने कारणरूप छे. द्रव्य ते जे भावनुं "कारण कारयासे दव्वं" इति आगमवचनात् ॥

अने जे उपयोगादि पोताना क्षयोपशमभावे प्रगट्या जे ज्ञानवीर्यादिगुण ते पुद्गलानुयायीपणाथी टालीने शुद्धगुणी जे श्रीअरिहंत-सिद्धादिक तेना शुद्धगुणने अनुयायी करवा. अथवा आत्मस्वरूप अनतगुणपर्यायरूप तेने अनुयायी करवा ते भावथी साधनधर्म जाणवो. ए आत्मा नीपजाववानो उपाय छे.

जिहां लगे आत्मानुं शुद्धस्वरूप चिदानंदघन ते साध्यमां नथी अने पुद्गलसुखनी आशाये विष, गरल, अन्योन्य अनुष्ठान जे करवुं ते ससारहेतु छे. माटे साध्यसापेक्षपणे स्याद्वादश्रद्धायें

साधन करवुं एहिज मार्ग छे. अने ए मार्गनी जे प्रतीतरुचि ते सम्यक्त्व कहियें. ते सम्यक्त्व ग्रंथिभेद करयो पामियें. ते ग्रन्थि-भेद तो त्रण करण करे तो जडे. ते त्रण करण जीव करे तेवारें सम्यक्दर्शन पामे. ते त्रण करणमां पहेलुं यथाप्रवृत्तिकरण, बीजुं अपूर्वकरण, त्रीजुं अनिवृत्तिकरण. ए करण सर्व संज्ञी पचेंन्द्रि करे. तेमां प्रथथ यथा प्रवृत्तिकरण ते भव्य तथा अभव्य पण करे. कोइक जीव अनंतिवार करे. ते यथाप्रवृत्तिकरणनुं स्वरूप लखियें छैये.

सर्वकर्मनी उत्कृष्टस्थितिना बांधनार जीवने संक्लेश घणो छे माटे यथाप्रवृत्तिकरण करे नही. उक्तंच विशेषावष्यके-

उक्कोसट्ठि न लब्भइ भयणा एएसु पुव्वलद्धा-ए ॥ सव्वजहन्नठिइसु वि, न लब्भइं जेण पुव्व-पडिवन्नो ॥ १ ॥ माटे कर्मनी उत्कृष्टस्थितिनो बांध-नार जीव ते चार सामायिकनो लाभ न पामे, अने जे जीव सात कर्म्मनी जघन्यस्थिति बांधे ते जीव तो गुणवंत ज छे ए रीत छे. माटे जे वारें एक कोडाकोडी साग-रोपम पल्योपमने असंख्यातमें भागे उणी स्थिति बांधतो होय ते यथाप्रवृत्तिकरण करे. जे जीव कर्म्मक्षपणारूप शक्ति पाम्यो न हतो ते शक्ति पाम्यो तेने यथाप्रवृत्तिकरण कहियें. उक्तं च भाष्ये **येन अनादिसंसिद्धप्रकारेण प्रवृत्तं कर्म-क्षपणंक्रियते अनेनेति करणं जीवपरिणाम एव उ-च्यते अनादिकालात् कर्मक्षपणप्रवृत्तावध्यवसाय विशेषो यथाप्रवृत्तिकरणमीत्यर्थः ॥**

क्षयोपशमी चेतनावीर्य जे संसारनी असारता जाणे, संसार दुःखरूप करी जाणे, तेथी परिग्रह शरीरथी खरे, उद्वेगें उदा-सीनता परिणामे करी सात कर्मनी स्थिति अनेक कोडाकोडीना थोकडा असंख्याता जे सत्तामां हता ते खपावे, ने कांइक

उणी एक कोडाकोडी रास्ते. ए यथाप्रवृत्तिकरण आत्मा अनंति-
वार करे, पण ग्रंथिभेद करी शके नहीं. ए करण ते गिरि
नदीने निचें आव्युं पाषाण ते घंचना घोलनारूप चालवे करीने
जेम सहेजे सुंहालो थाय, अने कोइक आकार पकडे तेम
जन्म मरणादि दुःखने उद्वेगे अनाभोगथी ज भववैरागें जीव
यथाप्रवृत्तिकरण करे. एहिज जीव कोइक रीते वैराग्य विचारे
जे भवभ्रमण ते दुःख छे, ए संयोग वियोगादि असार छे पण
कांइक ज्ञानानंदादि ते सार छे. एहनी गवेषणा करनारो जीव
ते यथाप्रवृत्तिकरण करीने अपूर्वकरण करे. इहां कोइ पुछे जे
भव्यने तो पलटण योग्यता छे पण अभव्य जीव केम करे ?
तेनुं उत्तर जे तीर्थंकरभक्तिमा जे देवतानी महिमा तथा लोक
सन्मानादिक देखीने पुण्यनी वाछायें देवत्व राज्यादिक लाभ
इच्छायें इग्यार अंग तथा नाम पच महाव्रतादि पामे पण तेने
सम्यक्त्व न होय. जे पुद्गलाभिलाषी छे तेने गुणस्पर्श न थाय
उक्तंचमहाभाष्ये ॥ अर्हदादिविभूतिमतिशयवतीं दृष्ट्वा धर्मा-
देवंविधसत्कारो देवत्वराज्यादयः प्राप्यंते इत्येव समुत्पन्नबुद्धेरभव्य-
स्यापि देवनरेन्द्रादिपदेच्छया निर्वाणश्रद्धारहितस्यानुष्ठान किंचि-
दगी कुर्वतो ज्ञानरूपस्य श्रुतसामायिकमात्रलाभेऽपि सम्यक्त्वा-
दिलाभ' श्रुतस्य न भवत्येवेति ॥ ए रीतें धारवु.

तथा अपूर्वकरण अने अनिवृत्तिकरणनो अधिकार जेम
आगमसारमा लख्यो छे तेज प्रमाणे इहां पण जाणवा. इम
त्रण करण करीने उपशम अथवा क्षयोपशम अथवा क्षायिक
सम्यक्त्व जे पाम्यो अने आत्मप्रदेशे अनादिनो सम्यग्दर्शनगुणनो
रोधक एहवो मिथ्यात्व मोहप्रकृतिना विपाकोदयने दूर करीने
जे सम्यग्दर्शनगुणनी प्रवृत्ति थाय तेथी यथार्थपणे निर्धार

सहित जाणपणो प्रवर्ते ते जीवने द्रव्यानुयोगें तत्त्वज्ञान प्रगटे. तेथी जे आत्मगुण प्रगटे ते आत्मगुणरक्षणायें ज प्रवर्त्ते एहवी स्वरूपानुयायी आत्मगुणनी प्रवृत्ति तेहने धर्म करी सद्दहे. ते माटे स्याद्वादपरिणामी पंचास्तिकाय छे. ते स्याद्वादरूप ज्ञान ते नयज्ञाने थाय; माटे नयसहित ज्ञान करवुं. ते नयज्ञान अति दुर्लभ छे. अने नयनी अनंतता छे. उक्तं च॥जावइया वयणपहा तावइया चेव हुंति नयवाया ॥ ते जे पूर्वापर सापेक्ष नही ते कुनय कहियें, अने सर्वसापेक्षपणे वर्त्ते ते सुनय कहियें. ते मूल सात नय छे तेनुं स्वरूप अल्पमात्र लखियें छैयें.

नय ते ज्ञानगुणनुं प्रवर्त्तन छे.जे कारणे एकद्रव्य मध्ये अनंता धर्म छे, ते एक समये श्रुतोपयोगमां आवे नही, स्या माटे जे श्रुतज्ञाननो उपयोग असंख्याता समयें थाय. अने वस्तु मध्ये तो अनंता धर्म एक समये परिणमता पामिये. तेवारे श्रुतज्ञान सत्य थाय नही. ते माटे नयें करी जाणे. तथा यद्यपि केवलीनो उपयोग एकसमयी छे ते माटे जाणवामां नयनुं कार्य केवलीने पडे नही, पण वचने कहेतां केवलीने पण नयें करी कहेवुं पडे, कारण के वचन ता क्रमे करीने वोलाय छे अने वस्तुधर्म अनंता एकसमयकालें छे ते माटे नयें करी कहे. वली जिनभद्रगणिक्षमाश्रमणपूज्य कहे छेः--

जीवादि द्रव्यमां जे गुण छे ते अनंतस्वभावी छे. गुणनी छति तेनुं परिणमन तेनी प्रवृत्ति तेमां जे समये कारणता ते समये ज कार्यता इत्यादि अनेकपरिणतिसहित छे. तेथी कोइक रीते सर्वनुं भिन्नाभिन्नपणे ज्ञान थाय ते नयथी थाय. माटे समकितरुचि जीवने नयसहित ज्ञान करवुं जे एहला धर्म सर्वद्रव्य मध्ये रह्या छे माटे प्रथमतो श्रीगुरुकृपाथी द्रव्यगुणपर्याय

ओलखावे छे. ए पीठिका कही. हव मूलसूत्रना अर्थनुं व्याख्यान करे छे.

श्रीवर्द्धमानमानम्य, स्वपरानुग्रहाय च ॥
क्रियते तत्त्वबोधार्थं, पदार्थानुगमो मया ॥१॥

अर्थ ॥ श्रीके० गुणनी शोभा अतिशय शोभायें विराजमान एहवा श्रीवर्द्धमान अरिहंत शासनना नायक ते प्रते अत्यन्तपणे नमीने—नमस्कार करीने पोतानो मान मूकी त्रण योग समावी गुणीने अनुयायी चेतनानुं करवुं तेने नमवुं कहियें ते पण स्वके० पोताने अने पर जे शिष्य अथवा श्रोतादिकने अनुग्रहके० उपकारने सारु तत्त्वके० यथार्थ वस्तुधर्म तेने बोधके० जाणवाने अर्थे पदार्थके० धर्मास्तिकायादिक छ मूलद्रव्य तेनो अनुगमके० साचो मरपवो ते क्रियते के० करियें छय,

जगत्मां मतांतरीओ द्रव्यने अनेकपणे कहे छे, तिहां नैयायिक सोल पदार्थ कहे छे. वैशेषिक सात पदार्थ कहे छे. वेदांति, सांख्य एक पदार्थ कहे छे मीमांसक पांच पदार्थ कहे छे. पण ते सर्व मिथ्या छे. तेणे पदार्थनुं स्वरूप जाण्युं नथी अने श्रीअरिहंत सर्वज्ञ प्रत्यक्षज्ञानी ते एक जीव अने पांच अजीव ए रीते छ पदार्थ कहे छे. इहां कोइ पूछे जे नवतत्त्वरूप नव पदार्थ कह्या छे ते केम ? तेने उत्तर जे। एक जीव, बीजो अजीव, ए बे पदार्थ तो मूल छे अने शेष सात तत्त्व तो जीव अजीवनो साधक बाधक शुद्ध अशुद्ध परिणतिनी अवस्था भिन्न ओलखवाने कह्या छे.

श्लोक॥ द्रव्याणां च गुणानां च, पर्यायाणां च लक्षणं॥
निक्षेपनयसंयुक्तं, तत्त्वभेदैरलङ्कृतम् ॥
तत्र तत्त्वभेदपर्यायैर्व्याख्यातस्य–
जीवादेर्वस्तुनो भावः स्वरुपतत्त्वम्

अर्थ ॥ द्रव्यना, गुणना तथा पर्यायना लक्षण जे ओलखाण ते निक्षेपे करी तथा नयें करी युक्त तत्त्वना भेद सहित कहुं छुं. तत्र के० तिहां जिनागमने विषे तत्त्व जे वस्तुस्वरूप, भेद तेना जूदा जूदा भेदपर्याय तेमां रह्या जे धर्म एटला प्रकारे व्याख्या के० अर्थनुं कहेवुं तेणे करीने यथार्थ व्याख्यान थाय, तिहां तत्त्वनुं लक्षण कहे छे. व्याख्यान करवा योग्य जे जीवादिक वस्तु तेनो मूल धर्म ते वस्तुनुं स्वरुप तत्त्व कहियें. जेम कंचननुं स्वरूप पीत गुरु स्निग्धतादि तथा एनुं कार्य आभरणादिक अने एहनुं फल ते एहथी अनेक भोग्यवस्तु आवे, एम जीवनुं स्वरूप ज्ञान दर्शन चारित्रादि अनन्त गुण, तथा जीवनुं कार्य सर्वभावनुं जाणवुं प्रमुख. ए रीते अभेदपणे रह्या जे धर्म ते सर्व वस्तुनुं तत्त्व कहिये.

येन सर्वत्राविरोधेन यथार्थतया व्याप्यव्यापकभावेन लक्ष्यते वस्तुस्वरुपं तल्लक्षणं तत्र द्रव्यभेदा यथा जीवा अनंताः कार्यभेदेन भावभेदा भवन्ति क्षेत्रकाल भावभेदानामेकसमुदायित्वं द्रव्यत्वम्

अर्थ ॥ हवे लक्षण कहे छे. जे गुणे करी सर्वद्रव्य स्वजातिमां अविरोधिपणे यथार्थपणे १ अतिव्याप्ति २ अव्याप्ति असंभवादि दोपरहित वस्तु जे व्याप्य तेहने विषे व्यापकपणे लखियें जाणियें तेने वस्तुनुं लक्षण कहियें. ते लक्षण बे प्रकारनुं छे एक लिंगवाह्य आकाररूप अने बीजुं वस्तुमां रह्यो जे स्वरूप ते. ए बे भेद छे. तेमां लिंगथी तो गायनुं लक्षण जे सास्नासहितपणो ते वाह्य आकाररूप लक्षण छे. ए वाह्य लक्षणे जे ओलखाण करे ते वालचाल छे अने जे वस्तुने धर्मे ओलखाय ते स्वरूपलक्षण कहियें. जेम चेतनालक्षण ते जीव, तथा चेतनारहित ते अजीव, इत्यादिक लक्षणे लक्षणस्वरूप जाणवो एम अनेक रीते जाणी लेवो, भेदाश्च-हवे भेदनुं स्वरूप कहे छे. वक्तव्यवस्त्वशाः के० जे वस्तु कथन करता होय तेहना चार भेद छे. तत्र द्रव्यभेदाके० तिहा द्रव्यना भेद मूल लक्षणे सरिखा पण पिंडपणे जूदा छे ते द्रव्यथी भेद कहियें. यथाके० जेम सर्वजीव जीवत्वसामान्ये सरिखा छे, पण जीव जीव मते पोताना गुणपर्यायनो पिंडपणो जूदो छे. कोइनु कोइमां मिलि जातो नथी. ते माटे जीव अनंता द्रव्यभिन्नपणे, तेमज अजीव अनंता द्रव्यभिन्नपणे, एम पुद्गलपरमाणु पण जडतारूपपणे सरिखा पण सर्व परमाणुओ जूदा द्रव्य छे. जे कालें पुछीयें ते कालें एटलाने एटला छे कोइ काले घटे नही, तेम नवो वधे नहीं. ए सर्व द्रव्यथी भेद जाणवो

हवे क्षेत्राशः-क्षेत्रथी भेद ते जे विस्तरे तो जूदो क्षेत्र अवगाहीने रहे, जेम जीवादि द्रव्यना प्रदेश अवगाहनाधर्मे जूदा छे पण द्रव्यथी जूदा पडे नही, संलग्नपणे रहे. गुणपर्याय सर्वप्रदेशें अनता छे ते गुणपर्याय एक प्रदेश मूकी बीजा प्रदेशमां जाय नही, पर्यायविभाग एकनो अने प्रदेशनो अवगाह

सरिखा छे पण ते पर्याय अनंता भिन्न छे, अने जे अनंतापर्याय मलीने एक कार्य करे ते कार्यने गुण कहे छे, श्रीवीतराग सर्वज्ञ एम कहे छे ए क्षेत्रथी भेद छे.

एकवस्तुमां उत्पादव्ययरूप पर्याय पलटवानुं मान ते समय कहियें. जेटलो उत्पाद व्यय तथा अगुरूलघुनी हानिवृद्धिने परिणमतानुं मान ते समय कहियें. अने तेथी बीजी परिणमनता थइ ते बीजो समय, एम जे अनंति अतीतप्रवृत्ति थइ ते वर्त्तमानप्रवृत्तिनी परंपरारूप जाणवी. अने आगामिक थाशे ते कार्यरूपे योग्यतारूप जाणवी. अतीतकालनो तथा अनागत कालनो कोइ ढगलो नथी, अने पिंडरूप पंचास्तिकायनु वर्तना रूप जे परिणमन तेनुं मान ते काल कहियें. तेने समयभेद ते त्रीजो कालरूप भेद कहिये. ते जे पर्याय भिन्न भिन्न कार्य करे ते कार्यभेदे भिन्नपणो छे, ते माटे चोथो भावथी भेद कहियें. हवे द्रव्यनुं लक्षण कहे छे. ते क्षेत्र काल अने भावना जे भेद ते सर्वनु एकठा मिलिने पिंडपणे एकाधारपणे समुदायीपणे रहेवुं ते द्रव्य कहियें.

तत्रैकस्मिन् द्रव्ये प्रतिप्रदेशे स्वस्वएककार्यकरणसामर्थ्यरूपा अनन्ता अविभागरूपपर्यायास्तेषां समुदायो गुणः ॥ भिन्न कार्यकरणे सामर्थ्यरूपा भिन्नगुणस्य पर्यायाः एवं गुणा अप्यनन्ताः प्रतिगुणं प्रतिदेशं पर्याया अविभागरूपाः अनन्तास्तुल्याः प्राय इति ते चास्तिरूपाः प्रतिवस्तुन्यनन्तास्ततोऽनन्तगुणाः सामर्थ्यपर्यायाः

अर्थ ॥ हवे गुणनुं लक्षण कहे छे तिहां गुणनामाश्रयो-द्रव्यमिति वचनात्, एकद्रव्यने विषे स्वस्वके० पोतपोतानो एक जाणवा प्रमुख कार्य करवानुं जेने सामर्थ्य छे एवा अनंता सूक्ष्म जेनो अविभागके० बीजो छेद न थाय एवा विभागनो जे समुदाय तेने गुण कहियें. जेम एक दोरडो सो तांतणानो कर्यो ते सो तांतणा तो अविभागपणे छता पर्याय छे. ते दोर-डाथी अनेक कार्य थाय, अनेक वस्तु बंधाय, अने अनेकने आधार थाय अनेक वेटण थाय तेने सामर्थ्य पर्याय कहियें. छतिरूप जे पर्याय ते तो वस्तुरूप छे अने सामर्थ्यपर्याय तो प्रवर्त्तनरूप–कार्यरूप छे, ते छतिपर्यायनो समुदाय तेने गुण कहियें. छतिपर्यायना अविभाग ते योगस्थान समयस्थानमां कह्योज छे अने भिन्नके० जुदो कार्य करवानुं जेमा सामर्थ्य होय एवा अविभागरूप आत्मप्रदेशे वर्तता पर्याय ते भिन्नके० जुदा गुणना पर्याय जाणवा. जेम जे अविभाग परिणामालंबन-रूप कार्य सामर्थ्यरूप तेनो समुदाय ते वीर्यगुण. एमज जाण-वारूप सामर्थ्य छे जेमा, एहवा जे अविभागपर्याय छे तेनो समुदाय ते ज्ञानगुण. तेवा गुण एकद्रव्यने विषे अनंता छे. ते एकगुणना प्रदेशें प्रदेशें पर्याय अविभागरूप अनंता छे. अने सर्व प्रदेशे सरिखा छे. तथा पंचास्तिकाय मध्ये एक अगु-रुलघु पर्यायनो भेद तरतम छे. तथा पुद्गलपरमाणुमध्ये कालभेदे अथवा द्रव्यभेदें वर्णादिकना पर्यायनो तरतमयोग ते थोडा घणापणो छे. ते पर्यायअस्तिरूप छे, सदा छता छे, कोइ पर्याय द्रव्यांतरमा जातो नथी, प्रदेशांतरमा पण जातो नथी, ते छतिपर्यायथी सामर्थ्यपर्याय अनंतगुणा जाणवा. ते कार्यरूप छे तथा च महाभाष्ये–यावन्तो ज्ञेया स्तावन्त एव ज्ञानपर्यायाः

ते च अस्तिरूपाः प्रतिवस्तुनि अनन्तास्ततोप्यनन्तगुणाः सामर्थ्यपर्यायाः

तत्र द्रव्यलक्षणं–उत्पादव्ययध्रुवयुक्तं सल्लक्षणं द्रव्यं एतद् द्रव्यास्तिकपर्यास्तिकाभयनयापेक्षया लक्षणं ॥ गुणपर्यावद् द्रव्यं एतत् पर्यायनयापेक्षया अर्थक्रियाकारि द्रव्यं एतल्लक्षणं स्वस्वशक्तिधर्मापेक्षया । धर्मास्तिकाय–अधर्मास्तिकाय–आकाशास्तिकाय–पुद्गलास्तिकाय–जीवास्तिकाय–कालश्चेति

अर्थ ॥ हवे वली द्रव्यनु मुख्यलक्षण कहे छे, उत्पाद के० नवा पर्यायनुं उपजवुं व्यय के० पूर्व पर्यायनुं विणसवुं अने ध्रुव के० नित्यपणो ए तीन परिणमनपणे सर्वदा जे परिणमे तेने द्रव्य कहिये. एटले तेहिज गुण कारणकार्य ने धर्मे समकाले परिणमे छे, कारण विना कार्य थाय ज नहीं अने कार्य करे नहीं ते कारण पण समजवुं नहीं, जे उपादानकारण तेहिज कार्य थाय छे, ते कारणतानो व्यय अने कार्यतानुं उपजवुं समकाले थाय छे. वली कारणपणो पण समयेंसमयें नवो नवो छे अने कार्यपणो पण समयें समयें नवो नवो छे ते माटे कारणपणानो पण उत्पाद व्यय छे, अने कार्यपणानो पण उत्पाद व्यय छे, अने गुणपिंडपणे द्रव्याधारपणे ध्रुव छे. एवी परिणतिये परिणमे ते सत् के० छतिवन्त द्रव्य जाणवो. एटले ए लक्षण ते द्रव्यास्तिकनय तथा पर्यायास्तिकनय ए वे भेला लइने कर्यो छे, जे

ध्रुवपणो ते द्रव्यास्तिकधर्म ग्रह्यो छे अने उत्पादव्यय ते पर्याया-स्तिकधर्म ग्रह्यो छे. ते माटे ए लक्षण संपूर्ण छे, ए तत्त्वार्थकार-कनु वाक्य छे

तथा वळी बीजुं लक्षण तत्त्वार्थमां ज कह्युं छे. एक द्रव्यमां बधामां स्वकार्यगुणे वर्त्तमान ते गुण अने पर्याय ते गुणनुं कारणभूत द्रव्यनुं भिन्न भिन्न कार्यपणे परिणमे द्रव्यगुण ए बेहुने स्वाश्रयीपणे परिणमन ते बे छे जेमां ते द्रव्य कहियें. एटले गुण तथा पर्यायवंत ते द्रव्य कहियें. ते द्रव्य एकना बे खंड थायज नही, ए मूल द्रव्यनुं लक्षण छे अने जे घणा परमाणुना खंधने द्रव्य मान्यो छे ते उपचारें जाणवो. जेनी परिणति त्रण कालमध्ये ते रूपने तजे नही ते द्रव्य पोतानी मूल जात त्यजे नही. जेने अगुरुलघुनुं षड्गुण हानिवृद्धिरूप लक्षण चक्र एकठो फिरे ते एक द्रव्य, अने जेने जूदो फिरे ते भिन्न द्रव्य कहियें. एटले धर्म, अधर्म, आकाश ए एक द्रव्य छे, अने जीव असंख्यातप्रदेशरूप एक अखंड द्रव्य छे. एवा जाव सर्वलोकमध्ये अनंता छे ते जीव सिद्धमां वधे छे अने संसारीपणामां ओछा थाय छे, पण सर्व संख्यामां घटता वधता नथी. तथा पुद्गल परमाणु एक आकाश प्रदेश प्रमाण एक द्रव्य छे. तेवा परमाणु सर्व जीवथी तथा सर्व जीवना प्रदेशथी पण अनंतगुणा द्रव्य छे. स्कंधपणे अथवा छुटा परमाणुपणे वधे तथा घटी जाय पण परमाणुपुद्गलपणे जे संख्या छे तेमां वधता घटता नथी ए निश्चयनयथी लक्षण कह्युं.

हवे व्यवहार नयथी लक्षण कहे छे.

अर्थः—जे द्रव्य तेनी जे क्रियाके० प्रवृत्ति तेने करें ते द्रव्य कहियें. तेमां जीवनी शुद्ध क्रिया ते ज्ञानादिक गुणनी

प्रवृत्ति जेम सकल ज्ञेय जाणवा माटे ज्ञानविभागनी प्रवृत्ति एम सर्व गुणनुं जे कार्य जेम ज्ञानगुणनु कार्य विशेष धर्मनु जाणवुं. तथा दर्शनगुणनुं कार्य सकलसामान्यस्वभावनो बोध, अने चारित्रगुणनुं कार्य ते स्वरूपनुं रमवुं इत्यादि. अने धर्मास्तिकायनुं कार्य गतिगुणे परिणम्या जे जीव तथा पुद्गल तेने चालवाने सहकारी थाय. एम सर्व द्रव्यनी समजण जोइ लेवी. ए लक्षण सर्व द्रव्यना जे गुण छे ते सर्वना स्वकार्यानुयायी प्रवृत्ति तेने अर्थक्रिया कहेवी. हवे ते छ द्रव्य छे १ धर्मास्तिकाय, २ अधर्मास्तिकाय, ३ आकाशास्तिकाय, ४ पुद्गलास्तिकाय, ५ जीवास्तिकाय, ६ काल. ए छ द्रव्य जाणवा. एथी वधारे पदार्थ कोइ नथी. जे नैयायिकादिक सोल पदार्थ कहे छे ते मृषा छे, कारणके ते प्रमाणने भिन्नपदार्थ कहे छे ते तो ज्ञान छे, ते आत्मामां प्रमेयनो गुण छे ते गुणो जे आत्मा ते मध्ये रह्यो छे तेने भिन्न पदार्थ केम कहियें ? बीजा प्रयोजन सिद्धान्तादिक ते सर्व जीव द्रव्यनी प्रवृत्ति छे ते माटे भिन्नपदार्थ कहेवाय नहीं.

तथा वैशेषिक १ द्रव्य, २ गुण, ३ कर्म, ४ सामान्य, ५ विशेष, ६ समवाय, ७ अभाव ए सात पदार्थ कहे छे. पण तेने कहियें जे गुण ते तो द्रव्यमांज रह्या छे तो तेने भिन्नपदार्थ करी कहेवुं ते केम घटे ! अने कर्म ते द्रव्यनुं कार्य छे तथा सामान्य अने विशेष ए बे तो द्रव्य मध्ये परिणमन छे वली समवाय ते कारणतारूप द्रव्यनुं प्रवर्त्तन छे अने अभाव तो अछताने कहेवाय ते अछताने पदार्थ कहेवुं घटतुं नथी ते माटे वैशेषिकमत पण मृषा छे, ते मध्ये द्रव्य नव कहे छे. १ पृथ्वी, २ अप, ३ तेज, ४ वायु, ५ आकाश, ६ काल, ७ दिक्, ८ आत्मा, ९ मन. ए नव पदार्थ कहे छे, तेने उत्तर जे पृथ्वी

आप तेज वायु ए तो आत्मा छे पण कर्मयोगें शरीर भेदें नाम पड्या छे, अने दिशी तो आकाशमांज मिली गइ छे, तथा मन ते आत्माने समारीपणाना उपयोग प्रवर्त्तनानो द्वार छे तेने भिन्न द्रव्य केम कहियें.

वली वेदांतिसांख्य ते एक आत्मा अद्वैतपणे एकज द्रव्य माने छे तेनी पण भूल छे, केमके जे शरीर छे ते तो रूपी छे अने पुद्गल द्रव्यनां खध छे ते केम एक थाय तथा आत्मा अने शरीरनो आधार ते आकाश छे ते सर्व प्रसिद्ध छे ते जूदो मान्या विना केम चाले ? ते माटे अद्वैतपणो रह्यो नहीं.

अने बौद्धदर्शन ते समयसमय नवानवापणे १ आकाश, २ काल, ३ जीव, ४ पुद्गल. ए चार द्रव्य माने छे. तेने पुछीयें जे जीव, पुद्गल एकज क्षेत्रें केम रहेता नथी ते तो चलादि भाव पामे छे माटे तेना 'अपेक्षाकारणरूप १ धर्मास्तिकाय २ अधर्मास्तिकाय ए बे द्रव्य पण मानवा जोइये. तथा केटलाक संसारस्थितिनो कर्त्ता एक परमेश्वरने माने छे, ते पण मृषा छे. जे निर्मल रागद्वेपरहित एवो परमेश्वर ते परना सुख दुःखनो कर्त्ता केम थाय. वली कोइक इच्छा वलगाडे छे, ते तो अधूराने छे, पूराने केम होय ? तथा केटलाक परमेश्वरनी लीला कहे छे ते लीला तो अजाण अधूरो तथा जेने पोतानो आनंद पोता पासे न होय ते करे, पण जे संपूर्ण चिदानंदघन तेने लीला होय ज नहीं. धर्माधर्मौ विना नांगं, विनांगेन मुखं कुतः ॥ मुख विना न वक्तृत्वं तच्छास्तारः परे कथं ॥१॥ अने मीमांसादिक पांच भूत कहे छे. तेमां पण चार भूत तो जीवपुद्गलना प्रवर्पे उपना छे, अने आकाश ते लोकालोक भिन्न द्रव्य छे.

तत्र पञ्चानां प्रदेशपिंडत्वात् अस्तिकायत्वं। कालस्य प्रदेशाभावात् अस्तिकायता नास्ति, तत्र काल उपचारत एव द्रव्यं न वस्तुवृत्त्या ॥

ए रीते असत्य प्ररूपणानुं निराकरण करी आगमनी साखे कार्यादिकनें अनुमाने द्रव्य छ ठरे छे, माटे तेहिज मानवा. तेमां पांच द्रव्य सप्रदेशी छे, ते प्रदेशना पिंडपणा माटे अस्तिकायपणो पांच द्रव्यने छे. अने छट्टो कालद्रव्य तेने प्रदेश नथी ते माटे अस्तिकायता नथी तिहां क ालते मुख्यवृत्तियें द्रव्य नथी, उपचारथी द्रव्य कहेवाय छे. जेम वस्तुगते धर्मास्तिकायादिक द्रव्य छे तेम काल द्रव्य नथी. जो ए कालने पिंडरूप द्रव्य मानियें तो एनो मान किहां छे? जो मनुष्यक्षेत्रमां काल द्रव्य मानियें तो बाहिरना क्षेत्रमां नवापुराणादिक तथा उत्पाद व्यय कोण करे छे? अने जो चौदराजलोकमां व्यापी मानीयें, तो असंख्यात प्रदेश मानवा जोइयें; अने प्रदेश मानवे करी अस्तिकाय थाय, अने जो रेणुंक असंख्याता मानियें, तो लोकप्रदेश प्रमाण रेणुक थाय ते वारें असंख्याता काल द्रव्य थाय. ते तो अनंत द्रव्य मान्यो छे माटे ए कालने पंचास्तिकायना वर्त्तनारूप पर्यायने आरोपे द्रव्य मानियें. केमके अस्तिकायता नथी. अने सर्वमां वर्त्तना करे ए पक्ष सत्य छे. जे आगमने विषे ठाणांगसूत्रना आलावामां छे. "किं भंते अद्धासमयेतिवुच्चत्ति? गोयमा जीवा चेव अजीवा चेव" एटले काल ते जीव तथा अजीवनो वर्त्तमानपर्याय छे, तेना उत्पाद व्ययरूप वर्त्तनाने काल कह्यो छे, ते कालने अजीव द्रव्यमां गण्यो तेनो आशय ए छे जे जीव वर्त्तनाथी अजीववर्त्तना अनंतगुणी छे ते वहुलता माटे कालने

अजीव गवेष्यो छे केमके कालनी वर्त्तना अजीव उपर अनंति छे अने जीव उपर तेथी थोडी छे माटे.

तथा विशेषावश्यकभाष्यमध्ये "न पश्यति क्षेत्रकालावसौ तयोरमूर्त्तत्वात् , अवधेश्च मूर्त्तिविषयत्वात्, वर्त्तनारूप तु काल पश्यति द्रव्यपर्यायत्वात्तस्येति" तथा वाचीसहजारीमध्ये "तथा कालस्य वर्त्तनादिरूपत्वात् पर्यायत्वात्, द्रव्योपक्रमः उपचारात्" तथा भगवत्यंगे १३ तेरमा शतक मध्ये इहां पुद्गलवर्त्तनानी अपेक्षायें कालने रूपी गवेष्यो छे.

तत्र गतिपरिणतानां जीवपुद्गलानां गत्युपष्टंभहेतुर्धर्मास्तिकायः स चासख्येयप्रदेशलोकप्रदेशपरिमाणः ।

अर्थः—हवे पंचास्तिकायनुं भिन्न भिन्न लक्षण कहे छे. जे गति परिणामीपणे परिणम्या जीव तथा पुद्गल तेने गतिना आठंभानो हेतु ते धर्मास्तिकाय द्रव्य कहियें ते धर्मास्तिकाय असंख्याता प्रदेश परिमाण छे. लोकमां व्यापी छे, लोकमान छे, लोकना एक एक प्रदेशे धर्मास्तिकायनो एक एक प्रदेश ते अनंत संबधीपणे छे. ए धर्मादि त्रण द्रव्य अचल, अवस्थित, अक्रिय छे.

स्थितिपरिणतानां जीवपुद्गलानां स्थित्युपष्टंभहेतुः अधर्मास्तिकायः,स चासख्येयप्रदेशलोकपरिमाणः।

अर्थः—स्थितिपणे परिणम्या जे जाव तथा पुद्गल तेने स्थितिना ओठभानो हेतु ते अधर्मास्तिकाय द्रव्य कहियें. ते पण लोक परिमाण असंख्य प्रदेशी छे.

सर्वद्रव्याणां आधारभुतः अवगाहकस्वभावानां जीवपुद्गलानां अवगाहोपष्टंभकः आकाशास्तिकायः, स चानन्तप्रदेशः लोकालोकपरिमाणः। यत्र जीवादयो वर्तन्ते स लोकः असंख्यप्रदेशप्रमाणः ततः परमलोकः केवलाकाशप्रदेशव्युहरूपः स चानन्तप्रदेशप्रमाणः।

अर्थः—सर्व द्रव्यने आधारभूत अवगाह स्वभावी जे जीव तथा पुद्गलने अवगाहनानो ओठंभानो हेतु ते आकाशास्तिकाय द्रव्य कहियें. तेना प्रदेश अनंता छे. लोक तथा अलोक रूप छे, तेमां जे क्षेत्रें जीव तथा पुद्गल तथा धर्मास्तिकाय अधर्मास्तिकाय छे ते क्षेत्रने लोक कहियें, अने केवल एक लोक मात्र आकाशज जिहां छे तेने अलोक कहियें, एटले जे लोक ते जीवादि द्रव्य सहित अने जीवादिक द्रव्य जिहां नथी तेने अलोक कहियें. ते अलोकना प्रदेश अनंता छे, अवगाहक धर्में सर्व द्रव्य एमां समाय छे.

कारणमेव तदन्यं सूक्ष्मो नित्यश्च भवति परमाणुः॥ एकरसवर्णगन्धो द्विस्पर्शः कार्यलिंगीच॥

पूरणगलनस्वभावः पुद्गलास्तिकायः स च परमाणुरूपः। ते च लोके अनंताः एकरूपाः परमाणवः अनन्ताः द्व्यणुका अप्यनन्ताः त्र्यणुका अप्यनन्ताः एवं संख्याताणुका स्कंधा अप्यन-

न्ताः असंख्याताणुकस्कंधा अप्यनन्ताः एकैकस्मिन् आकाशप्रदेशे एवं सर्वलोकेऽपि ज्ञेय एवं चत्वारोऽस्तिकायाः अचेतनाः ।

अर्थः—हवे पुद्गल द्रव्यनुं स्वरूप लखिये छैयें. जे पूरण के० पूराये, वर्णादिगुणे वधे, गली जाय, खरि जाय, वर्णादि गुण घटि जाय एवो जेमां स्वभाव छे ते पुद्गलास्तिकाय कहियें. ते मूल द्रव्य परमाणुरुप छे ते परमाणुनुं लक्षण कहे छे. द्व्यणुकादिक जेटला स्कंध छे ते सर्वनुं अत्यत के० मूल कारण परमाणु छे एटले सर्व स्कंधनुं परमाणु कारण छे पण ए परमाणुनुं कारण कोइ नथी, कोइनु नीपजाव्यो थयो नथी अने कोइने मिलवे पण थयो नथी. सूक्ष्म छे. एक आकाशप्रदेशनी अवगाहना तुल्य एक परमाणु छे तो पण ते एक आकाश प्रदेशमां अनंत परमाणु समाय छे पण परमाणु मध्ये बीजुं द्रव्य कोइ समाय नही माटे परमाणु द्रव्य सूक्ष्म छे अने नित्य छे. जेटलुं परमाणु द्रव्य छे ते खंधादिक अनेकपणे परिणमे, पण परमाणु द्रव्य कोइ विणसी जाय नही एवु परमाणु द्रव्य छे. ते एक परमाणुमां एक रस होय, एक वर्ण होय, एक गध होय अने लुखो, चिकणो, टाढो, उन्हो, ए चार स्पर्श मांहेला गमे ते बे फरस होय, एवु एक परमाणु द्रव्य छे. इहां कोइ पुछे जे ते परमाणु देखातो नथी तो केवी रीते मनाय? तेने उत्तर जे घटपट शरीरादिक कार्य देखाय छे, ग्रहवाय छे, ते रूपी छे तो एहना संबंधनुं कारण परमाणु सूक्ष्म छे माटे इंद्रियज्ञाने ग्रहेवातो नथी, परतु रूपी छे केमके अरूपीथी रूपी कार्य थाय नही ते माटेज परमाणु रूपी छे. तेथी ए स्कंध पण रूपी थया छे. अने

आकाश प्रदेश अरूपी छे तो तेनो अनंत प्रदेशी स्कंध पण अरूपी छे एम धारवुं. ते परमाणुना द्वणुकादिक स्कंध अनंता छे, तथा छुटा परमाणु ते पण अनंता छे ते वली खंधमां मिले छे तो वीजा खंधमांहेथी छुटा थाय छे एम खंध विखरी जाय ने परमाणु थाय तेनी वर्गणा अठ्यावीस प्रकारनी छे. ते अठ्यावीस भेद कम्मपयडीथी जाणवा. एम एकला परमाणु ते पण अनंता, तथा बे मिलीने खंध पाम्या तेवा खंध पण अनंता, एमज संख्याताणुकना खंध पण अनंता, तेमज असंख्यात परमाणु मिलि खंध थाय ते पण अनंता, तथा अनंत परमाणु मल्या खंध थाय तेवा खंध पण अनंता, ते ए जातिना खंध ते एक आकाश प्रदेश अवगाहे. आकाशांश अवगाहे एम असंख्याता प्रदेश अवगाहे छे पण एक वर्गणानी अवगाहना अंगुलने असंख्यातमे भागे अवगाहे, वधति अवगाहे नही, अने अनंति वर्गणा मिले अंगुल, हाथ, गाउ, योजनादिकने माने अवगाहना थाय, एम ए १ धर्मास्तिकाय २ अधर्मास्तिकाय ३ आकाशास्तिकाय ४ पुद्गलास्तिकाय ए चारे द्रव्य अचेतन छे, अजीव छे, जाणपणा रहित छे.

चेतनालक्षणो जीवः, चेतना च ज्ञानदर्शनोपयोगी अनन्तपर्याय परिणामिककर्तृत्वभोक्तृत्वादिलक्षणो जीवास्तिकायः ।

अर्थ ॥ हवे जीवद्रव्यनुं स्वरूप कहे छे. चेतना जे वोध शक्ति छे लक्षण जेनुं ते जीव कहियें. जे पोताना परिणमन तथा परनी परिणमन सर्वने जाणे ते जीव. तथा सर्व द्रव्य ते अनंता

सामान्य स्वभाव अने अनंता विशेष स्वभावरत छे. तेमां सर्व द्रव्यना अनंता विशेष धर्मनुं अवबोधक ते ज्ञानगुण कहियें, तथा सामान्य विशेष स्वभाववंतवस्तुने विषें जे सामान्य स्वभावनुं अवबोधक ते दर्शन गुण कहियें. ते ज्ञानदर्शनोपयोगी जे अनतपर्याय तेनो परिणामी कर्त्ता भोक्तादिक अनंति शक्तिनुं पात्र ते जीव जाणवो. उक्तं च "नाणं च दंसणं चेव, चरित्तं च तवो तहा ॥ वीरिय उवओगोअ, एवं जीवस्स लक्खणं ॥१॥

चेतना लक्षण ज्ञानदर्शन चारित्र सुखवीर्यादिक अनंत गुणनुं पात्र, स्वस्वरूपभोगी, तथा अनवच्छिन्न जे स्वावस्था प्रगटी तेनो भोक्ता अनता स्वगुणनी जे स्वस्वकार्यशक्ति तेनो कर्त्ता, भोक्ता, परभावनो अकर्त्ता, अभोक्ता, स्वक्षेत्रव्यापी अनति आत्मसत्तानो ग्राहक, व्यापक, रमण करनारो, तेने जीव जाणवो.

पञ्चास्तिकायानां परत्वापरत्वे नवपुराणादिलिङ्गव्यक्तवृत्तिवर्त्तनारूपपर्यायः कालः, अस्य चाप्रदेशिकत्वेन अस्तिकायत्वाभावः। पञ्चास्तिकायान्तर्भूतपर्यायरूपतैवास्य एते पञ्चास्तिकाया.। तत्र धर्माधर्मौ लोकप्रमाणासख्येयप्रदेशिकौ, लोकप्रमाणप्रदेश एव एकजीव·। एते जीवा अप्यनन्ता., आकाशो हि अनन्तप्रदेशप्रमाणः, पुद्गलपरमाणुः स्वयं एकोऽप्यनेकप्रदेशवधहेतुभुतद्र०यत्वात् अस्तिकाय', कालस्य उपचारेण भिन्नद्रव्यता उक्ता सा च व्यवहारनयापेक्षया आदित्यगतिपरिच्छेदपरिमा-

णः कालः समयक्षेत्रे एव एष व्यवहारकालः सम-यावलिकादिरूप इति ॥

अर्थ ॥ हवे काल द्रव्यनुं लक्षण कहे छे. जे पंचास्तिकायने परत्वे अपरत्वे ए लिंगे तथा पुद्गल खंधने नव पुराणपणे व्यक्त के० प्रगट छे वृत्ति के० प्रवृत्ति तेने वर्तना कहियें ते वर्त्तनारूप पर्याय तेने काल कहियें. एने प्रदेश नथी ते माटे अस्तिकायपणो नथी. ए काल ते पंचास्तिकायने विषे अंतर्भूतपर्याय परिणमन छे, जाते धर्मास्तिकायादिकनो पर्याय छे एम तत्त्वार्थवृत्तिने विषे कह्यो छे. तिहां धर्मास्तिकाय एक द्रव्य छे, असंख्यात प्रदेशी छे. लोकाकाशना प्रदेश प्रमाण छे. एम अधर्मास्तिकाय पण एक द्रव्य छे. लोकप्रमाण असंख्यात प्रदेशी छे. अनेक जीव द्रव्य ते पण लोकप्रमाण असंख्यात प्रदेशी छे पण स्व अवगाहना प्रमाण व्यापक छे ते जीव द्रव्य अनंता छे. अकृत सदा छता अखंड द्रव्य छे. सत्चिदानंदमयी छे. पण परपरिणामी थवे पुद्गलग्राहक, पुद्गलभोगी थवे प्रतिसमये नवा कर्म बांधवे संसारी थया छे. तेहिज जे वारें स्वरूप ग्राहक, स्वरूप भोगी, थाय तेवारे सर्व कर्म रहित थइ परम ज्ञानमयी, परम दर्शनमयी, परमानंदमयी, सिद्ध, बुद्ध, अनाहारी, अशरीरी, अयोगी, अलेशी, अनाकारी, एकांतिक, आत्यंतिक, निःप्रयासी, अविनाशी,स्वरूप सुखनो भोगी, शुद्ध सिद्ध थाय ते माटे अहो चेतन !!! ए पर भाव अभोग्य सर्व जगत्ना जीवनी एठ तेनो भोगववापणो तजी स्वभाव भोगीपणानो रसीयो थइ स्वस्वरूप निर्धार, स्वरूप भासन, स्वरूप रमणी, थइ पोताना आनंदने प्रगट करीने निर्मल थावुं.

तथा आकाश द्रव्य ते लोकालोक मिलि एक द्रव्य छे, अ-

नत प्रदेशी छे। अने पुद्गल द्रव्य ते परमाणु रूप छे केमके परमाणु अनंता छे माटे अनंता द्रव्य छे. इहां काइ पुछे जे प्रदेशना संबंध विना परमाणु द्रव्यने अस्तिकाय किम कह्यो छे ? तेने उत्तर जे परमाणु तो एक प्रदेशी छे पण अनंता परमाणुथी मिलवाना जे कारण ते आ द्रव्य तेणे युक्त छे, ते योग्यता माटे अस्तिकाय कह्यो छे. तथा काल द्रव्यने उपचारें भिन्न द्रव्यपणो कह्यो छे ते व्यवहारनयनी अपेक्षायें. जे मनुष्य क्षेत्रने विषे सूर्यनी गतिने परिज्ञाने एटले समयावलिकादिरूपपरिमाणे जे मान तेने व्यवहारथी काल कहियें इति. ए काल मुख्य वृत्तियें तो समय क्षेत्र मध्ये छे अने मनुष्य क्षेत्रथी बाहेर जे जीवो छे तेना आयुष्य पण एज क्षेत्र प्रमाणे सर्वज्ञ देवें कह्या छे तथा सूर्यनो-चार ते पण जीव पुद्गलनुं प्रवर्त्तन छे कारण के सूर्य ते पण जीव तथा पुद्गल छे. एटले ए काल द्रव्य ते कालपणे भिन्न पिंडपणे ठेर्यो नही; उपचारेंज ठेर्यो एम मानवो.

इहां कोइ कहे जे एक एक द्रव्यने विषे अनेक अनेक पर्याय छे ते कोइ पर्यायने द्रव्यपणो न कह्यो अने एक वर्त्तना पर्यायने विषे द्रव्यनो आरोप शा माटे कर्यो ? तेने उत्तर ए वर्त्तना परिणति ते सर्व पर्यायने सहकारी छे अने सर्व द्रव्यने छे तेथी मुख्य पर्याय छे माटे एने द्रव्यनो आरोप छे ते पण अनादि चाल छे.

एते पञ्चास्तिकाया. सामान्यविशेपधर्ममया एव, तत्र सामान्यत' स्वभावलक्षण द्रव्यव्याप्यगुणपर्यायव्यापकत्वेन परिणामिलक्षण स्वभावः, तत्र एक नित्यं निरवयव अक्रिय सर्वगतं

च सामान्यं । नित्यानित्य निरवयवसावयवः सक्रियताहेतुः देशगतः सर्वगतं च विशेषपदार्थगुणप्रवृत्तिकारणं विशेषः । न सामान्यं विशेष रहितं न विशेषः सामान्यरहितः ॥

अर्थः—हवे ए पंचास्तिकाय ते सामान्य विशेष धर्ममयी छे. ते सामान्यनुं लक्षण विशेषावश्यकें कह्युं छे. तिहां प्रथमथी स्वभावनुं लक्षण कहे छे. जे द्रव्यने विषे व्यापतो होय तथा गुण पर्यायमां पण व्यापकपणे सदा परिणमतो थको पामियें तेने सामान्य स्वभाव कहियें. ते सामान्य स्वभाव जे होय ते एक होय तथा नित्य अविनाशी होय तथा निरवयव के० जेहने अविभाग रूप अवयव न होय अने सर्व गत के० सर्वमां व्यापकपणे होय ते सामान्य स्वभाव कहियें. जीवादि द्रव्यने विषे एकपणो ते पिंडपणे छे ते सर्व द्रव्यने विषे छे. सर्व गुण पर्याय पोताने रूपें अनेक छे, पण ते समुदाय पिंडपणुं मूकीने जूदा थायज नही ते माटे ए रीते जे परिणमन होय ते सामान्य स्वभाव कहियें. ते सामान्यना बे भेद छे, अस्तितादिक जे सर्व पदार्थने विषे छे ते महा सामान्य कहियें. एनी श्रुतज्ञाने करी प्रतीत थाय पण प्रत्यक्ष तो अवधिदर्शन केवलदर्शनेज जणाय. परोक्षे न ग्रहवाय. तथा वृक्ष, अंब, निंब, जंबु प्रमुख व्यक्ति अनेक छे. पण वृक्षत्व सर्वमां छे ए अवांतर सामान्य. ते चक्षुदर्शने तथा अचक्षुदर्शने ग्रहवाय अने अस्तित्व वस्तुत्वादि सामान्य. ते अवधिदर्शने तथा केवलदर्शने ग्रहवाय अने विशेष धर्म ते ज्ञान गुणेज ग्रहवाय. हवे विशेषनुं लक्षण कहियें छीए. कोइक धर्मे नित्य, कोइक धर्में अनित्य, कोइक रीतें अवयव सहित, कोइक रीतें अवयव रहित,

अविभाग पर्यायें सावयव, सामर्थ्य पर्यायें निरवयव, पण सक्रियता हेतु देशगत जे गुण ते गुणांतरमा व्यापता नथी. ते माटे देशगत जे गुण होय ते आत्मा द्रव्यमा व्यापकज होय तेने सर्वगत कहियें तो एवा जे धर्म ते सर्व विशेप जाणवा पदार्थना गुणनी प्रवृत्ति तेना जे कारण ते विशेप स्वभाव. जे कार्य करे ते गुणने पण विशेप धर्मज गणवो. जे सामान्य ते विशेप रहित नथी अने जे विशेप ते सामान्य रहित नथी.

ते मूलसामान्यस्वभावा षट् । ते चामी १ अस्तित्वं २ वस्तुत्वं ३ द्रव्यत्व ४ प्रमेयत्वं ५ सत्व ६ अगुरुलघुत्व । तत्र १ नित्यत्वादीनां उत्तरसामान्यानां परिणामिकत्वादीनां निःशेषस्वभावानामाधारभूतधर्मत्वं अस्तित्व २ गुण पर्यायाधारत्व वस्तुत्व ३ अर्थक्रियाकारित्वं द्रव्यत्व, अथवा उत्पादव्ययर्योर्मध्ये उत्पादपर्यायाणा जनकत्वप्रसवस्याविर्भाव लक्षणव्ययीभूतपर्यायाणा तिरोभाव्यभावरूपायाः शक्तेराधारत्वं द्रव्यत्वं ४ स्वपरव्यवसायिज्ञान प्रमाण, प्रमीयते अनेनेति प्रमाण, तेन प्रमाणेन प्रमातु योग्य प्रमेय ज्ञानेन ज्ञायते तद्योग्यतात्वं प्रमेयत्व ५ उत्पादव्ययध्रुवयुक्तं सत्व ६ षड्गुणहानिवृद्धि स्वभावा अगुरुलघुपर्यायास्तदाधारत्व अगुरुलघु-

एवं एते षट्स्वभावाः सर्वे द्रव्येषु परिणमंति तेन सामान्यस्वभावाः

अर्थः—ते मूल सामान्यना छ भेद छे. ते सर्व द्रव्यमां व्यापकपणे छे. १ अस्तित्व, २ वस्तुत्व, ३ द्रव्यत्व, ४ प्रमेयत्व ५ सतत्व, ६ अगुरुलघुत्व. ए छ मूल स्वभाव छे ते सर्व द्रव्य मध्ये परिणामिकपणे परिणमे छे. ए धर्मने कोइनो सहाय नथी. तत्र के० तिहां १ सर्व द्रव्यने विषे उत्तर सामान्य स्वभाव नित्यत्व अनित्यत्वादिक तथा विशेष स्वभाव ते परिणामिकत्वादिक तेनो आधारभूतधर्म ते धर्मने तीर्थंकरदेव सामान्य स्वभाव अस्तित्वरूप कहे छे तथा, २ गुणपर्यायनो आधारवंत पदार्थ तेने वस्तुत्व कहियें अने, ३ अर्थ जे द्रव्य तेनी जे क्रिया, जेम धर्मास्तिकायनी चलनसहाय क्रिया, अधर्मास्तिकायनी थिरसहाय क्रिया, आकाश द्रव्यनी अवगाहरूप क्रिया, जीवनी उपयोग लक्षण क्रिया तथा पुद्गलनी मिलवा विखरवारूप क्रियानो करवापणो एटले जे पर्यायनी प्रवृत्ति ते अर्थक्रिया अने अर्थ क्रियानो आधारी धर्म तेने श्री सर्वज्ञदेवें द्रव्यत्वपणो कह्यो छे.

वली द्रव्यत्वपणानुं लक्षणांतर कहे छे. उत्पादपर्यायनी जे प्रसवशक्ति एटले आविर्भाव लक्षण जे शक्ति तेना व्ययीभूत पर्यायनो तिरोभाव थयो अथवा अभाव थवा रूप शक्तिनो जे आधारभूत धर्म तेने द्रव्यत्व कहियें.

४ स्व के० पोते आत्मा अने पर के० पुद्गलादिक धर्मास्तिकायादिक अन्य द्रव्य तेने यथार्थपणे जाणे ते ज्ञान कहियें. ते ज्ञान पांच भेदें छे. ते ज्ञानना उपयोगमां आवे एवी

जे शक्ति तेने प्रमेयत्वपणो कहिये ते प्रमेयपणो सर्व द्रव्यनुं मूल धर्म छे. प्रमाणमां वसाव्यो जे वस्तु तेने प्रमेयपणो कहियें. ते सर्व गुण पर्याय प्रमेय छे अने आत्मानो ज्ञानगुण तेमां प्रमाणपणो तथा प्रमेयपणो ए बे धर्म छे. पोतानो प्रमाणपणो ते पोतेज करे छे, दर्शनगुणनो प्रमाण ज्ञानगुण करे छे, केमके दर्शनगुण ते विशेष छे जे सावयव होय ते विशेषज होय. अने जे विशेष होय ते ज्ञानथीज जणाय. दर्शनगुण ते सामान्य धर्मनो ग्राहक छे, ते पण प्रमाण कहेवाय. पण प्रमाणना भेद कह्या छे तिहां ज्ञानज ग्रह्युं छे. तेनुं कारण जे दर्शनोपयोग ते व्यक्त पडतो नथी ते माटे प्रमाण मध्ये गवेष्यो नथी. ते प्रमाणना मूल बे भेद छे. एक प्रत्यक्ष अने बीजो परोक्ष. **स्पष्टं प्रत्यक्ष परोक्षमन्यत्** इतिस्याद्वादरत्नाकरवाक्यात्.

५ उत्पाद के० उपजवो व्यय के० विणसवो ध्रुव के० नित्यपणो वस्तुना एक गुणमां एक समये ए त्रणे परिणमनें सदा परिणमे छे एवो जे परिणाम ते सत्पणो कहियें अने ते सत्पणानो भाव ते सत्वपणो कहियें.

६ तथा छट्ठो १ अनंतभाग हानि, २ असंख्यातभाग हानि, ३ सख्यातभाग हानि, ४ सख्यात गुण हानि, ५ असंख्यात गुण हानि, ६ अनत गुण हानि, ए छ प्रकारनी हानि, तथा १ अनत भाग वृद्धि, २ असख्यात भाग वृद्धि, ३ संख्यात भाग वृद्धि, ४ सख्यात गुण वृद्धि, ५ असख्यात गुण वृद्धि, ६ अनंतगुण वृद्धि. ए छ वृद्धि. एम छ प्रकारनी हानि तथा छ प्रकारनी वृद्धि ते अगुरुलघु पर्यायनी सर्व द्रव्यने सर्व प्रदेशे परिणमे छे ते कोइक प्रदेशें कोइ समये अनंतभाग हानिपणे परिणमे छे अने कोइक समये कोइक प्रदेशें अनंतभाग वृद्धिपणे

परिणमे छे. एवं वार प्रकारें परिणमे छे ते अगुरुलघु पर्यायनी परिणमन शक्ति ते अगुरुलघुत्वं. अगुरुलघुनो भाव जाणवो. तत्त्वार्थ टीकाने विषे पांचमा अध्यायें अलोकाकाशने अधिकारें कह्यो छे. एम छ स्वभाव सर्व द्रव्यने विषे परिणमे छे. ए छए द्रव्यना मूल स्वभाव छे. द्रव्यनो भिन्नपणो प्रदेशनो भिन्नपणो ते अगुरुलघुने भेदपणे थाय छे ते माटे ए छ मूल सामान्य स्वभाव छे. ए द्रव्यास्तिक धर्म छे अने एनूं परिणमन ते पर्यायास्तिक धर्म छे. केटलाक वादी एम कहे छे जे पर्यायनो पिंड ते द्रव्य छे. पण द्रव्यपणो भिन्न नथी. जेम धूरी, पइडा, कागमो, डागली, जूंहरी प्रमुख समुदायने गाडो कहियें पण सर्व अवयवथी भिन्न गाडापणो कोइ देखातो नथी; तेमज ज्ञानादिक गुणथी भिन्नपणे कोइ आत्मा देखातो नथी. तेने कहियें जे ज्ञानादिक गुणने विषे छति एक पिंड समुदायता सदा अवस्थितपणो अने द्रव्यथी मिली न जाय तथा स्व क्रियावंतपणो इत्यादिक सामान्य धर्म छे. छति अस्तित्व अर्थ क्रियावंत ते द्रव्यपणो एक पिंडपणो ते वस्तुत्व इत्यादिक ते सर्व द्रव्यपणो छे. एटले द्रव्यास्तिक पर्यायास्तिक ए बेहु मलीने द्रव्यपणो छे. उक्तं च संमतौ **दव्वापज्जवरहिआ न पज्जवा दव्वओवि उत्पत्ति**× ए मूल सामान्य स्वभावना छ भेद कह्या.

तत्र अस्तित्वं उत्तरसामान्यस्वभावगम्यं ते चोत्तरसामान्य स्वभावा अनन्ता अपि वक्तव्येन त्रयोदश १ अस्तिस्वभावः २ नास्तिस्वभावः ३ नित्यस्वभावः ४ अनित्यस्वभावः ५ एकस्व

× अर्थ–द्रव्य पर्यायथी रहीत न होय–पर्यायनी उत्पत्ति द्रव्यथी छे.

भावः ६ अनेकस्वभावः ७ भेदस्वभावः ८ अभेदस्वभावः ९ भव्यस्वभावः १० अभव्यस्वभावः ११ वक्तव्यस्वभाव. १२ अवक्तव्यस्वभाव. १३ परम स्वभावः इत्येवरुपंवस्तुसामान्यानतमयम्॥

अर्थः—तथा वली अस्तित्व उत्तर सामान्य स्वभाव कहे छे ते उत्तर सामान्य स्वभाव वस्तु मध्ये अनंता छे. पण तेर सामान्य स्वभाव अनेकांतजयपताकादि ग्रंथे वखाण्या छे, तेमांथी लेशमात्र लखिये छैयें. तेनां नाम उपरना मूल पाठमां सुलभ छे माटे लिख्या नथी. तथा एना व्याख्यानथी पण जणाशे. ए तेर सामान्य स्वभावें परिणमति वस्तु होय.

स्वद्रव्यादिचतुष्टयेन व्याप्यव्यापकादिसम्बन्धिस्थितानां स्वपरिणामात् परिणामान्तरागमन हेतुः वस्तुनः सद्रुपतापरिणतिः अस्तिस्वभावः

अर्थ ॥ तेमां १ प्रथम अस्तिस्वभावनुं लक्षण कहे छे. स्वके० पोताना द्रव्यादिक चार धर्म तेनो जेमां व्यापकपणो छे, १ द्रव्य ते गुणपर्यायना समुदायनो आधारपणो, २ क्षेत्र ते प्रदेशरूप सर्व गुणपर्यायनो अवस्थाने राखवापणो, जे जेने राखे ते तेनुं क्षेत्र जाणवु, ३ काल ते उत्पाद व्यय ध्रुवपणे वर्त्तना, ४ भाव ते सर्व गुणपर्यायनो कार्यधर्म. तिहां जीव द्रव्यनुं १ स्वद्रव्यप्रदेश गुणनो समुदाय द्रव्य छे, ते गुणपर्यायनो जनकपणो ते स्वद्रव्य, २ जीवना असंख्याता प्रदेश ते स्वपर्यायनो स्वसेत्रपर्याय ते जाणवा एटले देसवादिक जे गुणनो पर्याय तेनुं जे क्षेत्र ते स्वक्षेत्र, ३ पर्यायमध्ये कारण कार्यादिकनो जे उत्पा-

द्व्यय ते स्वकाल तथा, ४ अतीतअनागत वर्त्तमाननु परिणमन ते स्वभाव ते कार्यादिक धर्म. जेम ज्ञानगुणनो पर्याय जाणंगपणो, वेत्तापणो, परिच्छेदकपणो, विवेचनपणो, त्यादिक स्वभाव. एम स्वद्रव्य, स्वक्षेत्र, स्वकाल, स्वभाव, जे परिणामिकपणे परिणमता तेनी अस्तिता कहेवी. ए सर्वनी छति छे ते अस्ति स्वभाव छे. ए अस्तिस्वभावें द्रव्य छे, ते पोतानो मूल धर्म मूकी अन्य धर्मपणे परिणमतो नथी, परिणामांतरे आगमन छे ए अस्ति स्वभाव ते सर्व द्रव्यमां पोताना गुणपर्यायनो जाणवो. जे अस्ति ते सद्रूपता छतारूपपणानी परिणति लेवी. सर्व द्रव्यमां पोताने धर्मेज परिणमे पण जे जीव द्रव्य ते अजीव द्रव्यपणे न परिणमे तथा एक जीव ते अन्य जीवपणे न परिणमे, वली एक गुण ते अन्य गुणपणे न परिणमे, ज्ञानगुणने विषे दर्शनादिक गुणनी नास्तिता छे अने ज्ञानना धर्मनी अस्तिता छे. तथा एकगुणना पर्याय अनंता छे ते सर्व पर्याय धर्मे सरिखा छे पण एक पर्यायना धर्म वीजा पर्यायमां नहि अने वीजा पर्यायना धर्म पहेला पर्यायमां नही. माटे सर्व पोताने धर्मेज अस्ति छे. ए रीते अस्ति नास्तिनुं ज्ञान सर्वत्र करवुं. ए द्रव्यने विषे प्रथम अस्ति स्वभाव कह्यो.

अन्यजातीयद्रव्यादीनां स्वीयद्रव्यादिचतुष्टयतया व्यवस्थितानां विवक्षिते परद्रव्यादिके सर्वदेवाभावाविच्छिन्नानां अन्यधर्माणां व्यावृत्तिरूपो भावः नास्तिस्वभावः यथा जीवे स्वीयाः ज्ञानदर्शनादयो भावाः अस्तित्वे परद्रव्यस्थिताः अचेतनादयो भावा नास्तित्वे सा च नास्तिता द्रव्ये अस्तित्वेन वर्तते

घटे घट धर्माणा अस्तित्व पटादिसर्वपरद्रव्याणां नास्तित्व एव सर्वत्र ।

अर्थ ॥ हवे बीजा नास्ति स्वभावनु स्वरूप लखियें छैयें. अन्य के० बीजा जे द्रव्यादिक जे द्रव्यगुणपर्याय तेना पोताना जे द्रव्य क्षेत्र काल भाव ते तेहिज द्रव्यमा सदा अवष्टभपणे परिणमे ठे एटले विवक्षित द्रव्यादिकथी पर जे बीजा द्रव्यादिकना जे धर्म ते तेमां सदा अभावपणे निरंतर अविच्छेद ठे, ते माटे परद्रव्यादिकना धर्मनी व्यावृत्तितापणानो जे परधर्म ते विवक्षित द्रव्यमां नथी, एवा द्रव्यमा जे भाव छे ते नास्ति स्वभाव जाणवो. जेम जीवने विषे ज्ञान दर्शनादिक पोताना जे भाव ते तो अस्तिपणे ठे अने परद्रव्यमां रह्या जे अचेतनादिक भाव तेनी नास्तिता ठे, एटले ते धर्म जीव द्रव्यमा नथी, माटे परधर्मनी नास्तिता ठे, पण ते नास्तिता ते द्रव्य मध्ये अस्तिपणे रही छे जेम घटना धर्म घटमा ठे तेथी घटमां घट धर्मनो अस्तित्वपणो छे पण पटादि सर्व परद्रव्योनो नास्तित्वपणो ते घटने विषे रह्यो छे तथा जीवमध्ये जीव ज्ञानादिक गुण ते अस्तित्वपणे ठे, पण पुद्गलना वर्णादिक जीव मध्ये नथी माटे वर्णादिकनी नास्ति ते जीव मध्ये रहि छे श्रीभगवती सूत्रे कह्युं छे "हे गौतम अत्थित्तं अत्थित्ते परिणमयी नत्थित्तं नत्थित्ते परिणमयी" तथा ठाणांग सूत्रे १ सियअत्थि, २ सियनत्थि, ३ सियअत्थिनत्थी, ४ सियअवत्तव्वं, ए चोभंगी कही छे, अने श्रीविशेषावश्यक मध्ये कह्युं छे के, जे वस्तुनो अस्ति नास्तिपणो जाणे ते सम्यग् ज्ञानी अने जे न जाणे अथवा अयथार्थपणे जाणे ते मिथ्यात्वी उक्तं च "सदसद् विशेषणाओ, भवहेउजहध्यिओवलभाओ ॥ नाणफलाभावाओ मिच्छादिठिसअन्नाण" ॥ १ ॥ ए गाथानी टीका

मध्ये स्याद्वादोपलक्षितवस्तुस्याद्वादश्चसप्तभङ्गीपरिणामः एकैक-स्मिनद्रव्येगुणेपर्यायेचसप्तसप्तभङ्गाभवन्त्येव अतः अनन्तपर्यायप-रिणतेवस्तुनिअनन्ताः सप्तभङ्ग्योभवन्ति इतिरत्नाकरावतारि-कायां ते द्रव्यने विषे, गुणने विषे, पर्यायने विषे स्वरूपें सातभंगा होय, जे ए सात भंगानो परिणाम ते स्याद्वादपणो कहियें.

तथाहि स्वपर्यायैः परपर्यायैरुभयपर्यायैः सद्भा-वेनासद्भावेनोभवेन वार्पितो विशेषतः कुंभ-अकुंभः कूंभाकूंभो वा अवक्तव्योभयरूपादिभेदो भवति सप्तभङ्गी प्रतिपाद्यते इत्यर्थः ओष्ठग्रीवा कपालकुक्षिबुध्नादिभिः स्वपर्यायैः सद्भावेनार्पित-विशेषतः कूंभकूंभो भण्यते सन् घट इति प्रथमभंगो भवति एवं जीवः स्वपर्यायैः ज्ञाना-दिभिः अर्पितः सन् जीवः

अर्थः—एसप्तभंगी परनी अपेक्षायें नथी ते द्रव्यादिक मध्येज छे. यथा स्वधर्मे परिणमवुं ते अस्ति धर्म छे अने पर द्रव्यना धर्मे न परिणमवुं ए नास्तिनुं फल छे, ते माटे ए सप्त-भंगी ते वस्तुधर्मे छे, ते विशेषावश्यकथी सप्तभंगी लखियें छैयें. एक विवक्षित वस्तु स्व के० पोताने पर्यायें सद्भाव के० छता-पणे छे अने परपर्यायें जे अन्य द्रव्यने परिणमे तेनो असद्भाव के० अछतापणो परिणमे छे. तथा जे छता अथवा अछता पर्याय तेनो छतापणो छे, कोइकपणे अछतापणो छे, माटे छता अछ-तापणो पण तेज कालें छे. केमके वस्तु मध्ये अनेक धर्म छे. ते सर्व केवलीने एक समयें समकालें भासे छे. ते पण वचने भंगां-

तरेज कही शके, अने छद्मस्थने श्रद्धामां तो सर्व धर्म समकाले सद्दहे छे पण छद्मस्थनो उपयोग असख्यात समयी छे, अनुक्रमे छे, पूर्वापरसापेक्ष छे, तेथी सप्तभंगे भासन छे जे वस्तुमां समकाले छे, समकीतिनी श्रद्धामां समकाले छे अने केवलीना भासनमां समकाले छे, ते श्रुतज्ञानीना भासनमां क्रमपूर्वक छे, केमके भाषा सर्व क्रमे कहेवाय छे. तेथी असत्य थाय तेने जो स्यात्पदें मरूपियें जाणियें तो सत्य थाय माटे स्यात्पूर्वक सप्तभंगी कहियें. द्रव्य गुणपर्याय स्वभाव सर्व मध्ये छे ते रीतें सद्दहवी. ते दृष्टांते करी कहे छे. ओष्ठ के० होठ, गावड, कांठो, कपाल, तलो, कुक्षि-पेटो, बुध्न, पोहोली इत्यादि स्वपर्यायें करी घट छतो छे, ते घटने स्वपर्याये छतापणें अर्पित करियें तेवारे ते कुंभकुंभ धम सन् के० छतो छे, पण अछतादिक धर्मनी छति सापेक्ष राखवाने स्यात्पूर्वक कहेवो एटले स्यात्अस्तिघटः ए प्रथम भंगो जाणवो, तथा जीवादि द्रव्यने विषे जीवना ज्ञानादि गुण तेने पर्यायें जीव द्रव्यने नित्यादि स्वभावे करीने स्यात्अस्तिजीवः एम सर्व द्रव्यने कहेवो. यद्यपि जीव तथा अजीवनो नित्यपणो सरिखो भासे पण एनो तेमां नही अने तेनो एमां नही जो के जीव सर्व एकजातीय द्रव्य छे पण एक जीवमा जे ज्ञानादि गुण छे ते बीजा जीवमा नथी. माटे सर्व द्रव्य स्वधर्मेज अस्ति छे, अने परधर्म नास्ति छे. एम स्यात अस्तिजीव ए प्रथम भग जाणवो.

तथा पटादिगतैस्त्वक्त्राणादिभिः परपर्यायैरस द्भावेनार्पित· अविशेषितः अकुम्भो भवति सर्वस्यापि घटस्य परपर्यायैरसत्वविवक्षायामसन्

घटः एवं जीवोऽपि मूर्त्तत्वादिपर्यायैः असत् जीव इति द्वितीयो भङ्गः

अर्थः—पटने विषे रह्या जे पर्याय ते त्वक् जे शरीरनी चामडीने ढांके, लांबो पथराय इत्यादि ते घटना पर्याय नथी. पर पर्याय छे, पटने विषे रह्या छे. घटने विषे ए पर्यायनी नास्ति छे, तेथी ए पर्यायनो असद्भाव छे. ते माटे ए घटना पर्याय नथी. एम सर्व पर्यायें घट नथी तेवारें परपर्यायना अछता-पणानी विवक्षाये अछतो घट छे, एम जीव पण मूर्तिपणादिक अचेतनादि पर्यायनो जीव मध्ये असत्–अछतापणो तेथी जीव पर पर्याये नास्ति छे. माटे स्यात् नास्ति ए बीजो भांगो जाणवो. केमके पर पर्यायनी नास्तितानुं परिणमन द्रव्यने विषे छे.

तथा सर्वो घटः स्वपरोभयपर्यायैः सद्भावास-द्भावाभ्यां सत्वासत्वाभ्यामर्पितो युगपद्वक्तुमि-ष्टोऽवक्तव्योभवति स्वपरपर्यायसत्वासत्वाभ्यां एकैकनाप्यसांकेतिकेन शब्देन सर्वस्यापि तस्य वक्तुमशक्यत्वादिति, एवं जीवस्यापि सत्वा-सत्वाभ्यामेकसमयेन वक्तुमशक्यत्वात् स्यादव-क्तव्यो जीव इति तृतीयो भङ्गः। एते त्रय-सकलादेशाः सकलं जीवादिकं वस्तुग्रहणपर त्वात्

अर्थः—सर्व घटादि वस्तु छे ते स्वपर्याय जे पोताना

सद्भाव पर्याय तेणे करी छतापणे कहेवाय तथा परने पर्यायें अछता पण कहेवाय, तेवारे स्व पर्यायनो छतापणो पर पर्यायनो अछतापणो ए बे धर्म समकालें छे, पण एक समये कहेवाय नही, ते माटे ए घटादि द्रव्य ते स्वद्रव्यमां स्वपर्यायनो सत्वपणो, परपर्यायनो असत्वपणो, ते कोइ पण एक साकेतिक शब्दें करी कहेवाने समर्थ नही माटे सत्व अस्तिपणो असत्व नास्तिपणो ते एक समये कहेवामां असमर्थ छे तेथी वस्तुविभावना बे धर्म ते एक समयें छता छे तेनो ज्ञान करवा माटे स्यात् अवक्तव्य ए वचन बोल्या केमके कोइकने एवो बोध थाय जे सर्वथी वचने अगोचरज छे. ते माटे स्यात्पद दीधो स्यात् के० कथंचित्पणे कोइक रीतें एक समये न कहेवाय माटे स्यात् अवक्तव्य ए जीव छे. एम सर्व द्रव्य जाणवा. ए त्रीजो भांगो थयो. ए त्रण भंगा सकलादेशी छे. सर्व वस्तुने सपूर्णपणे ग्रहेवा रूप छे. जीवादिक जे वस्तु तेने संपूर्ण ग्रहेवावंत छे.

अथ चत्वारो विकलादेशाः तत्र एकस्मिन् देशे स्वपर्यायसत्वेन अन्यत्र तु परपर्यायसत्वेन सश्च असश्च भवति घटोऽघटश्च एव जीवोऽपि स्वपर्यायैः सन् परपर्यायैः असन् इति चतुर्थो भङ्गः

अर्थः—हवे चार भांगा विकलादेशी कहे छे जे वस्तुनुं स्वरूप कहेवो तेना एक देशनेज ग्रहे ए स्वरूप छे. तिहां एक देशने विषे स्वपर्यायनो सत्वपणो अस्तिपणो गवेषे छे ते वारें वस्तु सद् असत्पणे छे, एटले ए घट छे अने ए घट नथी. एम जीव पण स्वपर्यायें सत् परपर्यायें असत्, ते माटे एक समये अस्ति नास्तिरूप छे, पण कहेवामां असंख्यात समये

छे, ते माटे स्यात्पूर्वक छे एम स्यात् अस्तिनास्ति ए चोथो भंगो जाणवो.

तथा एकस्मिन् देशे स्वपर्यायैः सद्भावेन विवक्षितः अन्यत्र तु देशे स्वपरोभयपर्यायैः सत्वासत्वाभ्यां युगपदसंकेतिकेन शब्देन वक्तुं विवक्षितः सन् अवक्तव्यरूपः पञ्चमो भङ्गो भवति. एवं जीवोपि चेतनत्वादिपर्यायैः सन् शेषैरवक्तव्य इति ।

अर्थ ॥ तथा एक देशें पोताने पर्यायें स्वद्रव्यादिकें छतापणे गवेषीयें अने अन्य के० बीजा देशोने विषे स्वपर ए बे पर्यायें सत्व छतापणें तथा असत्व–अछतापणें समकालें असंकेतपणे नामने अणकहे गवेषीयें तेवारे सत् के० अस्तिअवक्तव्यरूप भांगो उपजे अने ए भांगा छतां बीजा छ भांगा छे, तेनी गवेषणा माटे स्यात् पद जोडीयें एटले स्यात् अस्ति अवक्तव्य ए पांचमो भांगो जाणवो. जेम जीवने विषे चेतनपणो सुखवीर्यगुणें अस्ति छे अने नास्तिपणे अस्तिनास्ति समकालपणे वचनगोचर न आवे ते स्यात् अस्ति अवक्तव्य.

तथा एकदेशे परपर्यायैरसद्भावेनार्पितो विशेषतः अन्यैस्तु स्वपरपर्यायैः सद्भावासद्भावाभ्यां सत्वासत्वाभ्यां युगपदसंकेतिकेन शब्देन वक्तुं विवक्षितकुंभोऽसन् वक्तव्यश्च भवति । अकुम्भो

वक्तव्यश्च भवतीत्यर्थः देशे तस्याकुम्भत्वात् देशे अवक्तव्यत्वादिति षष्ठो भङ्गः

अथ ॥ तथा एकदेशें परपर्याय जे नास्ति पर्याय तेने असद्भाव के० अछतापणे अर्पित करीने मुख्यपणे गवेषीयें तेवार पछी अन्य के० बीजा स्वपर्यायें अस्तिपणो तथा परपर्याय जे नास्ति पर्याय ए बे सत्व के० छतापणे असत्व के० अछतापणे युगपत् समकाले कहियें. इहा सकेतिक शब्दने अभावे कहेवामा न आवे, अने ते कह्या विना श्रोताने ज्ञान केम थाय ? ते माटे स्यात् पद ते अन्य भांगानी सापेक्षता माटे तथा सर्व धर्मनी समकालता जणाववा माटे स्यात्नास्तिअवक्तव्य ए छट्ठो भांगो जाणवो. एटले जीव पोताने स्वगुणे तो छतापणो सर्वपर्याय समकालनो अव्यक्तव्यपणो ए स्यात्नास्ति अवक्तव्य छट्ठो भांगो थयो.

तथा एकदेशे स्वपर्यायैः सद्भावेनार्पितः एकस्मिन् देशे परपर्यायैरसद्भावेनाः र्पितः अन्यस्मिंस्तु देशे स्वपरोभयपर्यायैः सद्भावासद्भावाभ्यां युगपदेकेन शब्देन वक्तु विवक्षितः सन् असन् अवक्तव्यश्च भवति इति सप्तमो भङ्गः। एतेन एकस्मिन् वस्तुन्यर्पितानर्पितेन सप्तभङ्गी उक्ता॥

अर्थ ॥ तथा एकदेशे स्वपर्यायने छतापणे अर्पित करियें अने एकदेश परपर्यायने अछतापणे गवेषिय अने ते सर्व पर्याय समकाले भेला रह्या छे पण वचने कहेवाय नहि, एटले अस्ति-

पणो पण छे अने नास्तिपणो पण छे, ए सर्व धर्म समकालें छे, पण वचने गोचर थाय नही, ए अपेक्षायें स्यात्अस्तिनास्तिअवक्तव्य ए रीते वस्तुनो परिणमन छे. ए सातमो भांगो जाणवो. ए सप्तभंगी अर्पित अनर्पितपणे कही. ते अर्पित एक धर्मज होय एम एक धर्मने विषे सप्तभंगी कही.

तत्र जीवः स्वधर्मै ज्ञानादिभिः अस्तित्वेन वर्त्तमानः तेन स्यात् अस्तिरुपः प्रथमभङ्गः अत्र स्वधर्मा अस्तिपदगृहीताः शेषानास्तित्वादयो धर्माः अवक्तव्यधर्माश्च स्यात्पदेन संगृहीता.

अर्थ ॥ हवे स्वरूपपणे सप्तभंगी कहे छे. जे एक द्रव्यने विषे अथवा एक गुणने विषे, एक पर्यायने विषे, एक स्वभावने विषे सातसात भांगा सदा परिणमे छे, ते रीतें सप्तभंगी कहे छे. स्याद्वादरत्नाकरावतारिका मध्ये कह्यो छे "एकस्मिन् जीवादौ अनंतधर्मापेक्षासप्तभंगीनामानंत्यं" ए वचनथी जाणी लेजो. अत्थिजीवे इत्यादि गाथाथी जाणजो, ए सुयगडांग सूत्रें छे. हवे पहेलो भांगो लखियें छैयें. तिहां जीव द्रव्य पोताने १ स्वद्रव्य पिंडगुणपर्याय समुदाय आधारपणो, २ स्वक्षेत्र असंख्य प्रदेश ज्ञानादि गुणनुं अवस्थान, अगुरुलघुता हानि वृद्धिनो मान, ३ स्वकाल ते गुणनी वर्त्तना उत्पादव्ययना परिणमननो भिन्न स्वभाव तथा ४ अनंत ज्ञान, अनंत दर्शन, अनंत चारित्र, अनंत दान, अनंत लाभ, अनंत भोग, अनंत उपभोग, अनंत वीर्य, अनंत अव्याबाध, अरूपी, अशरीरी, परम क्षमा, परम मार्दव, परम आर्जव, स्वरूपभोगी प्रमुख स्वस्वभाव. ए अनंतज्ञेय ज्ञायकपणे जीव द्रव्य छतो छे, एम जीवनो ज्ञानगुण

स्वधर्म सकल ज्ञेयज्ञायकरूपणो स्वशक्तिधर्मे अनंत अविभागें एक-एक पर्याय अविभागमा सर्व अभिलाप्य अनभिलाप्य, स्वभाव-नो जाणगपणो छे इहां विस्तारे लखियें छैयें. तिहां मतिज्ञानना पर्याय जूदा छे श्रुतज्ञानना अविभाग जूदा छे. मनःपर्याय ज्ञा-नना अविभाग जूदा छे. केवल ज्ञानना पर्याय जूदा छे. श्री-विशेषावश्यके गणधरवादने छेडे कह्यो छे जो आवरवा योग्य वस्तु भिन्न छे तो आवरण जूदा छे. तिहां क्षयोपशमने भेदें जाणे छे ते परोक्ष अथवा देशथी जाणे छे, सर्वथा आवरण गये-थके प्रत्यक्ष जाणे पण केवलज्ञान सर्वभावनो संपूर्ण प्रत्यक्षदायक ते संपूर्ण प्रगट्यो तेवारें बीजा ज्ञाननी प्रवृत्ति छे पण भिन्न पडती नथी, माटे ते केवलज्ञाननो जाणपणोज कहेवाय छे, तथा कोइक ज्ञानगुणना अविभाग सर्व एक जातिना कहे छे, ते अविभागमध्ये वर्णादिक जाणवानी शक्ति अनेक प्रकारनी छे, तेमाज आवरण एटले जे शक्ति प्रगटे ते शक्तिनु मतिज्ञानादि भिन्न नाम छे, अने सर्व आवरण गयाथी एक केवलज्ञान रह्यु छे. छद्मस्थ ज्ञाननो भास छे ए पण व्याख्यान छे. एवो ज्ञान-गुण पोताना स्वपर्याय ज्ञायक परिच्छेदक वेतृत्वादिकें अस्ति छे. एम सर्व गुणमा स्वधर्मनी अस्तिता कहेवी. तेमज जे अवि-भागरूप पर्याय छे जेना समूहनी एक प्रवृत्तिने गुण कहियें छैयें तेपण स्वकार्य कारणधर्म अस्ति छे. एम छ द्रव्यनुं स्वरूप स्व-स्वरूपे अस्ति छे अने अन्य छ भांगा पण छे एवो सापेक्षता माटे स्यात्पद देइने बोलवो ते स्यात् अस्ति ए प्रथम भांगापणो (कथ्यो) एटले गवेष्यो. जे अस्तिधर्म ते पण नास्तिपणा सहित छे एटले अस्ति कहेतां थका नास्ति प्रमुख छ भांगानी छति छे, तिहा शब्द सहित उपयोग थयो तेथी सत्यपणो थयो.

तथा स्वजात्यन्यद्रव्याणां तद्धर्माणां च विजाति परद्रव्याणां तद्धर्माणां च जीवे सर्वथैव अभावात् नास्तित्वं तेन स्यात् नास्तिरूपो द्वितियो भङ्गः अत्र परधर्माणां नास्तित्वं नास्तिपदेन गृहीतं शेषा अस्तित्वादयः स्यात्पदे गृहीता इति ॥

अर्थ ॥ हवे बीजो भांगो कहे छे जे एक जीवनुं स्वरूप उपयोगमां आण्युं छे ते जीवने विषे, अन्य जे सिद्ध संसारी जीव छे ते सर्वना गुणपर्याय अस्तित्वादि प्रमुख सर्व धर्मनी नास्ति छे, अने अजीव द्रव्य तथा तेना जडतादिक सर्व धर्मनी नास्ति छे. जेम अग्निमां दाहकपणो छे तेनी पासे बीजो अग्निनो कणियो छे, ते पण दाहक छे; पण ते दाहकपणो भिन्न छे, एटले ते कणीयानो दाहकपणो ते अग्निमां नथी अने ते अग्निनो दाहकपणो ते कणीयामां नथी. तेमज एक जीवमां ज्ञानादिक गुण छे ते बीजामां नथी अने बीजा जीवमां जे ज्ञानादिक गुण छे ते तेमां नथी. बाकी सरिखा छे. ते माटे जाणवादिक कार्य सरिखा करे तो पण सर्वमां पोतपोताना गुण छे, पण कोइ द्रव्यना गुण कोइ द्रव्यमां आवता नथी. ते माटे स्वजाति अन्य द्रव्यपणो, अन्य गुणपणो तथा अन्य धर्मपणो ते सर्वनी नास्ति छे. एमज गुणमां पण सर्व अन्य द्रव्यादिकनी नास्ति छे, तथा पर्यायना अविभागमां पण स्वजाति अविभाग-कार्यता कारणतानी नास्ति छे. ते माटे परद्रव्यपणो, परक्षेत्रपणो, परकालपणो, परभावपणो एनी नास्ति छे. एवो नास्तिपणो पण तेमांज रह्यो छे, ते माटे स्यात नास्तिपणो ए भांगो पण तेमांज छे. एम एकज मात्र नास्तिपणो कह्ये थके अस्तिपणो तथा एक कालपणो पण छे तथा जीवमां जडता गुणनी

नास्ति छे, एटले जडतानी नास्ति ते जीवमांज रही छे. इत्यादिक अनंता धर्मनी सापेक्षता माटे स्यात्पदें बोलतां सर्व धर्मनो भासन थयो एटले सत्यता थाय ते माटे स्यात्नास्ति ए बीजो भांगो कह्यो.

केषाञ्चिद्धर्माणां वचनगोचरत्वेन तेन स्यात्‌अवक्तव्य इति तृतीयो भङ्गः। अवक्तव्यधर्मसापेक्षार्थं स्यात्पदग्रहणम्

अर्थ ॥ हवे त्रीजो भांगो कहे छे. जे वस्तु होय तेमां केटलाक धर्म एवा छे जे वचने करी कहेवाता नथी ते अवक्तव्य छे. ते केवलीने ज्ञानमां जणाय पण वचने करी ते पण कही शके नही. ते माटे तेवा धर्मनी अपेक्षायें वस्तु अवक्तव्य छे, एटले अवक्तव्य कहेतां थका वक्तव्यनी ना थद, पण केटलाक धर्म वस्तु मध्ये वक्तव्य छे, ते जणाववा माटे स्यात्पद ग्रहण करीने स्यात् अवक्तव्य ए त्रीजो भांगो कह्यो.

अत्र अस्तिकथने असख्येयाः नास्तिकथनेप्यसंख्येयाः समया वस्तुनि, एकसमये अस्तिनास्तिस्वभावौ समकवर्त्तमानौ तेन स्यात्‌अस्तिनास्तिरूपश्चतुर्थो भङ्गः

अर्थ ॥ हवे चोथो भांगो कहे छे, जे अस्ति एवो शब्द उचार करतां पण असंख्यात समय थाय तथा नास्ति ए शब्द उचार करता पण असंख्यात समय थाय अने वस्तुमा तो अस्तिधर्म नास्तिधर्म ए बेहु एक समयमा छे, ते बेहु समकालें जणाववा माटे, अने जे अस्ति ते नास्ति न थाय तथा जे नास्ति ते अस्ति न थाय ते सापेक्षता माटे स्यात् अस्तिनास्ति ए चोथो भागो जाणवो.

तत्र अस्तिनास्तिभावाः सर्वे वक्तव्या एव न अवक्तव्या इति शङ्कानिवारणाय स्यात्अस्ति अवक्तव्य इति पञ्चमो भङ्गः स्यान्नास्ति अवक्तव्य इति षष्ठः अत्र वक्तव्या भावाः स्यात्पदेग्रहीताः अत्र अस्तिभावा वक्तव्यास्तथाअवक्तव्यास्तथा नास्तिभावा वक्तव्या अवक्तव्या एकस्मिन् वस्तुनि, गुणे, पर्याये, एकसमये, परिणममाना इतिज्ञापनार्थं स्यात्अस्तिनास्ति अवक्तव्य इति सप्तमो भङ्गः॥ अत्र वक्तव्या भावास्ते स्यात्पदे संगृहीता इति अस्तित्वेन अस्तिधर्मा नास्तित्वेन नास्तिधर्मा युगपदुभयस्वभावत्वेन वक्तुमशक्य त्वात् अवक्तव्यः स्यात्पदे च अस्त्यादिनामेव नित्यानित्याद्यनेकान्तसंग्राहकम्

अर्थ॥ हवे पांचमो तथा छट्ठो भांगो कहे छे. तिहां स्यात् अवक्तव्य एम कहेवाथी द्रव्य ते मूळधर्मे एकलो अवक्तव्य थयो ते संदेहनिवारवा कह्यो जे स्यात् अस्ति अवक्तव्य. वस्तुमां अनंता अस्ति धर्म छे पण वचने अगोचर छे, अने अनंताधर्मे वचनगोचर पण छे, तेनी सापेक्षता माटे स्यात् पदयुक्त करीयें एटले स्यात् अस्ति अवक्तव्य ए पांचमो भांगो जाणवो. एमज पांचमानी रीते स्यात् नास्ति अवक्तव्य ए छट्ठो भांगा जाणवो. हवे सातमो भांगो कहे छे. इहां अस्तिभावपणो वक्तव्य छे तेमज नास्तिभाव पण वक्तव्य छे, अने अवक्तव्य पण छे. ए सर्व धर्म एक समयमां एक वस्तुमध्ये तथा एक गुणमध्ये तथा एक पर्याय मध्ये

समकालें परिणमे छे, ते जणाववा माटे अस्तिनास्ति अवक्तव्यः ए सातमो भांगो, इहां अस्ति ते नास्ति न थाय अने नास्ति ते अस्ति न थाय तथा वक्तव्य ते अवक्तव्य न थाय अने अवक्तव्य ते वक्तव्य न थाय ते जणाववाने अर्थे स्यात्पद ग्रह्यो छे इहां अस्तिपणे जे भाव छे ते अस्तिधर्म अने नास्तिपणे जे भाव छे ते नास्तिपणे ग्रह्या छे, बेहु समकाले छे ते माटे एक समय वक्तव्यकेॱ कहेवामा अशक्य छे, असमर्थ छे, तेथी अवक्तव्यकेॱ अगोचरपणे छे अने जे स्यात्पद छे ते अस्तिधर्म नास्तिधर्म अवक्तव्य धर्मनो नित्यपणो अनित्यपणो प्रमुख अनेकांतनो संग्रह करे छे. जे अस्तिधर्म छे ते नित्यपणे पण छे तथा अनित्यपणे पण छे, एकपणे छे, अनेकपणे छे, भेदपणे छे, अभेदपणे छे, इत्यादिक ते अस्तिधर्ममां अनेकांतता छे तेने ग्रहे छे केमके वस्तुनो एकगुण तेमा अस्तिपणो छे, नास्तिपणो छे, नित्यपणो छे, अनित्यपणो छे, भेदपणो छे, अभेदपणो छे, वक्तव्यपणो छे, अवक्तव्यपणो छे, भव्यपणो छे, अभव्यपणो छे, ए अनेकातपणो एह ज स्याद्वाद छे. तेनुं संकेतिक वाक्य ते स्यात्पद छे ए रीते जाणवो.

आत्मद्रव्यने विषे स्वधर्मनी अस्तिता छे, परधर्मनी नास्तिता छे, स्वगुणनो परिणमवो अनित्य छे अने तेज गुणपणे नित्य छे, तथा द्रव्य पिंडपणे एक छे अने गुण पर्यायपणे अनेक छे. तथा आत्मा कारणपणे कार्यपणें समय समयमा नवानवापणो जे पामे छे ते भवनधर्म छे. तो पण आत्मानो मूलधर्म जे पलटतो नथी ते अभवनधर्म छे. इत्यादिक अनेक धर्म परिणति युक्त छे ए रीते प_द्रव्यने जाणी निर्धारी जे हेयोपादेयपणे श्रद्धान भासन थाय ते सम्यक् ज्ञान, सम्यक् दर्शन छे. ए जीवनी अशुद्धता ते परकर्त्ता, परभोक्ता, परग्राहकता टालवाना उपायनुं साधन ते साधन करवे आत्मा आत्मापणें मूलधर्मे रहे ते सिद्धपणो तेनी रुचि उद्यमपणो करवो एहिज श्रेय छे.

स्यात्‌अस्ति, स्यान्नास्ति, स्यात्‌अवक्तव्यरूपास्त्रयः सकलादेशाः संपूर्णवस्तुधर्मग्राहकत्वात्, मूलतः अस्तिभावा अस्तित्वेन सन्ति, नास्तित्वेन सन्ति एवं सप्तभङ्गाः एवं नित्यत्वसप्तभङ्गी अनित्यत्व सप्तभङ्गी एवं सामान्यधर्माणां, विशेषधर्माणां, गुणानां, पर्यायाणां, प्रत्येकं सप्तभङ्गी तद्यथा

अर्थ ॥ स्यात्‌अस्ति, स्यात्‌नास्ति, स्यात्‌अवक्तव्य ए त्रण भांगा वस्तुना संपूर्णरूपने ग्रहे माटे सकलादेशी छे, अने शेष रह्या जे चारभांगा ते विकलादेशी छे. ते वस्तुना एकदेशने ग्रहे माटे. तथा वली अस्तिपणाने विषे जे अस्तिपणो ते नास्तिपणे नथी, अने नास्पिणो नास्तिपणे छे तेमां अस्तिपणो नथी. इहां कोइ पुछे के वस्तुमां जे नास्तिपणो ते अस्तिपणे कहो छो तो नास्तिपणामां आस्तिपणानी ना किम कहो छो? तेने उत्तर जे नास्तिपणो ते अस्ति छे–छतापणे छे अने अस्तिधर्म कांइ नास्तिपणामां नथी माटे ना कही छे. छतिनी ना कही नथी. तथा एमज नित्यपणानी सप्तभंगी, तथा अनित्यपणानी सप्तभंगी, तेमज सामान्य धर्म सर्वनी भिन्न भिन्न सप्तभंगी, तथा सर्व विशेष धर्मनी सप्तभंगी, तेमज गुण पर्याय सर्वनी जूदी जूदी सप्तभंगी कहेवी, तद्यथा के० ते कही देखाडे छे.

ज्ञानं ज्ञानत्वेन अस्ति दर्शनादिभिः स्वजाति धर्मैः अचेतनादिभिः विजातिधर्मैः नास्ति, एवं पञ्चास्तिकाये प्रत्यस्तिकायमनन्ता सप्तभंग्यो

भवन्ति. अस्तित्वाभावे गुणाभावात्पदार्थे शून्यतापत्तिः नास्तित्वाभावे कदाचित् परभावत्वेन परिणमनात् सर्वसङ्करतापत्तिः व्यंजकयोगे सत्ता स्फुरति तथा असत्ताया अपि स्फुरणात् पदार्थानामनियता प्रतिपत्तिः तत्वार्थे तद्भावाव्ययं नित्यम् ॥

अर्थ ॥ हवे गुणनी सप्तभंगी कही देखाडे छे, जेम ज्ञान गुण ज्ञायकादिक गुणे अस्ति छे अने दर्शनादिक स्वजाति एकद्रव्यव्यापि गुण तथा स्वजाति भिन्न जीवव्यापि ज्ञानादिक सर्वगुण अने अचेतनादिक परद्रव्यव्यापि सर्व धर्मनी नास्ति छे, एम पचास्तिकायने विषे अस्तिकार्ये अनंति सप्तभगीओ पामे. ए सप्तभंगी स्याद्वादपरिणामें छे ते सर्व द्रव्यादिकमां छे.

हवे वस्तुमध्ये अस्तिपणो न मानियें तो शो दोष उपजे ते कहे छे. जो वस्तुमा अस्तिपणो न मानियें तो गुण पर्यायनो अभाव थाय अने गुणना अभावें पदार्थ शून्यतापणो पामे.

तथा जो वस्तुमध्ये नास्तिपणो न मानियें तो ते वस्तु कदाकालें पर वस्तुपणें अथवा परगुणपणें परिणमी जाय, तेथी कोइवारे जीव ते अजीवपणो पामे, अने अजीव ते जीवपणो पामे तो सर्व संकरतादोष उपजे. तथा व्यंजन के० प्रकटतानो हेतु तेने योगें छतो धर्म ते फुरे, पण जे धर्मनी सत्ता छति न होय ते फुरे नही. जो नास्तिपणो न मानियें तो असत्तापणे फुरे, अने जे वारें असत्ता स्फुरे ते वारें द्रव्यनो अनियामक के० अनिश्चयपणो थइ जाय, ते माटे सर्व भाव अस्ति नास्तिमयी छे.

व्यंजकतानो दृष्टांत कहे छे. जेम कोरा कुंभमां सुगंधतानी सत्ता छे तोज पाणीने योगें वासना प्रगटे छे. जो वस्त्रादिकमां ते धर्म नथी तो तेमां प्रगटतो पण नथी एम सर्वत्र जाणवो. हवे त्रीजो नित्य स्वभाव कहे छे ते जे वस्तुना भाव तेनो अव्यय के० नही टलवो एटले तेमनो तेमज रहेवो ते नित्यपणो कहियें. तेना वे भेद छे ते कहे छे.

एका अप्रच्युतिनित्यता द्वितीया पारंपर्यनित्यता ॥ तथा द्रव्याणां ऊर्ध्वप्रवचयतिर्यग्प्रचयत्वेन तदेव द्रव्य मिति ध्रुवत्वेन नित्यस्वभावः नवनवपर्यायपरिणमनादिभिः उत्पत्तिव्ययरूपो नित्यस्वभावः उत्पत्तिव्ययस्वरुपमनित्यम् ॥ १

अर्थः—एक अप्रच्युतिनित्यता, बीजी पारंपर्यनित्यता, तिहां अप्रच्युतिनित्यता तेने कहियें जे द्रव्य ते उर्ध्व प्रचय तिर्यक् प्रचयने परिणमवे ए द्रव्य तेहिज ए ध्रुवतारूप ज्ञान थाय छे एटले सदा सर्वदा त्रणे काले तेहिज, एवुं जे ज्ञान थाय छे जे मूल स्वभाव पलटे नही ते अप्रच्युति नित्यता कहियें. अने ए नित्यतामां जे उर्ध्व प्रचय कह्यो ते ओलखावे छे. जे पहेले समयें द्रव्यनी परिणति हती ते बीजे समयें नवपर्यायने उपजवे अने पूर्वपर्यायने व्ययें सर्व पर्यायनी परावृत्ति थइ, तो पण ए द्रव्य तेनुं तेज, एवुं जे ज्ञान थाय ते द्रव्यमां उर्ध्वप्रचय कहियें. उपरले समये ते माटे उर्ध्व प्रचय कहियें.

तथा अनंताजीव सरिखा छे पण सर्वजीव जाणतां ए पण जीव एवो जीवत्वसत्तायेंतुल्य भीन्न जीव सत्तारूप ज्ञान थाय ते तिर्यक्प्रचय कहियें.

ऊर्ध्वप्रचय ते समयांतरे अनेक उत्पादव्ययने पलटवे पण ए जीव ते तेज छे एवुं ज्ञान थाय ए नित्यस्वभावनो धर्म जाणवो. ए कारणथी कार्यपनो तेनुं ज्ञान थाय ते नित्यस्वभावनो धर्म जाणवो. तथा ए कारणथी जे कार्यपनो वळी ज्ञान थयु ते कारणथी बीजे कारणे बीजुं कार्य थाय एम नवे नवे कार्यपने पण जीव तेज छे एवुं जे ज्ञान थाय, परंपरारूप संतति चाली जाय ते पारंपर्य नित्यता कहियें, जेम प्रथम शरीरने कारणे राग हतो तेहिज वस्त्र धनने कारण प्रते राग थयो ते कारण नवा रागनो नवापणो पण राग रहित आत्मा केवारे नही, ए पारंपर्य एटले परंपरा नित्यता कहियें. बीजुं नाम संतति नित्यता जाणवी, ते कारण योगे निमित्ते नीपजे, नवा नवा पर्यायने परिणमवे एटले पूर्व पर्यायने व्ययथवे तथा अभिनव पर्यायने उपजने अनित्य स्वभाव जाणवो. एटले उत्पत्ति के० उपजवो व्यय के० विणसवो एवो जे स्वभाव ते अनित्य स्वभाव जाणवो.

तत्र नित्यत्व द्विविध कूटस्थं प्रदेशादिनां, परिणामित्व ज्ञानादिगुणाना, तत्रोत्पादव्ययावनेकप्रकारौ तथापि किञ्चिल्लिख्यते विस्त्रसाप्रयोगजभेदाद् द्विभेदो सर्वद्रव्याणां चलनसहकारादिपदार्थक्रियाकारण भवत्येव ॥

अर्थः—तिहावली ग्रंथांतरे नित्यपणो बे प्रकारे कह्यो छे, एक कूटस्थनित्यता, बीजी परिणामिनित्यता छे. जीवना असंख्यात प्रदेश ते संख्यायें तथा क्षेत्रावगाह पलटतो नथी ते तथा गुणनो अविभाग ते सर्व कूटस्थनित्यता छे.

ज्ञानादिक गुण ए सर्व परिणामिक नित्यतायें छे. केमके गुणनो धर्मज ए छे. जे समयें समयें स्वभाव कार्यपणे परिणमे अने जे कार्य होय ते परिणामिकपणेज होय ए नीतिज छे, अने जो ज्ञानगुणने कूटस्थनित्यतापणे मानियें तो पेहेले समयें जे ज्ञाने करी जाण्यो तेहिज जाणपणो सदासर्वदा रहे, पण तेम तो नथी. ज्ञेय तो नवनवी रीतें परिणमता देखाय छे तो ते ज्ञेयनी नवनवी अवस्था ज्ञान जाणे नही, एटले पहेले समय जे रीते ज्ञान परिणमे छे ते रीतें परिणमन जोवुं जोईयें अने ए रीते ज्ञान यथार्थ थयुं एम घटे नहीं ते माटे ज्ञेय जे घटपटादिक ते जेम पलटे छे तेम ज्ञान पण जाणे तेहिज ज्ञान यथार्थ थाय, ते माटे ज्ञानगुण ते नवा नवा ज्ञेय जाणवा माटे परिणामी जाणवो. अनित्य ज्ञायकता शक्ति माटे नित्य. ए रीतें नित्यानित्य स्वभावी सर्व गुण छे. सर्व द्रव्यने विषे पोतानी क्रियानुं कारण थायज छे.

तत्र चलनसहकारित्वं कार्यं धर्मास्तिकायं द्रव्यस्य प्रतिप्रदेशस्थचलनसहकारिगुणा विभागाः उपादानकारणं कारणस्यैव कार्यपरिणमनात् तेन कारणत्वपर्यायव्ययः कार्यत्वपरिणामस्योत्पादः गुणत्वेन ध्रुवत्वं प्रतिसमयं कारणस्यापि उत्पादव्ययौ कार्यस्याप्युत्पादव्ययावित्यनेकान्तजयपताकाग्रन्थे. एवं सर्वद्रव्येषु सर्वेषां गुणानां स्वस्वकार्यकारणता ज्ञेया इति प्रथमव्याख्यानम्।

अर्थः—तिहां जेम धर्मास्तिकायद्रव्यनो चलन सहकारी-

पणो ते मुख्य कार्य छे, अने अधर्मास्तिकायद्रव्यनो स्थिर सहायीत्व ते मुख्य कार्य छे, वली आकाशद्रव्यनु अवगाहना दान ते मुख्य कार्य छे, जीवनो जाणवा देखवारूप उपयोग ते मुख्य कार्य छे, पुद्गलनो वर्णगंधरसस्पर्शपणो ते मुख्य कार्य छे, इत्यादि स्वकार्यनो थावु ते ते जिहां थावु तिहा भवनधर्म थयो. अने जिहां भवनधर्म ते उत्पाद थयो, अने उत्पाद होय ते व्यय सहितज होय. ते भवनधर्म तत्त्वार्थ ग्रथ मध्ये कह्यो छे. हवे ते उत्पादव्यय बे प्रकारना छे. एक प्रयोगथी थाय अने बीजो विश्रसा के० सहजे परिणामी धर्मे थाय. हवे इहां सहजनो उत्पादव्यय कहे छे. तिहां धर्मास्तिकायादि छ द्रव्यने पोतपोताना चलन सहाकारादि गुणनी प्रवृत्तिरूप अर्थक्रियानो करवो थायज, अने चलनसहकारपणो ते कार्य धर्मास्तिकायद्रव्यने प्रतिप्रदेशें रह्यो जे चलन सहकारी गुणा विभाग ते उपादानकारण छे, तेहिज कार्यपणे परिणमे छे. एटले कारणपणानो व्यय अने कार्यपणानो उत्पाद तथा चलन सहकारीपणे ध्रुव छे एमज अधर्मास्तिकायने विषे थिरसहायगुणनुं प्रवर्त्तन छे, तथा आकाशास्तिकायने विषे पण अवगाहनागुणनुं प्रवर्त्तन एमज छे. वली पुद्गलमां पूरणगलनादिक गुणनुं प्रवर्त्तन छे, तेमज जीवद्रव्यमां ज्ञानादिक गुणनु प्रवर्त्तन छे, अथवा वली अनेकांतजयपताका ग्रथने विषे एम पण कह्युं छे जे प्रतिसमयें गुणने विषे कारणपणो नवो नवो उपजे छे एटले कारणपणानो पण उत्पाद व्यय छे, तेमज प्रतिसमयें कार्यपणो पण नवो नवो उपजे छे, एटले कार्यपणानो पण उत्पाद व्यय छे, एम सर्व द्रव्यने विषे सर्व गुणनो कार्यपणो कारणपणो उपजे विणसे छे, एम उत्पाद व्ययनो एक स्वरूप प्रथम भेद कह्यो.

तथाच सर्वेषां द्रव्याणां पारिणामिकत्वं पूर्वपर्यायव्ययः नवपर्यायोत्पादः एवमप्युत्पादव्ययौ द्रव्यत्वेन ध्रुवत्वं इति द्वितीयः

अर्थः—सर्व धर्म छे ते परिणामिक भावे छे. तिहां पूर्व पर्यायनो द्रव्य अने नवा पर्यायनो उत्पाद समय समयें छे अने द्रव्यपणो ध्रुव छे ए वीजो भेद.

प्रतिद्रव्यं स्वकार्थकारणपरिणमनपरावृत्तिगुणप्रवृत्तिरुपा परिणतिः अनन्ता अतीता एका वर्त्तमाना अन्या अनागता योग्यतारुपास्ता वर्त्तमाना अतीता भवन्ति अनागता वर्त्तमाना भवन्ति शेषा अनागता कार्ययोग्यतासन्नतां लभन्ते इत्येवंरुपावुत्पादव्ययौ गुणत्वेन ध्रुवत्वं इति तृतीयः। अत्र केचित् कालापेक्षया परप्रत्ययत्वं वदन्ति तदसत् कालस्य पञ्चास्तिकायपर्यायत्वेनैवाऽऽगमे उक्तत्वादियं परिणतिः स्वकालत्वेन वर्तनात् स प्रत्यक्षं एवं तथा कालस्य भिन्नद्रव्यत्वेऽपि कालस्य कारणता अतीतानागतवर्तमानभवनं तु जीवादिद्रव्यस्यैव परिणतिरिति ॥

अर्थः—सर्व द्रव्यने विषे स्व के० पोतानुं कारण परिण-

मन परावृत्ति के० पलटणपणे गुणनी प्रवृत्तिरूप परिणमन छे, ते परिणति अनंति अनत जातिनी अतीतकालें थइ छे अने अनंतिजातिनी एक वर्त्तमान कालें छे, अने बीजी अनागत योग्यतारूपपणे अनंति छे, ते वर्त्तमान परिणति ते अतीत थाय छे, एटले ते परिणतिमध्ये वर्त्तमानपणानो व्यय अने अतीत-पणानो उत्पाद तथा परिणतिपणे ध्रुव छे. अने अनागतपरिणति ते वर्त्तमान थाय छे, तिहां अनागतपणानो व्यय, वर्त्तमानपणानो उत्पाद अने छतिपणे ध्रुव अने अनागत कार्य योग्यता ते दूर हता ते आसन्न के० नजीकपणो पामे, एटले दूरतानो व्यय अने नजीकतानो उत्पाद तथा अतीतमध्ये दूरतानो उत्पाद अने नजीकतानो व्यय, ए रीतें सर्व द्रव्यने विषे अतीत वर्त्तमान तथा अनागतपणे परिणति छे, ते परिणमेज छे ए द्रव्यने विषे स्वकालरूप परिणमन छे, ए उत्पाद व्ययनो त्रीजो भेद जाणवो.

इहां केटलाक कालनी अपेक्षा लेइने परप्रत्ययपणो कहे छे ते खोटो छे, कारण के कालद्रव्य जे छे, ते पंचास्तिकायनो पर्याय छे, अने परिणतितो द्रव्यनो स्वधर्म छे, माटे काल ते स्वकालरूप वस्तुनो परिणाम तेनो भेद छे, अथवा कालने भिन्न द्रव्य मानियें तो पण काल ते कारणपणे छे, अने अतीत, अनागत वर्त्तमानरूप परिणति तेतो जीवादिक द्रव्यनो धर्म छे ते माटे ए उत्पाद व्यय पण स्वरूपज छे. ए त्रीजो भेद थयो.

तथाच सिद्धात्मनि केवलज्ञानस्य यथार्थज्ञेयज्ञा-यकत्वात् यथा ज्ञेया धर्मादिपदार्थाः तथा घटा-पटादिरुपा वा परिणमन्ति तथैव ज्ञाने भासनाद् यस्मिन् समये घटस्य प्रतिभासः समयांतरे

घटध्वंसे कपालादिप्रतिभासः तदा ज्ञाने घटा प्रतिभासध्वंसः कपालप्रतिभासस्योत्पादः ज्ञान-रुपत्वेन ध्रुवत्वमिति. तथा धर्मास्तिकाये यस्मिन् समये संख्येयपरमाणूनां चलनसहकारिता अन्य-समये असंख्येयानां एवं संख्येयत्वसहकारिता-व्ययः असंख्येयानन्तसहकारिताउत्पादः चलन-सहकारित्वेन ध्रुवत्वं. एवमधर्मादिष्वपि ज्ञेयं, एवं सर्वगुणप्रवृत्तिषु इति चतुर्थः ॥

अर्थः—तथा के० तेमज वली सिद्धात्माने विषे केवल ज्ञानगुणनी संपूर्ण प्रगटता छे ते यथार्थ जे कालें जे ज्ञेय जेम परिणमे ते कालें तेमज जाणे एहवो ज्ञेयनो ज्ञायक ते केवल ज्ञान छे, जेम धर्मादि द्रव्य तथा घटपटादि ज्ञेय पदार्थ जे रीते परिणमे ते रीतेज केवल ज्ञान जाणे, ते जे समये घटज्ञान हतुं ते समयांतरे घट ध्वंस थये कपालनुं ज्ञान थाय, तेवारें घटप्रति भासना ध्वंस, कपाल प्रतिभासनो उत्पाद, अने ज्ञाननो ध्रुवपणो एम दर्शनादि सर्व गुणनो प्रवर्त्तन जाणवो.

तथा धर्मास्तिकायने विषे जे समये संख्यात परमाणुनो चलन सहकारिपणो हतो, फरी समयांतरे असंख्यात परमाणुने चलनसहकारीपणो करे तेवारें संख्याता परमाणु चलनसहकार-तानो व्यय अने असंख्येय परमाणुने चलनसहकारतानो उत्पाद अने चलनसहकारीपणे ध्रुव छे. एमज अधर्मास्तिकायादिकने विषे पण सर्व गुणनी प्रवृत्ति थाय छे. ए रीते द्रव्यने विषे अनंता गुणनी प्रवृत्ति छे. इहां कोइ पुछशे जे धर्मास्तिकाय

मध्ये अनंता जीव तथा अनंता परमाणु ते चलणसहकारी थाय एटलो चलनसहकारी छे, तो थोडा जीव अने थोडा परमाणुनें चलणसहकार करता बीजो गुण कयो अणप्रवर्त्यों रह्यो ? एम कहे तेने उत्तर के निवारण जे द्रव्य छे तेनो गुण अप्रवर्त्यो रहेज नही अने जीव पुद्गल जे आवी पहोता तेने सहकारें सर्व चलन सहकारी गुणना पर्याय ते प्रवर्ते ज छे, केमके अलोकाकाशमध्ये जो अवगाहक जीव पुद्गल नथी तोपण अवगाहक दान गुण तो प्रवर्ते ज छे. तेम धर्मास्तिकायादिकमा जीव पुद्गल थोडाने पोचवे पण गुण तो वधे प्रवर्त्ते ज छे एम धारवो. ए रीतें गुण पर्यायनो उत्पाद व्यय ध्रुवरूप धर्म कहेवो. चोथुं रूप कह्युं.

तथा सर्वे पदार्थाः अस्तिनास्तित्वेन परिणामिनः तत्रास्ति भावानां स्वधर्माणा परिणामिकत्वेन उत्पादव्ययौ स्तः नास्ति भावानां परद्रव्यादिनां परावृत्तौ नास्तिभावानां परावृत्तित्वेनाप्युत्पादव्ययौ ध्रुवत्वं च अस्तिनास्तिद्वयौ इति पञ्चमः ॥

अर्थ–तथा सर्व द्रव्यमां अस्ति तथा नास्ति ए बे स्वभाव परिणमि रह्या छे. तिहां जे अस्ति स्वभाव छे ते स्वद्रव्यादिकनो छे. ते जेवारें ज्ञानगुण घट जाणतो हतो तेवारें घट ज्ञाननी अस्तिता हती, अने तेज घटध्वस थये कपाल ज्ञान थयु ते वारें घट ज्ञाननी अस्तितानो व्यय थयो, अने कपाल ज्ञाननी अस्तितानो उत्पाद थयो, ए रीते अस्तितानो उत्पाद व्यय छे तेज रीतें नास्तितानो पण उत्पाद व्यय जाणवो. जे पहेली घट

नास्तिता हती ते पछे घटध्वंसे कपाल नास्तिता थइ, एम पर-द्रव्यने पलटवे नास्तिता पलटे छे, ते स्वगुणने परिणामिक कार्यने पलटवे करीने अस्तिता पलटे छे, अने जिहां पलटवापणो तिहां उत्पाद व्यय थायज. एम द्रव्यमां सामान्य स्वभाव धर्म छे तेमां जेम संभवे तेम श्री प्रभुनी आज्ञायें उपयोग देइने उत्पाद व्ययपणो करवो अने अस्ति नास्तिपणे ध्रुव छे ए पांचमो अधिकार कह्यो.

तथा पुनः अगुरुलघुपर्यायाणां षड्गुणहानि-वृद्धिरूपाणां प्रतिद्रव्यं परिणमनात् नानाहानि-व्ययेवृद्ध्युत्पादः वृद्धिव्यये हान्युत्पादः ध्रुवत्वं चागुरुलघुपर्यायाणां एवं सर्वद्रव्येषु ज्ञेयं "तत्त्वार्थवृत्तौ" आकाशाधिकारे यत्राप्यवगाहकजीव-पुद्गलादिर्नास्ति तत्राप्यगुरुलघुपर्याय वर्त्तनया-वश्यत्वे चानित्यताभ्युपेया ते च अन्ये अन्ये च भवन्ति अन्यथा तत्र नवोत्पादव्ययौ नापे-क्षिकाविति न्यूनं एवं सल्लक्षणं स्यात् इति षष्ठः॥

अर्थ ॥ तथा के० तेमज वली सर्व द्रव्य तथा पर्याय ते अगुरुलघु धर्मे संयुक्त होय द्रव्यने प्रदेशें अगुरुलघु अनंतो छे. ते अगुरुलघु समयें समयें प्रदेशें तथा पर्यायें कोइक वारें वृद्धि पामे कोइक वारें घटी जाय; ते वधुघटु थवो छ छ प्रकारें छे. १ अनंतभाग हानि, २ असंख्यात भाग हानि, ३ संख्यात भाग हानि, ४ संख्यात गुण हानि, ५ असंख्यात गुण हानि, ६ अनंत गुण हानि, ए छ प्रकारें हानि तथा १ अनंत भाग

वृद्धि, २ असंख्यात भाग वृद्धि, ३ संख्यात भाग वृद्धि ४ संख्यात गुण वृद्धि, ५ असंख्यात गुण वृद्धि, ६ अनंत गुण वृद्धि. ए छ प्रकारनी वृद्धि ते सर्व द्रव्यना सर्व प्रदेशें सर्व पर्यायमां थाय. एक प्रदेशमां कोइक समयें वधे छे कोइक समयें घटे छे. जेम परमाणुमां वर्णादिक वधे घटे छे तेम अगुरुलघुपणो पण वधे घटे छे. हानिनो व्यय छे तो वृद्धिनो उत्पाद छे. अथवा वृद्धिनो व्यय छे तो हानिनो उत्पाद छे, पण अगुरुलघु ध्रुवनो ध्रुव छे. एम सर्व द्रव्यने विषे जाणवो. तिहां तत्त्वार्थटीकामा आकाश द्रव्यना अधिकारे कह्यु छे ते लखियें छैयें. जिहां अलोकाकाशमध्ये अवगाहक जीव पुद्गलादिक द्रव्य नथी तिहां पण अगुरुलघुपर्यायवतपणो अवश्य छे, ते अगुरुलघुनी अनित्यता अवश्य अंगीकारे छे. अने ते अगुरुलघु ते पर्यायें तथा प्रदेशें अन्य अन्य के० बीजो बीजो थाय छे, एटले पूर्व समयें अगुरुलघुनो व्यय अने बीजे समयें नवा अगुरुलघुनो उत्पाद छे. जो ए रीते नवो उत्पाद व्यय गवेषिये नही तो अलोकाकाशनें विषे सल्लक्षण न्यून के० ओछो पडे, जे उत्पाद व्यय ध्रुवता संयुक्त ते सत् कहियें अने जे द्रव्य होय ते सत्पणा संयुक्तज होय. माटे अगुरुलघुनुं परिणमन सर्व द्रव्यमां, सर्व पर्यायमा, सर्व प्रदेशमा छे. ए अगुरुलघुनो उत्पाद व्यय कह्यो. ए छट्ठो अधिकार थयो.

तथा भगवतीटीकायां—तथा च—अस्तिपर्यायतः सामर्थ्यरूपा विशेषपर्यायास्ते चानन्तगुणास्ते प्रतिसमय निमित्तभेदेनपरावृत्तिरूपाः तत्र पूर्वविशेषपर्यायाणां नाशः अभिनवविशेषपर्याया-

णामुत्पादपर्यायवत्वे ध्रुवत्वं इत्यादि सर्वत्र ज्ञेयं इति सप्तमः ॥

अर्थ ॥ तेमज वली अस्तिपर्यायथी विशेष पर्याय जे सामर्थ्यरूप ते अनंतगुणा छे. ए भगवती सूत्रनी टीका मध्ये कह्यो छे. जे अस्ति पर्याय ते ज्ञानादि गुणना अविभागरूप पर्याय छे. जे पर्यायमां सर्व ज्ञेय जाणवानुं सामर्थ्य छे ते विशेष पर्याय छे. तथा महाभाष्ये–"आवंतो ज्ञेयास्तावतो ज्ञानपर्यायाः" ए सामर्थ्य पर्याय गवेष्या छे, ए सामर्थ्य पर्याय ते ज्ञेयनें निमित्ते छे, ते ज्ञेय तो अनेक उपजे छे ने अनेक विणशे छे, तेवारें विशेष पर्याय पण पलटे छे ते प्रतिसमयें निमित्त भेदनी परावृत्ति पलटवेथी पूर्व विशेष पर्याय नाश थाय तथा अभिनव विशेष पर्यायनो उपजवो छे अने पर्यायनी अस्तिता ध्रुव छे, एम गुणपर्यायनो उत्पाद व्यय ध्रुवपणो ते सातमो छे. ए अस्तिनास्ति स्वभाव वखाण्या.

नित्यताऽभावे निरन्वयता कार्यस्य भवति कारणाभावता च भवति अनित्यताया अभावे ज्ञानकतादिशक्तेरभावः अर्थक्रियासंभवः तथा समस्तस्वभावपर्यायाधारभूतभव्यदेशानां स्वस्वक्षेत्रभेदरूपाणामेकत्वपिण्डीरूपापरत्यागः एकस्वभावः ॥ क्षेत्रकालभावानां भिन्नकार्यपरिणामानां भिन्नप्रभावरूपोऽनेकस्वभावः एकत्वाभावे सामान्याभावः ॥ अनेकत्वाभावे विशेषधर्माभावः स्वस्वामित्वव्याप्यव्यापकताप्यभावः

अर्थ ॥ एमज सर्व द्रव्यमां नित्यता तथा अनित्यता छे. ए नित्य अनित्यपणा विना द्रव्य कोइ नथी. जो द्रव्यमा नित्यता न होय ता कार्यनो अन्वय कोने हाय ? एटले अमुक कार्य ते अमुक द्रव्यें करचो एम कह्यो जाय नही, माटे द्रव्यमां नित्यता मानवाथीज अमुक द्रव्ये अमुक कार्य करचो एम कहेवाय छे. माटे जो द्रव्यने नित्यपणेज मानियें तो गुणनुं कार्य ते द्रव्यनो कहेवाय, अने गुण ते द्रव्य न कहेवाय. अने जो द्रव्य नित्य होय तो कारणपणानो अभाव थाय माटे द्रव्यमां नित्यता मानवी. अने जो द्रव्यमां अनित्यपणो न मानियें तो जाणंग आदे देइनें सर्व द्रव्यना गुणरूप कार्यनो अभाव थइ जाय, अर्थ क्रिया संभवे नही, एटले कोइ अनित्यपणो होय तो अर्थ क्रियाने कर केमके करवापणो कोइक बीजापणो एटले नवापणो निपजाववो ते पूर्व पर्यायनो ध्वस थयेथी थाय अने ते एकनो ध्वंस अने कोइक बीजा नवानो नीपजवो ते द्रव्यमां अनित्यपणो छे. एटले नित्य स्वभाव तथा अनित्य स्वभाव ओलखाव्या. हवे एक स्वभाव तथा अनेक स्वभाव ओलखावे छे.

तथा के० तेमज समस्त के० सर्व जे स्वभाव अस्तित्व, प्रमेयत्व, अगुरुलघु आदिक समस्त पर्याय गुणाविभागादिक ते सर्वनु आधारभूत क्षेत्र ते प्रदेश छे ते स्व के० पोताना जे क्षेत्र ते सर्व भेदरूप जुदा जुदा छे, एटले संख्याता प्रदेश भिन्न छे पण ते एक पिंडपणो किवारें तजता नथी, सर्व प्रदेशमां अंतराल क्षेत्रपणो कोइवारें पामतो नथी जे अनंता स्वभाव, अनंत पर्याय, ते असंख्यात प्रदेश रूप तेनुं प्रमाण फिरतुं नथी एवो जे द्रव्यने विषे समुदाय पिंडपणो रहे छे ते एक स्वभाव कहियें. ते पचास्तिकायमध्ये १ धर्म, २ अधर्म, ३ आकाश, ए

त्रण द्रव्य एकेक छे. अने जीव द्रव्य अनंता छे तेथी पुद्गल परमाणुओ अनंत गुणा छे. ते एक जीव अनेक रूप नवा नवा करे पण अन्तर पडे नही ते माटे द्रव्यमध्ये एक स्वभाव छे.

क्षेत्र असंख्यात प्रदेश काल उत्पाद् व्ययरूप भाव पर्याय गुणना अविभाग ते पोताना भिन्नकार्य परिणामी छे, ते सर्वनो भिन्न प्रवाह छे. एटले सर्वना कार्यपणो भिन्न छे. ते माटे द्रव्यने सर्व स्वभाव पर्याय भेदें विचारतां द्रव्यमां अनेक स्वभाव पण छे. जो वस्तुमां एकपणानो अभाव मानियें तो सामान्यपणो रहे नही अने गुणनो पर्यायनो स्वामी आधार ते कोण थाय ? अने आधार विना गुणादि आधेय ते क्यां रहे ? ते माटे द्रव्यनो एकपणो छे. जो वस्तुमां अनेकपणो न मानियें तो द्रव्य ते विशेष रहित थई जाय, तेथी गुणनो अनेकपणो शी रीते द्रव्यने विषे पामियें ? माटे द्रव्यमां गुणकार्यनो अनेकपणो पण छे तथा स्वस्वामित्व व्यापक व्यापकभाव केम ठरे ? जे गुण पर्याय ते स्व के० धन अने द्रव्य ते तेनो स्वामी छे अथवा द्रव्य ते व्याप्य अने गुण पर्याय ते व्यापक छे ए रीते द्रव्यमां एक स्वभाव तथा अनेक स्वभाव जाणवा.

स्वस्वकार्यभेदेन स्वभावभेदेन अगुरुलघुपर्याय-भेदेन भेदस्वभावः अवस्थानाधारताद्यभेदेन अभेदस्वभावः भेदभावे सर्वगुणपर्यायाणां सङ्करदोषः गुणगुणीलक्षलक्षणः कार्यकारणतानाशः अभेदाभावे स्थानध्वंसः कस्यैते गुणाः को वा गुणी इत्याद्यभावः॥

अर्थ ॥ स्वरूप के० पोतपोताना कार्यने भेदे करी एटले जीवद्रव्यमां ज्ञानगुण ते जाणवानु कार्य करे, अने दर्शनगुण देखवानु कार्य कर तथा चारित्रगुण थिरतारमणतारूप कार्य करे, तथा पुद्गलद्रव्य ते रूपपणो भिन्न कार्य करे, तथा वर्णपणो, गंधपणो, रसपणो अने स्पर्शपणो, सर्व कार्य भिन्न छे. तथा स्वभाव भेद ते अस्तिस्वभाव छति रूप छे, नित्य स्वभाव अविनाशीपणो छे, अनित्यपणो ते पलटण रूप छे, एकपणो ते ते पिंडरूप छे, अनेकपणो ते प्रदेशादिक छे. इत्यादि स्वभाव भेद तथा अगुरुलघुपर्याय प्रदेशे गुणाविभागें जूदो जूदो छे. कोई कोईनो तुल्य नथी, हानिवृद्धिरूप परिणमन छे. इत्यादि प्रकारे द्रव्यमां भेद स्वभाव छे.

तथा सर्व धर्मनो अवस्थान के० रहेवो तेने आधारपणो कार्यनी तुलना के० सरिखापणो केवारें भिन्न पडतो नथी, ते माटे द्रव्यमा अभेद स्वभाव छे

जो द्रव्य गुणपर्यायमां भेद स्वभाव न होयतो सर्व संकरएकपणो थाय तेवारें कार्यनो भेद केम पडे ? ते माटे सर्व द्रव्य गुणपर्यायमां भेद स्वभाव छे जीवते चेतना लक्षणवत अजीव ते चेतना रहित अभेद छे. अजीवमध्ये जे धर्मास्तिकाय द्रव्य ते चलनसहकारनें करे छे, पण बीजा अजीवद्रव्य ते ए कार्य करता नथी एम धर्मास्तिकाय थिरसहायगुणन करे छे. आकाश अवगाहदाननें करे छे. पुद्गलरूपी आवरण स्कंधादि परिणमन करे छे. एम सर्व द्रव्यनें भेद छे तोज भिन्न भिन्न द्रव्य कहेवाय छे. इहां कोइ कहेशे के जीव अनंता तेतो सरिखा छे तो सर्व जीवनें एकद्रव्य शावास्ते न कह्यो ? तेने उत्तर जे रूपैया सोनारूपापणे अथवा घाटपणे तोलपणे सरिखा छे, पण वस्तुना

पिंडपणे भिन्न छे, ते माटे सोने पण भिन्न भिन्न कहियें छयें. तेम जीवने पण भिन्न भिन्न कहियें. वली उत्पाद व्ययनो फिरवो सर्वमां तेज रीतनो छे, पण पलटण ते एक रीतनो नथी, तथा अगुरुलघुनी हानिवृद्धिनो फिरवो पण सर्व द्रव्यमां पोतपोताने छे, तेथी सर्व जीव तथा सर्व परमाणु भिन्न छे, ए भेद स्वभाव जाणवो.

"तन्मयतावस्थानाधारताद्यभेदेन अभेद स्वभावः" तथा तन्मयता अवस्थानतानो अभेद छे अने आधारतानो पण अभेदपणो छे ते अभेद स्वभाव छे.

तथा भेदनो जो अभावपणो मानियें एटले वस्तुमां भेदपणो न मानियें तो सर्व गुण तथा पर्यायनो संकर के० एकमेकपणो ए दोष लागे, ता गुणी कोण ? तथा गुण कोण ? द्रव्य कोण ? एम गुणपर्यायने केइ द्रव्यनो कयो पर्याय एम वेहेंचण थाय नही. गुण तथा गुणी तथा जे ओलखवा योग्य लक्षण तेनुं चिन्ह तथा कारणधर्म तथा कार्यधर्मता ए वे जुदा पडे नहीं. कार्यधर्म तथा कारणधर्मनो नाश थाय माटे वस्तुमां भेद स्वभाव मानवो.

तथा जो वस्तुमां अभेदपणो न मानियें तो स्थानध्वंस थाय छे. ते स्थान कोण ? अने ते स्थानकमां रहे ते कोण ? इत्यादिकनो अभाव थाय छे. एम विचारतां सर्वथा एकपणो मानतां कोण गुणी ? अने कोण गुण ? एम ओलखाण न थाय. ए रीतें भेदाभेद स्वभाव वस्तुमां मानवा.

परिणामिकत्वे उत्तरोत्तरपर्यायपरिणमनरुपो भव्यस्वभावः तथा तत्त्वार्थवृत्तौ इह तु भावे द्रव्यं

भव्य भवनमिति गुणपर्यायाश्च भवनसमवस्थान-
मात्रका एव उत्थितासीनोत्कुटकजागृतशयि-
तपुरुषवत्तदेवच वृत्यतरव्यक्तिरूपेणोपदिश्यते,
जायते, अस्ति विपरिणमते, वर्द्धते, अपक्षीयते,
विनश्यतीति पिण्डातिरिक्त वृत्यतरावस्थाप्रकाश-
ताया तु जायते इत्युच्यते सव्यापारैश्च भवनवृत्तिः
अस्ति इत्यनेन निर्व्यापारात्मसत्ता ऽऽख्यायते
भवनवृत्तिरुदासीना अस्तिशब्दस्य निपातत्वात्
विपरिणमते इत्यनेन तिरोभूतात्मरूपस्यानुच्छि-
न्नतथावृत्तिकस्य रूपान्तरेण भवन यथा क्षीर
दधिभावेन परिणमते विकारान्तरवृत्या भवन-
वत्तिष्ठते वृत्यन्तरव्यक्तिहेतुभाववृत्तिर्वा विपरि-
णामः वर्द्धत इत्यनेन तूपचयरूपः प्रवर्त्तते यथा-
ङ्कुरो वर्द्धते उपचयवत् परिणामरूपेण भवन-
वृत्तिर्व्यंजते अपक्षीयते इत्यनेन तु तस्यैव परि-
णामस्यापचयवृत्तिराख्यायते दुर्वलीभवत् पुरु-
पवत् पुरुपवदपचयरूप भवनवृत्यन्तरव्यक्तिरु-
च्यते विनश्यति इत्यनेनाविर्भूतभवनवृत्तिस्तिरो-
भवनमुच्यते यथा विनष्टो घटः प्रतिविशिष्टस-
मवस्थानात्मिकाभवनवृत्तिस्तिरोभूता नत्वभा-

वस्यैव जाता कपालाद्युत्तरभवनवृत्यन्तरक्रमावि-
च्छिन्नरुपत्वादित्येवमादिभिराकारैर्द्रव्याण्येवभ-
वनलक्षणान्यपदिश्यन्ते, त्रिकालमूलावस्थाया
अपरित्यागरुपोऽभव्यस्वभावः, भव्यत्वाभाववि-
शेषगुणानामप्रवृत्तिः अभव्यत्वाभावे द्रव्यान्त-
रापत्तिः

अर्थ ॥ हवे भव्य स्वभाव तथा अभव्य स्वभाव कहे छे. जीवाजीवादिक द्रव्य छे ते परिणामि छे. समयें समयें नवा नवा परिणामे परिणमे छे. तिहां पूर्वपर्यायिने विनाशे अने उत्तरोत्तर नवा नवा पर्यायने प्रगटावे एवी जे द्रव्यनी परिणति तेनुं मूल कारण ते भव्य स्वभाव कहियें. तिहां तत्त्वार्थ टीका मध्ये कह्यो छे. इहां द्रव्यानुयोगने विषे भाव धर्मने विषे एटले गुण पर्यायने विषे द्रव्य ते भव्य के० भवन थयो, एटले नवो निपजवो ते भवन इति के० एम वस्तुना गुणपर्याय जे छे ते भवन के० नवो थवा रूप समवस्थान मात्र छे, एटले नवा नवा थावारूप छे. तिहां दृष्टांत कहे छे, जे पुरुष उत्थित के० उठ्यो आसीन के० फरि तेहिज बेठो, बेसवुं ते पद्मासन कहियें, अथवा उकडवुं ते आसन सहित सूवुं जेम इत्यादिक पर्यायें ते पुरुष थाय छे तेम तेहज वृत्यंतर के० पूर्व पर्यायनो विनाश अने उत्तर पर्यायनो उपजवो ते वृत्यंतर कहियें, वृत्यंतर व्यक्तिरूपपणे उपदेशे छे ते भवनधर्मनी प्रवृत्ति कहे छे, जायते के० नवो उपजे अस्ति के० छतिपणे रहे. विपरिणमते के० बीजापणे परि-

णमे वली सामर्थ्य धर्म वधे अने अपक्षीयते के० घटे वितश्यति के० विनाश पामे पिंड के० समुदायपणो तेथी अतिरिक्ति के० बीजी वृत्ति जे गुणनी भटत्यंतरनी अवस्थाने प्रकाश थवे करीने जे भवनपणो थाय एटले जे ठेरी जे भवनवृत्ति ते सव्यापार छे पण निर्व्यापार नथी.

अस्ति ए वचने निर्व्यापार आत्मशक्ति छे ते कहियें छैयें. ते पण भवनवृत्तिथी उदासीन छे एटले भवनवृत्तिने ग्रहण करती नथीं. अस्ति शब्दने निपातपणो छे, विपरिणमते ए वचने तिरोभूत के० अणमगटी जे वस्तु तेमां तद्रूपपणे अनुच्छिन्न के० विच्छेद गइ. तथा वृत्तिकस्य के० ते रीतें वर्तेति आत्मशक्ति तेनो रूपांतर थवो ते भवन कहियें. तिहां दृष्टांत–जेम क्षीर ते दूध दधिभावें परिणमे, विकारांतरे थवो ते रीतें रहे ए भवनधर्म कहियें. जे ज्ञानादिपर्यायमां अनंतज्ञेय जाणवानी शक्ति छे पण जे ज्ञेय जे रीतें परिणमे ते रीतें ज्ञानगुण प्रवर्त्ते ए ज्ञानगुणनुं पवर्त्तन ते प्रतिसमयें विपरिणामपणे परिणमन छे. ए पण भवन धर्म छे वली वृत्यंतरवर्तेने अन्यपणे व्यक्तिने हेतु करणे जे भवांतरे वर्तवो ते विपरिणाम कहियें. तथा वली वर्द्धते के० वधे ए वचने उपचयरूपपणे प्रवर्ते जेम अंकुर वधे छे तेम वर्णादिक पुद्गलना गुण उपचयपणे वधे ए उपचयरूप भवनता वृत्ति व्य-क्यते के० प्रगट करियें छैयें

एम गुणने कार्यांतरपणे परिणमने द्रव्यमां भवन धर्म छे " अपक्षीयते " ए वचने करीने तु के० वली तेहिज परिणा-मनो ऊणो थवो अथवा टलवो कहियें, दुर्बल थना पुरुषनी परें जेम पुरुष दुर्बल थाय तेम पर्यायने घटने द्रव्य प्रमाणादिक तथा ते समयें अगुरुलघु पर्याय घटने ते दुर्बल थवु ते रूप जे भवन

वृत्तिने अंतरे व्यक्ति के० प्रगटता कहि छे ' तथा विनश्यति ' एम कहेवाथी आविर्भूत के० प्रगट थयो जे भवन धर्मनो वर्तवो तेनो तिरोभाव थयो कहियें. जेम विणस्यो घट जे मृत्पिंडने विषे ते चक्रादि कारणे प्रगट थयो, जे घट तेने प्रध्वंसे विनाश कहियें. एम द्रव्यने विषे कार्य करवारूप जे पर्याय तेने तिरोभावें अन्यपणे कार्यकरण रीते समवस्थान जे रहेवुं ते समयें ते भवनवृत्ति कहियें. तथा तिरोभावपणाने अभावें थावुं जे कपालादिक उत्तर भवन तेपणे वर्त्तवुं ए पण भवन धर्म छे. एम अनुक्रमे अविच्छिन्न निरंतर रूपें इत्यादिक अनेक आकारें द्रव्य तेज भवन लक्षण कहियें. ए भव्य स्वभाव जाणवो. द्रव्यने विषे जे अस्तित्व, वस्तुत्व, प्रमेयत्व, अगुरुलघुत्वादिक धर्म ते त्रणे कालमां मूल अवस्थाने अपरित्यागे के० तजता नथी. तेहिज रूपपणे रहे. एहवा जेटला धर्म ते अभव्यस्वभाव जाणवो, जे अनेक उत्पाद व्ययने परिणमने–फिरवे फिरे पण जीवनो जीवपणो पलटाय नही, तेमज अजीवनो अजीवपणो पलटाय नही ए सर्व अभव्य स्वभाव जाणवो.

हवे ए बे स्वभाव जो द्रव्यमां न मानियें तो शो दोष थाय ? ते कहे छे. जो द्रव्यने विषे भव्यपणो न मानियें तो द्रव्यना जे विशेष गुण गतिसहकार, स्थितिसहकार, अवगाह दान, ज्ञानयका, वर्णादि जे पंचास्तिकायना विशेष गुण तेनी प्रवृत्ति न थाय, अने प्रवृत्ति विना कार्यनो करवो न थाय अने कार्यने अणकरवे द्रव्यनो व्यर्थपणो थाय, ते माटे भव्य स्वभाव छे.

जो द्रव्यने विषे अभवनरूप अभव्यस्वभाव न होय अने एकलो भवन स्वभावज होय तो नवा नवापणे थवे ते द्रव्य पल-

टीने अन्य द्रव्य थइ जाय, ते माटे द्रव्यत्व, सत्व, प्रमयेत्वादि धर्म अभव्यपणो छे तेथीज द्रव्य पलटतो नथी, तेमनो तेमज रहे छे ए अभव्यस्वभाव छे.

वचनगोचरा ये ,धर्मास्ते वक्तव्या, इतरे अवक्तव्याः । तत्राक्षराः सख्येया· तत्सन्निपाता असंख्येयाः तद्गोचरा भावाः भावश्रुतगम्याः अनन्तगुणाः वक्तव्याभावे श्रुताग्रहणत्वापत्तिः अवक्तव्यभावे अतीतानागतपर्यायाणां कारणतायोग्यतारुपाणामभावः सर्वकार्याणां निराधारताऽऽपत्तिश्च सर्वेषां पदार्थानां ये विशेषगुणाश्चलनस्थित्यवगाहसहकारपूर्णगलनचेतनादयस्ते परमगुणा ॥ शेषाः साधारणाः, साधारणासाधारणगुणास्तेषां तदनुयायीप्रवृत्तिहेतु· परमस्वभाव इत्यादय सामान्य स्वभावा· ॥

अर्थ ॥ आत्मानो वीर्यनामा गुण तेना अविभाग जे वीर्यांतराय कर्म्म आवर्या छे, तेज वीर्यांतरायने क्षयोपशमें तथा क्षय थवाथी प्रगट्यो जे वीर्यधर्म तेने भाषापर्याप्ति नामकर्मने उदयें लीवराणाजे भाषावर्गणानां पुद्गल ते शब्दपणे परिणमे ते शब्द पुद्गल खंध छे, पण श्रोताजनने ज्ञानना हेतु छे एटले जेमा जे गुण न होय ते गुणनुं कारण पण थाय नही एम जे कहे छे ते मृषा छे, केमके जे निमित्त कारण होय तेमां गुण

होय किंवा न पण होय, अने उपादान कारणमां ते गुणना कारणतापणे तथा योग्यतापणे नियामक छे ते वचनयोगेंज ग्रहवाय, एवा जे वस्तुमां धर्म छे तेने वक्तव्य धर्म कहियें. अने तेथी इतर के० जूदा जे धर्मास्तिकाय द्रव्यमां अनेक धर्म छे ते वचनमां ग्रहवाता नथी, तेवा सर्व धर्म अवक्तव्य कहियें. ते वक्तव्य धर्मथी अवक्तव्य धर्म अनंतगुणा छे. वचनतो संख्याता, छे पण ते वचनोमां एवो सामर्थ्य छे जे अवक्तव्य धर्म सर्वनो ज्ञानपणो थाय. उक्तं च 'अभिलप्पा जे भावा, अणंतभागो ःय अणभिलप्पाणं, अभिलप्पसाणंतो, भाग सुए निवद्धो अ ॥ १ ॥ तत्र के० तिहां अक्षर संख्याता छे, ते अक्षरना सन्निपात संयोगीभाव असंख्याता छे, ते अक्षर संन्निपातने ग्रहवाय एवा जे पदार्थादिकना भाव ते अनंतगुणा छे, तेथी अवक्तव्य भाव अनंतगुणा छे, जे मतिज्ञान, श्रुतज्ञान, अभिलाप्यभावनो परोक्षप्रमाणे ग्राहक छे. अवधिज्ञान ते पुद्गलनो प्रत्यक्ष प्रमाणे जाणग छे, पण एक परमाणुना सर्व पर्यायने जाणे नही. केटलाक पर्यायने जाणे ते पण असंख्यात समयें जाणे, अने केवलज्ञान ए छ द्रव्यना सर्व पर्यायने एक समयमां प्रत्यक्ष जाणे. माटे जो द्रव्यमां वक्तव्यपणो न होय तो श्रुतज्ञाने ग्रहण थाय नही अने जे ग्रंथाभ्यास, उपदेशादिक सर्व काम थाय छे तेतो एम नथी माटे द्रव्यमां व्यक्तव्यपणो छे.

अवक्तव्याभावे के० अवक्तपणाने न मानियें तो अतीतपर्याय ते वस्तुमां कारणतानी परंपरामां रह्या छे, तथा अनागतपर्याय सर्व योग्यतामां रह्या छे.ते सर्वनो अभाव थाय, ते वारें वस्तुमां वर्तमान पर्यायनी छति पामियें तेथी अतीत अनागतनो ज्ञान थाय नही, माटे अवक्तव्य स्वभाव अवश्य मानवो अने

वर्त्तमान सर्व कार्य ते निराधार थइ जाय, अने द्रव्यमां एक समयमां अनंता कारण छे, ते अनंता कारणना अनंता कार्य धर्म छे, अने अनंता कार्यना अनता कारण परंपरानुं ज्ञान ते केवलीने छे, अने वर्त्तमानकाले कारण धर्म तथा कार्य धर्मथी अनंतगुणा कारण कार्यनी योग्यरूप सत्ता छे ते कोइना अविभाग नथी, पण अविभागी जे ज्ञानादिक गुण तेमां अनंता कारणधर्म, अनंता कार्यधर्म ऊपजवानी योग्यतारूप सत्ता छे ते सर्व अवक्तव्यरूप छे.

हवे परम स्वभावनुं स्वरूप कहे छे. सर्व जे धर्मास्तिकायादिक पदार्थ तेना विशेष गुण जे धर्मास्तिकायनो चलन सहकारीपणो तथा अधर्मास्तिकायनो स्थितिसहाय, आकाशास्तिकायनो अवगाहक तथा पुद्गल द्रव्यनो पूरणगलन, जीव द्रव्यनो चेतना लक्षण, ए सर्व द्रव्यना विशेष गुण कह्या. एम लक्षणरूप तथा द्रव्यांतरथी भिन्न पाडवानुं मूल कारण ते परम प्रकृष्ट गुण कहिये. ए प्रधान गुणने अनुयायी बीजा जे साधारण गुण ते गुण पंचास्तिकायमां पामिये. तेना नाम अविनाशीपणो, अखंडपणो, नित्यत्वादिक ए पंचास्तिकायमा सरिखा छे ते माटे साधारण गुण, तथा पंचास्तिकायमां कोइक अस्तिकायमां पामिये, कोइकमां न पामीये ते गुणने साधारण असाधारण कहिये, ते सर्व गुणने विषे विशेष गुणने अनुयायि प्रवर्ते छे ते प्रवर्त्तनना कारण द्रव्यमा एक परमस्वभावपणो छे, ते परम स्वभावने परिणमने द्रव्यना सर्व गुण मुख्य गुणने अनुरागेज प्रवर्त्ते. ते परमस्वभाव सर्व द्रव्यने विषे छे. एटले तेर सामान्य स्वभाव कह्या. वली अनेकांतजयपताकामा कह्या छे

तथास्तित्व, नास्तित्व, कर्तृत्व, भोक्तृत्व, अस-

र्वगतत्व, प्रदेशवत्त्वादिभावाः पुनः तत्त्वार्थटी-
कायां पुनरप्यादिग्रहणं कुर्वन् ज्ञापयत्यत्रानन्त-
धर्मवत्त्वं तत्राशक्ताः प्रस्तारयन्तु सर्वे धर्माः
प्रतिपदं प्रवचनत्वेन पुंसा यथासंभवमायोज-
नीयाः क्रियावत्त्वं पर्यायोपयोगिता प्रदेशाष्टक-
निश्चलता एवंप्रकाराः संतिभूयांसः अनादिपरि-
णामिका भवन्ति जीवस्वभावा धर्मादिभिस्तु
समाना इति विशेषः ॥

अर्थ ॥ तेमज अस्तिपणो, नास्तिपणो, कर्त्तापणो, भोक्तापणो, गुणवंतपणो, असर्वव्यापिपणो, प्रदेशवंतपणो, इत्यादि अनंत स्वभाववंत द्रव्य छे. तेमज तत्त्वार्थ टीकामध्ये परिणामिक भावना भेद वखाणतां कह्यो छे. पुनरपि आदि शब्दना ग्रहण करतां एम जणावे छे जे वस्तु अनंत धर्मवंत छे ते सर्व विस्तारी शके नही तो पण द्रव्य द्रव्यने विषे प्रवचनना जाण पुरुषें जेम संभवे तेम धर्म जोडवा. तथा क्रियावंतपणो जे ज्ञानादिक गुण ते लोकालोक जाणवाने प्रति समयें प्रवर्ते छे. श्री भाष्यकारें ज्ञानादि गुण ते करण अने तेज गुणनी प्रवृत्ति ते क्रिया जाणवी. तथा देखवो ते कार्य एम धर्मास्तिकायादिकना सरवे गुण ते त्रण परिणतिये परिणामी छे, ते माटे पंचास्तिकाय ते अर्थ क्रिया करे छे, ते क्रियावंवपणो जाणवो. सर्व पर्यायनो उपयोगीपणो ए पण जीव स्वभाव छे तथा प्रदेशाष्टकनी निश्चलता ए पण जीवनो स्वभाव छे. तिहां धर्माधर्म अने आकाश ए त्रण अस्तिकायना प्रदेश अनादि अनंतकाल अवस्थितपणे

छे. पुद्गलने चलपणो सदा सर्वदा छे. पुद्गलपरमाणु तथा पुद्गलस्कंध ते संख्यातो काल अथवा असंख्यातो काल एक क्षेत्रे रहे पण पछे अवश्य चल थाय. तथा जीवद्रव्यने सकर्म्मी संसारीपणे क्षेत्रथी क्षेत्रांतर गमन, भवथी भवांतर गमनरूप चलता छे, ते जीवने सम्यक्दर्शन सम्यक्ज्ञान अने सम्यक्चारित्रने प्रगट्ये सर्व परणावभोगीपणो निवारवे आत्म स्वरुप निरधारण स्वरूप भासन स्वरूप परिणमने करव, स्वरूप एकत्वें, स्वधर्मकर्त्ता, स्वधर्मभोक्तापणे, सकल पर भाव तजवे, निरावरण, निःसग, निरामय, निर्द्वंद्व, निष्कलंक, निर्मळ, स्वीय अनतज्ञान, अनंतदर्शन, अनतचारित्र, अरूपी, अव्यावाध, परमानदनयी, सिद्धात्मा, सिद्धक्षेत्रे रह्या ते सादि अनंतकाल स्थिर छे, सकल प्रदेश स्थिर छे अने संसारी जीव तेना आठ प्रदेश सदा सर्वदा स्थिर छे. ते आठ प्रदेश निरावरणे तथा आचारांगनी टीका शिलांगाचार्यकृतना लोकविजयाध्ययनने प्रथमोद्देशके तदनेन पचदशविधेनापि योगेनात्मा अष्टौ प्रदेशान् विहाय तप्तभाजनोदकवदुद्वर्त्तमानैः सर्वैरेवात्मप्रदेशैरात्मप्रदेशावष्टब्धाकाशस्थं कार्मणशरीरयोग्यं कर्मदलिकं यद् बध्नाति तत् प्रयोककर्मेत्युच्यते.

एटले आ अष्ट प्रदेशे कर्म लागतां नथी इहां कोइ पुछे जे आठ प्रदेश निरवाण छे तो लोकालोक केम जाणता नथी? तिहां उत्तर जे आत्म द्रव्यनी जे गुणप्रवृत्ति ते सर्व प्रदेश मिले प्रवर्ते तो तेमां ए आठ प्रदेश अल्प छे तेथी आठ प्रदेशमां सर्व गुण निरावरण छे पण कार्य करी शकता नथी जेम अग्निनु अत्यत सूक्ष्म कणीयुं होय तेमां दाहक, पाचक, प्रकाशक गुण छे पण अल्पता माटे दाहकादिकार्य करी शकतुं नथी.

वली कोइ पुछे जे ए अष्ट प्रदेश ते निरावरण केम रही शक्या ? तेनुं उत्तर जे चल प्रदेश होय तेने कर्म लागे पण अचल प्रदेशने कर्म लागे नही. एम भगवतीसूत्र कह्युं छे. जेअइ, वेअइ, चलइ, फंदइ, घट्टइ, सेवंधइ, ए पाठ छे ते माटे जे चल होय ते वंधाय अने आठ प्रदेश तो अचल छे तेथी ए आठ प्रदेशने वंध नथी, तथा कार्याभ्यासे प्रदेश भेला थाय तेथी प्रदेशना गुण पण तिहां ते कार्य करवाने प्रवर्त्ते छे, तथा जे द्रव्यनो जे गुण जे प्रदेशे होय ते गुण ते प्रदेश मूकी अन्य क्षेत्रे जाय नही. तथा जीवना आठ प्रदेश सर्वथा निरावरण छे, वीजा प्रदेशे अक्षरनो अनंतमो भाग चेतना सर्वदा उघाडी छे ए रीते संति के० छे. घणा अनादि परिणामिकभाव ते भवंति के० होय. अनादि परिणामिकभाव छे ते जीवना भाव छे अने सप्रदेशादिक धर्मास्तिकाय प्रमुखने विषे समान छे एम जाणवो. इत्यादिक विशेषःस्वभाव छे.

भिन्नभिन्नपर्यायप्रवर्त्तनस्वकार्यकरणसहकारभूताः पर्यायानुगतपरिणामविशेषस्वभावाः ते च के, १ परिणामिकता, २ कर्त्तृता, ३ ज्ञायकता, ४ ग्राहकता, ५ भोक्तृता, ६ रक्षणता, ७ व्याप्याव्यापकता, ८ आधाराधेयता, ९ जन्यजनकता. १० अगुरुलघुता, ११ विभूतकारणात, १२ कारकता, १३ प्रभुता, १४ भावुकता, १५ अभावुकता, १६ स्वकार्यता, १७ सप्रदेशता,

१८ गतिस्वभावता, १९ स्थितिस्वभावता, २० अवगाहकस्वभावता, २१ अखण्डता, २२ अचलता, २३ असङ्गता, २४ अक्रियता, २५ सक्रियता इत्यादि स्वीयोपकरणप्रवृत्तिनैमित्तिका "उक्त च सम्मतौ" आरोपोपचारेण यद्यदपेक्षते तन्न वस्तुधर्म उपाधिताभवनात् न चोपाधिर्वस्तुसत्ता इति ॥

अर्थ॥ ह्वे विशेप स्वभाव कहे छे. भिन्नभिन्न जे पर्याय तेनु कार्य कारणपणे जे प्रवर्त्तन तेना सहकारभूत जे जे पर्यायानुगत परिणामि एवा जे स्वभाव ते विशेप स्वभाव कहिये. तेना अनेक भेद छे. ते श्रीहरिभद्रसूरिकृत शास्त्रवार्तासमुच्चय ग्रंथमां कह्या छे ते कहे छे.

१ सर्व द्रव्यने पेताना गुण समय समयमां कार्य करवे प्रवर्त्ते ते भिन्न भिन्न परिणामे परिणमे ते सर्व पेताना गुण तेने कारणिक छे ते परिणामिकपणो कहियें, २ तत्र कर्तृत्व जीवस्य नान्येपां तिहां आत्मा कर्त्ता छे एटले कर्त्तापणो जाव द्रव्यने विपे छे. "अप्पाकत्ता विकत्ता य" इति उत्तराध्ययनवचनात्, ३ ज्ञायकता जाणपणानी शक्ति जीवने विपे छे. ज्ञानलक्षण जीव छे. ते माटे गिन्हई कायिपण इति आवश्यकनिर्युक्तिवचनात्, ४ ग्राहकशक्ति पण जीवने छे. गृह्णातीति क्रियानो कर्त्ता जीव छे, ५ भोक्ताशक्ति पण जीवमां छे. "जो कुणइ सो भुजइ यः कर्त्ता स एव भोक्ता" इति वचनात्. ? रक्षणता, ? व्यापकता,

२३

३ आधाराधेयता, ४ जन्यजनकता तत्त्वार्थवृत्ति मध्ये छे. तथा अगुरुलघुता, विभुता, करणता, कार्यता, कारकता, ए शक्तिनी व्याख्या श्रीविशेषावश्यकें छे, भावुकता तथा अभावुकता शक्ति ते श्री हरिभद्रसूरिकृत भावुक नामे प्रकरण मध्यें कहि छे.

एम केटलीक शक्ति जैनना तर्कग्रन्थो जे अनेकांतजय-पताका सम्मति प्रमुखमां छे, तथा ऊर्ध्व प्रचयशक्ति अने तिर्यक् प्रचयशक्ति, ओघशक्ति, समुचितशक्ति, ए सर्व संम्मतिग्रन्थने विषे छे. तथा जे द्विगुणी आत्मा माने ते सर्व धर्म शक्तिरूपज माने छे. तेणे दानाधिकलब्धि अव्याबाध सुख प्रमुख शक्ति मानी छे. इहां व्याख्यांतरे जे गुणकरण छे तेने कर्त्तादिकपणो ते सामर्थ्य छे, जाणवो देखवो ते कार्य छे, केटलीक शक्ति जीव-मांज छे, अने केटलीक पंचास्तिकाय मध्ये छे. तथा देवसेनकृत नयचक्रमध्ये जीवने अचेतन स्वभाव, मूर्त स्वभाव, तथा पुद्गल परमाणुने चेतन स्वभाव, अमूर्त स्वभाव कह्या ते असत् छे, एतो आरोपणपणे कोइक कहे ते कथनमात्र जाणवो. पण ए वात छतीमां नथी. जे धर्म आरोपें तथा उपचारें गवेषाय ते वस्तुनो धर्म नथी. उपाधिथी थाय छे, ते माटे जे उपाधि ते वस्तुनी सत्ता नथी एम धारवुं.

धर्मास्तिकाये अमूर्ताचेतनाक्रियगतिसहायादयो गुणाः अधर्मास्तिकाये अमूर्त्ताचेतनाक्रियस्थिति-सहकारादयो गुणाः। आकाशास्तिकाये अमूर्ता-चेतनाक्रियावगाहनादयो गुणाः। पुद्गलास्ति-काये मूर्ताचेतनसक्रियपूर्णगलनादयो वर्णगन्ध-

रसस्पर्शादयो गुणाः। जीवास्तिकाये ज्ञानदर्शनचारित्रवीर्याऽव्याबाधामूर्त्ताऽगुरुलघ्वनवगाहादयो गुणाः। एव प्रतिद्रव्यं गुणानामन्तरत्वं ज्ञेयम् ॥

अर्थ.। धर्मास्तिकायना गुण चार १ अरूपी, २ अचेतन, ३ अक्रिय, ४ गतिसहाय इत्यादि अनंतगुण छे. अधर्मास्तिकायना गुण चार १ अरूपी, २ अचेतन, ३ अक्रिय ४ स्थितिसहाय, इत्यादि अनंतगुण छे. आकाशास्तिकायना गुण चार १ अरूपी, २ अचेतन, ३ अक्रिय, ४ अवगाहनादिक अनंतगुण छे, पुद्गलास्तिकायना गुण चार छे १ रूपी, २ अचेतन, ३ सक्रिय, ४ पूर्णगलन. १ वर्ण, २ गंध, ३ रस, ४ स्पर्श इत्यादिक गुण अनंता छे. जीवास्तिकायने विषे १ ज्ञान, २ दर्शन, ३ चारित्र, ४ वीर्य, ५ अव्याबाध, ६ अरूपी ७ अगुरुलघु, ८ अनवगाहादिक अनंतगुण छे, ए रीते अनंतागुण जाणवा.

पर्यायाः षोढा द्रव्यपर्याया असंख्येयप्रदेशसिद्धत्वादयः। १ द्रव्यव्यञ्जनापर्यायाः द्रव्याणां विशेषगुणाश्चेतनादयश्चलनसहायादयश्च, २ गुणपर्यायाः गुणा विभागादय ३ गुणव्यञ्जनपर्याया ज्ञायकादयः कार्यरुपा मतिज्ञानादयः ज्ञानस्य, चक्षुर्दर्शनादयो दर्शनस्य, क्षमामार्दवादयः चारित्रस्य, वर्णगन्धरसस्पदर्शायो मूर्त्तस्य इत्यादि ४ स्वभावपर्याया अगुरुलघुविकाराः ते च द्वादश:-

प्रकाराः षट्गुणहानिवृद्धिरूपाः अवाग्गोचराः एते पञ्चपर्यायाः सर्वद्रव्येषु, विभावपर्यायाः जीवे नरनारकादयः ॥ पुद्गलेद्व्यणुकतोऽनन्ताणुकपर्यन्तोस्कन्धाः

अर्थ ॥ हवे नयज्ञान करवानो अधिकार कहे छे. तिहां द्रव्यास्तिकायना मूल बे भेद छे. १ शुद्ध द्रव्यास्तिक, २ अशुद्ध द्रव्यास्तिक, अने देवसेनकृत पद्धतिमां द्रव्यास्तिकना दश भेद कर्या छे ते सर्व ए बे भेद मध्ये समाय छे, तथा ते सामान्य स्वभावमां समाणा छे ते माटे इहां न वखाण्या.

हवे पर्यायना छ भेद कहे छे. तिहां प्रथम १ जे द्रव्यने विषे एकत्वपणे रह्या जेजीवादिकना असंख्याता प्रदेश तथा आकाशना अनंता प्रदेश ए द्रव्य पर्याय कहिये, २ सिद्धत्वादिक अखंडत्वादिक तथा द्रव्यनो व्यंजक के० प्रगटपणो जे माने छे ते द्रव्य व्यंजन पर्याय कहियें.

द्रव्यनो विशेष गुण जे अन्य द्रव्यमां नथी तेने विशेष गुण कहिये. ते जीवने चेतनादिक अने धर्मास्तिकायमां चलण सहकार तथा अधर्मास्तिकायमां स्थिरसहकार, आकाशमां अवगाहदान, पुद्गलमां पूरणगलणरूप ए सर्व द्रव्यनी भिन्नताने प्रगट करे छे ते माटे ए धर्मने व्यंजन पर्याय कहिये.

३ एक गुणना अविभाग अनंता छे तेनो पिंडपणो ते गुणपर्याय कहिये ४ गुणव्यंजन पर्याय ते ज्ञाननो जाणंगपणो तथा चारित्रनो स्थिरतापणो इत्यादिक अथवा ज्ञानगुणना भेदांतर ज्ञानना भेद जे मतिज्ञानादिक पांच तथा दर्शनगुणना चक्षुदर्शनादिक भेद तथा चारित्रगुणना क्षमादिक भेद, पुद्गलनो

अरूपी गुणना अवन्ने, अगंधे, अरसे, अफासे, इत्यादिक चार चार जाणवा ते गुण व्यंजन पर्याय, ५ स्वभाव पर्याय ते वस्तुनो कोइक स्वभावज एवो छे जे अगुरुलघुपणे छ प्रकारनी वृद्धि तथा छ प्रकारनी हानि एवी रीते वारप्रकारे परिणमे छे. इहां कोइ प्रेरकनो योग नथी. वस्तुने मूल धर्मनो हेतु छे. एनुं स्वरूप पूरुं वचनगोचर नथी. अनुभव गम्य नथी. केमके श्रीठाणांगसूत्रनी टीका मध्ये श्रुतज्ञान वृद्धिना सात अंग छे. तिहां प्रथम सूत्रअंग वीजुं निर्युक्तिअंग. ३ भाष्य अंग, ४ चूर्णिवालो सूत्रादि सर्वना अर्थ कहे छे. ५ टीका व्याख्या निरन्तर ए पाच अंग तो ग्रंथरूप छे. तथा छट्ठो अंग परंपरारूप छे तथा सातमु अंग अनुभव ए साते कारणे विनय सहित भणता सुणतां थकां, साचा अर्थ पामीने आत्मानु निर्मल ज्ञानथाय. श्री भगवतीसूत्रे "गाथा" "सुत्तत्थो खलु पढमो वीओ निज्जुत्तिमिसिओ भणीओ, तइयो अ निरवसेसो, एस विहि होइ अणुओगे," ए पाच पर्याय कह्या ते सर्व द्रव्य मध्ये छे.

६ विभाव पर्याय ते जीव तथा पुद्गल मध्येज छे, ते विभाव पर्याय जीवने नरनारकीपणुं पामवु ते तथा पुद्गलनो द्वयणुक त्र्यणुकादि खधनो मिलवु, अनंतागुण पर्यंत अनतपुद्गल स्कंधरूप ते विभाव पर्याय कहिये.

मेर्वाद्यनादिनित्यपर्याया चरमशरीरत्रिभागन्यूनावगाहनादय सादिनित्यपर्याया सादिसान्तपर्याया भवशरीराध्यवसायादयः अनादिसान्तपर्याया भव्यत्वादय. तथा च निक्षेपाः

सहजरुपा वस्तुनः पर्याया: एवं चत्वारो वत्थु-पज्झाया इति भाष्यवचनात् नामयुक्ते प्रति वस्तुनि निक्षपचतुष्टयं युक्तम् उक्तंचानुयोग-द्वारे जत्थ य जं जाणिज्झा, निरक्खेवं निरिखवे निरवसेसं, जत्थ य नो जाणिज्झा, चउक्कयं नि-रिकवे तत्थ, तत्र नामनिक्षेपः स्थापनानिक्षेपः द्रव्यनिक्षेपः भावनिक्षेपः तत्र नामनिक्षेपो द्विविघःसहजः साङ्केतिकश्च स्थापनाऽपि द्विविधा सहजा आरोपजा च, द्रव्यनिक्षेपो द्विविधः आगमतो नोआगमतश्च तत्र आगमतः तदर्थ-ज्ञानानुपयुक्तः नोआगमतो ज्ञशरीरभव्यशरी-रतद्व्यतिरिक्तभेदात्रिधा, भावनिक्षेपोद्विविधः आ-गमतो नो आगमतश्च तद्ज्ञानोपयुक्तः तद्गुणम-यश्च वस्तुस्वधर्मयुक्तं तत्र निक्षेपा वस्तुनः स्व-पर्याया धर्मभेदाः

अर्थ ॥ पुद्गलनुं मेरु प्रमुख ते अनादि नित्य पर्याय छे. जीवनी सिद्धावस्था, सिद्धावगाहनादिक, ते सादि नित्य पर्याय छे, तथा भाव अने शरीर तथा अध्यवसाय ए त्रण प्रकारना योगस्थान जे वीर्यना क्षयोपशमथी ऊपना तेमां कषायस्थान जे चेतननो क्षयोपशम कषायना उदयथी मिल्या अने संयमस्थान

जे चारित्रनो क्षयोपशम परिणमी जे चेतनादिक गुण ए सर्व अध्यवसायस्थानक ते सादि सांत पर्याय छे, तथा सिद्धिगमन योग्यता धर्म ते भव्यपणो. ए पर्याय ते अनादि सांत छे, जे सिद्धत्वपणो प्रगटे भव्यत्वपर्यायनो विनाश छे ते माटे अनादिकालनो छे पण अंत थवा सहित छे, माटे अनादि सांतपर्याय छे, एम पर्याय अनेक जाणवा.

तथा वस्तुमां सहजना जे चार निक्षेपा छे, ते पण वस्तुना स्वपर्याय छे, ते श्रीविशेषावश्यकनी भाष्यमध्ये कह्यो छे. "चत्तारो वत्थुपज्झाया" ए वचन छे ते माटे स्वपर्याय कहिये. वली श्री अनुयोगद्वारसूत्रमां कह्यो छे, जिहां जे वस्तुना जेटला निक्षेपा जाणिये तिहा ते वस्तुना तेटला निक्षेपा करिये. कदाचित् वधता निक्षेपा भासनमां न आवे तोपण १ नाम, २ स्थापना, ३ द्रव्य, ४ भाव, ए चार निक्षेपा तो अवश्य करवा. तेमां नामनिक्षेपाना बे भेद छे.

१ सहजनाम, २ सांकेतिक नाम, ते कोइनो कर्यो नाम, तथा स्थापनाना बे भेद छे. १ सहजस्थापना ते वस्तुनी अवगाहनारूप, २ आरोपस्थापना ते आरोपथी थइ माटे कृत्रिम कहिये, आरोपजा कहिये. हवे द्रव्य निक्षेपाना बे भेद छ ते कहे छे, १ आगमथी द्रव्य निक्षेपो ते जे पुरुष स्वरूपने जाणे पण हमणां ते उपयोगे नथी ते आगमद्रव्यनिक्षेप. जे वस्तु ते गुण सहित छे पण हमणां तेपणे वर्तता नथी. तेने नो आगम कहिए तेहना त्रण भेद छे. १ ज्ञशरीर जेहना हता पण मरण पाम्या तेथी तेहुं शरीर जे ऋषभदेवना शरीरनी भक्ति श्रीजंबूद्वीप पन्नतीमा छे, २ भव्य शरीर ते हमणां तो गुणमय नथी

पण गुणमय थशे, जेम अयमंतामुनि, ए भव्यशरीर जाणवो, ३ तद्व्यतिरिक्त जे ते गुणे वर्ते छे पण ते उपयोगे इमण वर्तता नथी.

भावनिक्षेपाना बे भेद १ आगमथी भावनिक्षेपो ते आगमना अर्थनो जाण वली ते उपयोगें वर्ते छे, २ नोआगमथी भावनिक्षेपो ते जेपणे ज्ञ वर्ते छे तेज रूप छे, ए रीते निक्षेप कहेवा.

ए चार निक्षेपामां पहेला त्रण निक्षेपा ते कारणरूप छे, अने चोथो भावनिक्षेपो ते कार्यरूप छे, ते भावनिक्षेपाने निपजावतां पहेला त्रण निक्षेपा प्रमाण छे नहीं तो अप्रमाण छे. पहेला त्रण निक्षेपा द्रव्यनय छे. एक भावनिक्षेपो ते भावनय छे. भावनिक्षेपाने अणनिपजावतां एकली द्रव्यनी प्रवृत्ति ते निष्फल छे. एम श्री आचारांगनी टीकामां लोकविजय अध्ययने कह्युं छे ते लखीये छैये. " फलमेव गुणः फलगुणः फलं च क्रिया भवति तस्याश्च क्रियायाः सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्ररहिताया ऐहिकामुष्मिकार्थं प्रवृत्तायाः आनात्यंतिकोऽनैकान्तिको भवेत फलं गुणोप्यगुणो भवति सम्यक्दर्शनज्ञानचारित्रक्रिया यास्त्वेकान्तिकानावाधसुखाख्यसिद्धिगुणोऽवाप्यते एतदुक्तं भवति सम्यग्दर्शनादिकैव क्रियासिद्धिः फलगुणेन फलवत्यपरा तु सांसारिकसुखफलाभ्यास एव फलाध्यारोपान्निष्फलेत्यर्थः "

एटले रत्नत्रयी परिणमन विना जे क्रिया करवी ते थकी

त्मके वस्तुन्येकधर्मोन्नयनं ज्ञाननयः तथा "र-
त्नाकरे" नीयते येन ताख्यप्रमाणविषयीकृत-
स्यार्थस्यांशस्तदितरांशौदासीन्यतः स प्रतिपत्तुर-
भिप्रायविशेषो नयः स्वाभिप्रेतादंशापलापी
पुनर्नयाभासः, स व्याससमासाभ्यां द्विप्रकारः
व्यासतोऽनेकविकल्पः समासतो द्विभेदः द्रव्या-
र्थिकः पर्यायार्थिकः तत्र द्रव्यार्थिकश्चतुर्धा १
नैगम, २ सङ्ग्रह, ३ व्यवहार, ४ ऋजुसूत्रभेदात्
पर्यायार्थिकस्त्रिधा, १ शब्द, २ समभिरूढ,
३ एवंभूतभेदात्.

अर्थ ॥ जे नय छे ते पदार्थना ज्ञानने विषे ज्ञानना अंश छे. तिहां नयनुं लक्षण कहे छे. अनंत धर्मात्मक जे वस्तु एटले जीवादिक एक पदार्थमां अनंता धर्म छे तेनो जे एक धर्म गवेष्यो तो पण अन्य के० बीजा अनंता धर्म तेमां रह्या छे तेनो उच्छेद नहीं अने ग्रहण पण नहीं. एक धर्मनी मुख्यता करवी ते नय कहियें. ते नयना व्यास के० विस्तारथी अनेक भेद छे. अने समास के० संक्षेपथी बे भेद छे १ द्रव्यार्थिक, २ पर्यायार्थिक, ते रत्नाकरावतारिकाग्रन्थथी लखीये छैये "द्रवति द्रोष्यति अदुद्रवत् तांस्तान् पर्यायानीति द्रव्यं तदेवार्थः सोऽस्ति यस्य विषयत्वेन स द्रव्यार्थिकः"

जे वर्तमान पर्यायने द्रवे छे अने आगामिककाले द्रवशे तथा अतीतकाले द्रवतो हतो ते द्रव्य कहियें तेज छे अर्थ प्रयोजन

विषयपणे जेने ते द्रव्यार्थिक कहियें. एटले पर्याय ते जन्य अने द्रव्य ते जनक कह्यो तथा द्रव्य ते ध्रुव अने पर्याय ते उत्पाद विनाशरूप छे उक्तं च.

" पर्येति उत्पादविनाशौ प्राप्नोतीति पर्यायः स एवार्थः सोऽस्ति यस्यासौ पर्यायार्थिकः " जे उपजवा विणशवानो परि के० नवा नवापणे एति के० पामे तेज अर्थ प्रयोजन तेने पर्यायार्थिक कहियें. ते द्रव्यार्थिक पर्यायार्थिक ए बे धर्मने द्रव्य तथा पर्याय कहियें.

इहां कोइक पुछे जे त्रीजो गुणार्थिक केम कहेता नथी? ते वली रत्नाकरावतारिका मध्ये कह्यो छे " गुणस्य पर्याये एवान्तर्भूतत्वात् तेन पर्यायार्थिकेनैव तत् सङ्ग्रहात्. "

जे गुण ते पर्यायने विषे अंतर्भूत छे ते पर्यायार्थिक मध्येज संग्रह्यो छे. ते पर्याय बे भेदे छे, एक सहभावि बीजो क्रमभावि. तेमां सहभावि ते गुण छे ते पर्यायने विषे अन्तर्भूत छे, तिहां द्रव्य पर्यायथी व्यतिरिक्त सामान्य विशेष ए बे धर्म छे माटे सामान्य विशेष बे नय वक्ता केम कहेता नथी? एम कोइ पुछे तेने उत्तर.

जे " द्रव्यपर्यायाभ्यां व्यतिरिक्तयोः सामान्यविशेषयोरप्रसिद्धेः तथाहि द्विप्रकारं सामान्यमुक्तमूर्ध्वतासामान्यं तिर्यक्सामान्यं च तत्रोर्ध्वसामान्यं द्रव्यमेव तिर्यक्सामान्यं तु प्रतिव्यक्तिसदृशपरिणामलक्षणं व्यञ्जनपर्याय एव. " ए पाठथी ऊर्ध्व सामान्य ते द्रव्यनो धर्म छे अने तिर्यक्सामान्य ते पर्याय धर्म छे " विशेषोऽपि वैसादृश्यविवर्त्तलक्षणं पर्याय एवान्तर्भवति नैताभ्यामधिकनयावकाशः "

विशेषपणे अनेक रीतें वर्तवानो लक्षण छे ते पर्यायने विषे अंतर्भाव छे ते माटे भिन्न नयनो अवकाश नथी. ए बे नय मध्येज अंतर्भाव छे. तेमां वली द्रव्यार्थिकना चार भेद छे १ नैगम, २ संग्रह, ३ व्यवहार ४ ऋजुसूत्र तथा पर्यायार्थिकना त्रण भेद छे १ शब्द, २ समभिरूढ, ३ एवभूत.

विकल्पान्तरे ऋजुसूत्रस्य पर्यायार्थिकताप्यस्ति स नैगमस्त्रिप्रकारः आरोपांशङ्कल्पभेदात् विशेषावश्यके तूपचारस्य भिन्न ग्रहणात् चतुर्विधः। न एकेगमा आशयविशेषा यस्य स नैगम' तत्र चतुःप्रकार आरोपः द्रव्यारोपगुणारोपकालारोपकारणाद्यारोपभेदात् तत्र गुणे द्रव्यारोप पञ्चास्तिकायवर्तनागुणस्य कालस्य द्रव्यकथन एतद्गुणे द्रव्यारोपः १ ज्ञानमेवात्मा अत्र द्रव्ये गुणारोपः २ वर्त्तमानकाले अतीतकालारोप अद्य दीपोत्सवे वीरनिर्वाण, वर्तमाने अनागतकालारोप. अद्येव पद्मनाभनिर्वाण, एवं षड् भेदा कारणे कार्यारोप बाह्यक्रियाया धर्मत्व धर्मकारणस्य धर्मत्वेन कथन। सङ्कल्पो द्विविध. स्वपरिणामरूप कार्यान्तरपरिणामश्च अशोऽपि द्विविध' भिन्नोऽभिन्नश्चेत्यादि शतभेदो नैगम.।

अर्थ ॥ वली विकल्पांतरे ऋजुसूत्र ते पर्यायार्थिकमां पण कह्यो छे. केमके ए विकल्परूप नय छे ते माटे. तेमां नैगमना त्रण भेद छे. १ आरोप, २ अंश, ३ संकल्प तथा विशेषावश्यकमां चोथो भेद पण उपचारपणे कहे छे, नथी एक गमो अभिप्राय जेनो ते नैगमनय कहियें. एटले अनेक आशयी छे ते नैगमनयना चार भेद छे ते मध्ये आरोपना चार प्रकार छे. १ द्रव्यारोप, २ गुणारोप, ३ कालारोप, ४ कारणाद्यारोप.

१ तिहां गुणादिकने विषे द्रव्यपणो मानवो ते द्रव्यारोप. जेम वर्तना परिणाम ते पंचास्तिकायनो परिणमन धर्म छे तेने कालद्रव्य कही बोलाव्यो, ए काल ते भिन्न पिंडरूप द्रव्य नथी पण आरोपे द्रव्य कह्यो छे माटे द्रव्यारोप, अने द्रव्यने विषे गुणनो आरोप करवो—जेम ज्ञानगुण छे पण ज्ञान तेज आत्मा एम ज्ञानने आत्मा कह्यो ते गुणनो आरोप कर्यो माटे गुणारोप. तथा जेम श्रीवीरनिर्वाण थया तेने तो घणो काळ गयो छे, पण आज दीवालीना दीवसे वीरनो निर्वाण छे एम कहेवुं ए वर्तमानमां अतीतनो आरोप कर्यो. अथवा आज श्रीपद्मनाभ प्रभुनो निर्वाण छे, एम कहेवुं तेम वर्त्तमानने विषे अनागत कालनो आरोप छे एवी रीतें. वली अतीतना बे भेद छे, तथा एवीज रीते अनागतना बे भेद छे. अने वर्तमानना बे भेद उपर कह्या ते सर्व मली कालारोपना छ भेद जाणवा.

वली कारण विषे कार्यनो आरोप करवो ते कारण चार छे. १ उपादान कारण, २ निमित्त कारण, ३ असाधारण कारण, ४ अपेक्षा कारण, तेमां बाह्यद्रव्यक्रिया ते साध्यसापेक्षवालाने धर्मनुं निमित्त कारण छे, तो पण एने धर्म कहियें. तेमज

श्रीतीर्थंकर मोक्षनुं कारण छे तेथी तेने तारयाणं कह्यो ते कारणने विषे कर्त्तापणानो आरोप कर्यो, एम आरोपता अनेक प्रकारें छे ते कारणाद्यारोप. वली संकल्पनैगमना बे भेद छे, १ स्वपरिणामरूप जे वीर्यचेतनानो जे नवो नवो क्षयोपशम ते ते लेवो. बीजो कार्यांतरे नवे नवे कार्ये नवो नवो उपयोग थाय ते, ए बे भेद थया. तथा अंशनैगमना पण बे भेद छे, १ भिन्नांश ते जूदो अंश स्कंधादिकनो, बीजो अभिन्नांश ते जे आत्माना प्रदेश तथा गुणना अविभाग इत्यादिक. ए सर्व नैगमनयना भेद जाणवा एटले नैगमनय कह्यो.

सामान्यवस्तुसत्तासङ्ग्राहकः सङ्ग्रहः स द्विविधः सामान्यसङ्ग्रहो विशेषसङ्ग्रहश्च, सामान्यसङ्ग्रहो द्विविध. मूलतउत्तरतश्च, मूलतोऽस्तित्वादिभेदत षड्विधः उत्तरतो जातिसमुदायभेदरूपः जातित. गवि गोत्वं, घटे घटत्व, वनस्पतौ वनस्पतित्वं, समुदयतो सहकारात्मके वने सहकारवन, मनुष्यसमुहे मनुष्यवृंद,इत्यादि समुदायरूप अथवा द्रव्यमिति सामान्यसङ्ग्रहः जीव इति विशेषसङ्ग्रह. तथा विशेषावश्यके " सगहण सगिन्हइ संगिन्हतेवतेण ज भेया तो सगहो सगिहिय पिंडियत्थ वउज्जास्स " सग्रहणं सामान्यरूपतया सर्ववस्तुनामाक्रोडन सङ्ग्रह अथवा सामान्यरूपतया

सर्वं गृह्णातीति सङ्ग्रहः अथवा सर्वेऽपि भेदाः सामान्यरूपतया सङ्गृह्यन्ते अनेनेति सङ्ग्रहः अथवा संगृहीतं पिण्डितं तदेवार्थोऽभिधेयं यस्य तत् सङ्गृहीतपिंडितार्थं एवंभूतं वचो यस्य सङ्ग्रहस्येति सङ्ग्रहीतपिण्डितं तत् किमुच्यते इत्याह संगहीय मागहीयं संपिंडियमेगजाइम णीयं ॥ संगहीयमणुगमो वा वइरेगोर्पिडियं भणियं ॥ १ ॥ सामान्याभिमुख्येन ग्रहणं सङ्गृहीतसङ्ग्रह उच्यते, पिण्डितं त्वेकजातिमानितमभिधीयते पिण्डितसङ्ग्रहः अथ सर्वव्यक्तिष्वनुगतस्य सामान्यस्य प्रतिपादनमनुगमसङ्ग्रहोऽभिधियते व्यतिरेकस्तु तदितरधर्मनिषेधाद् ग्राह्यधर्मसङ्ग्रहकारकं व्यतिरेकसङ्ग्रहो भण्यते यथा जीवोजीव इति निषेधे जीवसङ्ग्रह एव जाताः अतः १ सङ्ग्रह, २ पिण्डितार्थ, ३ अनुगम, ४ व्यतिरेकभेदाच्चतुर्विधः अथवा स्वसत्ताख्यं महासामान्यं सं ह्वाति इतरस्तु गौत्वादिकमवान्तरसामान्यं पिण्डितार्थमभिधीयते महासत्तारूपं अवान्तरसत्तारूपं " एगं निच्चं निरवयवमक्किंयं सव्वगं च

सामन्नं* एतत् महासामान्य गवि गोत्वादिक मवांतरसामान्यमिति सग्रहः ॥

अर्थ ॥ हवे सग्रहनय कहे छे. सामान्ये मूल सर्व द्रव्य व्यापक नित्यत्वादिक सत्तापणे रह्या जे धर्म तेनो जे संग्रह करे ते सग्रह कहिय. तेना बे भेद छे १ सामान्य सग्रह. २ विशेप संग्रह. वळी सामान्य सग्रहना बे भेद ठे १ मूल सामान्य संग्रह, २ उत्तर सामान्य संग्रह वळी मूल सामान्य सग्रहना अस्तित्वादिक छ भेद छे ते पूर्वे कह्या छे. तथा उत्तरसामान्यना बे भेद छे १ जातिसामान्य, २ समुदायसामान्य. तिहां गायना समुदायमां गोत्वरूप जाति ठे तथा घटसमुदायमां घटत्वपणो अने वनस्पतिने विपे वनस्पतिपणो ते जातिसामान्य कह्यो. अने आंबाना समूहने विपे अंबवन कहे तथा मनुष्यना समूहमां मनुष्य ग्रहण थाय ते समुदाय सामान्य. ए उत्तर सामान्य ते चक्षुदर्शन तथा अचक्षुदर्शनने ग्राहीक छे, अने मूल सामान्य ते अवधिदर्शन तथा केवल दर्शनथी ग्रहवाय छे. अथवा १ सामान्यसग्रह, २ विशेपसग्रह. तिहां छ द्रव्यना समुदायने द्रव्य कह्यु ए सामान्य संग्रह. इहा सर्वनो ग्रहण थयो छे. अने जीवने जीवद्रव्य कही अजीव द्रव्यथी जुदो भेद पाड्यो ए विशेप संग्रह. ए विशेप संग्रहनो विस्तार घणो छे तथा विशेपावश्यकथी संग्रहनयना चार भेद ते लखियें छैयें मूळ पाठमा कहेली गाथानो अर्थ छे

---

* एक सामान्य सर्वत्र तस्यैव भावात् तथा नित्य सामान्य अविनाशात् तथा निरवयव अदेशत्वात्, अक्रिय देशान्तरगमनाभावात् सर्वगत च सामान्य अक्रियत्वादिति ॥

संग्रहणं के० एकठो एकवचन मध्ये एक अध्यवसाय उपयोगमां समकालें ग्रहेवुं सामान्यरूपपणे सर्व वस्तुनो आक्रोडण ग्रहण करवो ते संग्रह कहियें अथवा सामान्यरूपपणे सर्व संग्रह करे ते संग्रह कहियें, अथवा जेथकी सर्व भेद सामान्यपणे ग्रहियें तेने संग्रह कहियें, अथवा संगृहोतं पिण्डितं के० जे वचनथी समुदाय अर्थ ग्रहवाय ते संग्रह वचन कहियें. तेना चार भेद छे. १ संगृहीत संग्रह, २ पिण्डित संग्रह, ३ अनुगम संग्रह, ४ व्यतिरेक संग्रह.

१ सामान्यपणे वहेंचण विना ग्रहण थाय एवो जे उपयोग अथवा एवुं वचन अथवा एवो धर्म कोइपण वस्तुने विशे होय तेने संगृहीत संग्रह कहियें.

२ अने एकजाति माटे एकपणो मानिये ते एकमध्ये सर्वनो ग्रहण थाय जेम "एगे आया" "एगे पुग्गले" इत्यादि वस्तु अनंति छे पण जाति एक माटे ग्रहवाय छे ते वीजो पिंडित संग्रह कहियें.

३ जे अनेक जीवरूप अनेक व्यक्ति छे ते सर्वमां पामियें, जेम सत्चित्मय आत्मा एटले सर्व जीव तथा सर्व प्रदेश, सर्व गुण ते जीवनां लक्षण छे. एने अनुगम संग्रह कहियें.

४ तथा जेने ना कहेवे तेथी इतरनो सर्व संग्रहपणे ज्ञान थाय ते जेम अजीव छे तेवारें जे जीव नही ते अजीव कहियें एटले कोइक जीव छे एम व्यतिरेक वचने ठेर्यो तथा उपयोगें जीवनो ग्रहण थाय छे ते व्यतिरेक संग्रह कहियें.

अथवा संग्रहनय बे भेदें कहेवाय छे ? महासत्तारूप, २ अवांतरसत्तारूप. ए रीतें पण संग्रहनो स्वरूप कह्यो छे.

"सदिति भणियम्मि जम्हा, सव्वत्थाणुप्पवत्तए बुद्धी । तो सव्व सत्तामत्त नत्थितदत्थतरं किंचि ॥१॥ यत्रस्मात् सदित्येवं भणिते सर्वत्र भुवनत्रयातर्गतवस्तुनि बुद्धिरनुप्रवर्तते प्रधावति नहि तत् किमपि वस्तु अस्ति यत् सदित्युक्ते झगिति बुद्धौ न प्रतिभासते तस्मात् सर्वं सत्तामात्रं न पुनः अर्थातरं तत् श्रुतसामर्थ्यात् यत् संग्रहेन संगृह्यते तेन परिणमनरूपत्वादेव संग्रहस्येति" एटले त्रणे भुवनमां एहवी वस्तु कोइ नथी जे संग्रहनयने ग्रहणमा आवती नथी जे जे वस्तु छे ते सर्वे सग्रहनयमां ग्रहवाणी ज छे ए संग्रहनय कह्यो.

सग्रहगृहीतवस्तुभेदान्तरेण विभजन व्यवहरण प्रवर्त्तनं वा व्यवहारः, स द्विविधः शुद्धोऽशुद्धश्च । शुद्धो द्विविधः वस्तुगतव्यवहारः धर्मास्तिकायादिद्रव्याणां स्वस्वचलनसहकारादिजीवस्य लोकालोकादिज्ञानादिरूपः स्वसंपुर्णपरमात्मभावसाधनरूपो गुणसाधकावस्थारूपः गुणश्रेण्यारोहादिसाधनशुद्धव्यवहारः । अशुद्धोपि द्विविधः सद्भूतासद्भूतभेदात् सद्भूतव्यवहारो ज्ञानादिगुणः परस्पर भिन्नः, असद्भूतव्यवहारः कषायात्मादि मनुष्योऽहं देवोऽह । सोऽपि द्विविधः सश्लेपिताशुद्धव्यवहारः शरीरं मम अहं शरीरी । असश्लेपितासद्भूतव्यवहार. पुत्रकल-

त्रादि; तौ च उपचरितानुपचरितव्यवहारभेदाद् द्विविधौ तथा च विशेषावश्यके " ववहरणं ववहरए स तेण व वहीरए व सामन्नं । ववहारपरो व जओ विसेसओ तेण ववहारो ॥ " व्यवहरणं व्यवहारः, व्यवहरति स इति वा व्यवहारः, विशेषतो व्यवांह्रियते निराक्रियते सामान्यं तेनेति व्यवहारः लोको व्यवहारपरो वा विशेषतो यस्मात्तेन व्यवहारः । न व्यवहारास्वस्वधर्मप्रवर्तितेन ऋते सामान्यमिति स्वगुणप्रवृत्तिरूपव्यवहारस्यैव वस्तुत्वं तमंतरेण तद्भावात् स द्विविधः विभजन, १ प्रवृत्ति, २ भेदात् । प्रवृत्तिव्यवहारस्त्रिविधः वस्तुप्रवृत्तिः १ साधनप्रवृत्तिः लौकिकप्रवृत्तिश्च, ३ साधनप्रवृत्तिस्त्रेधा लोकोत्तर, लोकिका, २ कुप्रावचनिक, ३ भेदात् इति व्यवहारनयः श्रीविशेषावश्यके ॥

अर्थ ॥ हवे व्यवहारनयनी व्याख्या करे छे. संग्रहनयें ग्रहित जे वस्तु तेने भेदांतरे विभजन के० वहेंचवुं ते व्यवहारनय. जेम द्रव्य एवुं सामान्य नाम कह्युं तेमां वली वेंहेचण करियें जे द्रव्यना वे भेद छे. १ जीव द्रव्य, २ अजीव द्रव्य, वली तेमां पण वेंहेंचण करिये जे जीवना वे भेद १ सिद्ध बीजा

संसारी एम वेहेंचण करवी ते सर्व व्यवहारनयनो स्वभाव जाणवो, अथवा व्यवहार के० प्रवर्त्तन ते व्यवहारनय तेना बे भेद छे. १ शुद्ध व्यवहार, २ अशुद्ध व्यवहार, वली शुद्ध व्यवहारना बे भेद छे. १ सर्व द्रव्यनी स्वरूपरूप शुद्धप्रवृत्ति जेम धर्मास्तिकायनी चलणसहायता तथा अधर्मास्तिकायनी स्थिरसहायता तथा जीवनी ज्ञायकता इत्यादिकने वस्तुगत शुद्ध व्यवहार कहिये, २ द्रव्यनो उत्सर्ग निपजवा माटे रत्नत्रयी शुद्धता गुणस्थाने श्रेणीआरोहणरूप ते साधनशुद्ध व्यवहार कहिये.

वली अशुद्ध व्यवहारना बे भेद छे. १ सद्भूत, २ असद्भूत. तेमां जे क्षेत्रे अवस्थाने अभेदे रह्या जे ज्ञानादि गुण तेने परस्पर भेदे कहेवा ते सद्भूतव्यवहार

तथा जेम क्रोधी हुं, मानी हुं, अथवा देवता हुं, मनुष्य हुं, इत्यादि देवतापणो ते हेतुपणे परिणमतां ग्रह्या जे देवगतिविपाकी कर्म तेने उदयरूप परभाव छे ते पण यथार्थ ज्ञान विना भेदज्ञानशून्य जीवने एक करी माने छे ते अशुद्ध व्यवहार कहिये. तेना बे भेद छे. १ सश्लेपित अशुद्ध व्यवहार ते जे शरीर मारूं हु शरीरी इत्यादिक संश्लेपित असद्भूत व्यवहार, २ असंश्लेपित अशुद्ध व्यवहार ते आ पुत्र मारो, धनादिक मारा, एम कहेवुं ते असश्लेपित असद्भूत व्यवहार. तेना उपचरित, अनुपचरित ए बे भेद जाणवा

तथा विशेषावश्यक महाभाष्यमां कह्यु छे जे व्यवहारनयना मूल बे भेद छे. एक वेहेंचणरूप व्यवहार बीजो प्रवृत्ति व्यवहार. ते वली प्रवृत्तिना त्रण भेद छे, १ वस्तु प्रवृत्ति, २ साधन प्रवृत्ति, ३ लौकिक प्रवृत्ति. तेमां वली साधन प्रवृत्तिना त्रण

भेद छे, १ जे अरिहंतनी आज्ञाये शुद्ध साधनमार्गें इहलोक संसार पुद्गलभोग आशंसादि दोष रहित जे रत्नत्रयीनी परिणति परभावत्याग सहित ते लोकोत्तर साधन प्रवृत्ति, २ जे स्याद्वाद विना मिथ्याभिनिवेश सहित साधनप्रवृत्ति ते कुप्रावचनिक साधनप्रवृत्ति, ३ अने जे लोकना स्वस्वदेश कुलनी चाले प्रवृत्ति ते लोकव्यवहार प्रवृत्ति ए त्रण प्रवृत्ति कहिये. ए व्यवहारनयना भेद जाणवा. तिहां द्वादशसार नयचक्रमां एकेक नयना सो सो भेद कह्या छे ते जैनसासन रहस्यना जाण .जीवे ते ग्रंथमांथी धारवा ए व्यवहारनय कह्यो.

उज्जं ऋजुं सुयं नाणमुज्जुसुयमस्स सोऽमुज्जुसुओ । सुत्तयइ वा जमुज्जुं वत्थुं तेणुज्जुसुत्तोत्ति ॥ १ ॥ उऊंतिऋजुश्रुतं सुज्ञानं बोधरूपं ततश्च ऋजु अवक्रमश्रुतमस्यसोऽयमृजुश्रुतं वा अथवा ऋजु अवक्रं वस्तु सूत्रयतीति ऋजुसूत्र इति कथं पुनरेतदभ्युपगतस्य वस्तुनोऽवक्रत्वमित्याह ॥ पच्चुपन्नं संपयमुप्पन्नं जं च जस्स पत्तेयं । तं ऋजु तदेव तस्सत्थि उ वकम्मन्नंति जमसंतं ॥ २ ॥ यत्सांप्रतमुत्पनं वर्त्तमानकालीनं वस्तु, यच्च यस्य प्रत्येकमात्मीयतदेव तदुभयस्वरूपं वस्तु प्रत्युत्पन्नमुच्यते तदेवासौ नयः ऋजु प्रतिपाद्यते तदेव च वर्तमानकालीनं वस्तु

तस्यार्जुसूत्रस्यास्ति अन्यत्र शेषातीतानागत परकार्यं च यद्यस्मात् असदविद्यमानं ततो असत्वादेव तद्वक्रमिच्छत्यसाविति। अत एव उक्तं निर्युक्तिकृता "पच्चुपन्नगाही उजुसुनयविही मुणेयव्वोति" यतः कालत्रये वर्तमानमतरेण वस्तुत्व उक्त च यतः अतीतं अनागत भविष्यति न साप्रत तद्द् वर्तते इति वर्त्तमानस्यैव वस्तुत्वमिति अतीतस्य कारणता अनागतस्य कार्यता जन्यजनकभावेन प्रवर्त्तते अतः ऋजुसुत्र वर्तमानग्राहक तद्वर्तमान नामाद्रिचतुःप्रकार ग्राह्यम् ॥

अर्थ ॥ हवे ऋजुसूत्रनय कहे छे ऋजु के० सरल छे श्रुत के० बोध ते ऋजुसूत्र कहियें, ऋजु शब्दें अवक्र एटले समो छे श्रुत जेने ते ऋजुसूत्र कहियें. अथवा ऋजु अवक्रपणे वस्तुने जाणे कहे ते ऋजुसूत्र कहिय. ते वस्तुनो वक्रपणो केम जाणियें ते कहे छे. साम्रत के० वर्तमानपणे उपनो जे वर्तमानकालें वस्तु ते ऋजुसूत्र कहियें. अन्य जे अतीत अनागत ते ऋजुसूत्रनी अपेक्षाये अछतो छे केमके अतीत तो विणसी गयो छे अने अनागत आव्यो नथी तेवारे अतीत अनागत ए बे अवस्तु छे, अने जे वर्तमान पर्याये वर्ते ते वस्तुपणो छे जे पूर्वकाल पश्चात्काल लइ वस्तु कहेवी ते नैगमनय छे. आरोपरूप छे. तिहां कोइ पूछे जे ससारीकर्मा जीवने सिद्धसमान कहो छो ते तो अनागतकाले सिद्ध थशे तो तमे अनागतने अवस्तु केम कहो छो तेनो उत्तर

जे हे भव्य! ए अनागत भावि माटे कहेता नथी ए तो वर्तमान सर्व गुणनी छति आत्मप्रदेशे छे ते आवरण दोषें प्रवर्त्तती नथी तेथी तिरोभावीपणा माटे संग्रहनये कहिये पण वस्तुमां सर्व केवलज्ञानादि गुण छता वर्त्ते छे ते माटे सिद्ध कहिये छैयें.

अने जे वस्तु ते नामादिक पर्याय सहित वर्ते छे माटे नामादि निक्षेपा ते सर्व ऋजुसूत्रनयना भेद छे, तथा नामादिक त्रण निक्षेपा तो द्रव्य छे अने भाव ते भाव छे. ए व्याख्याकारण कार्यभावनी वेंचण करीये ते माटे छे पण वस्तुमां सहज चार निक्षेपा. ते भाव धर्मज; छे. तथा ए स्वस्वकार्यना कर्त्ताज छे. ए ऋजुसूत्रना बे भेद दिगंवर कहे छे, १ सूक्ष्मऋजुसूत्र, २ स्थूलऋजुसूत्र. जे वर्तमानकालनो एक समय तेने सूक्ष्मऋजुसूत्र कहिये, अने जे वहुकालि ते स्थूलऋजुसूत्र ए पण कालापेक्षी भाव छे. तथा ए भावनय छे अने योगावलंवीपणो ते वाह्य छे ते पण द्रव्य माटे एक द्रव्य मध्ये गणे छे. ए ऋजुसूत्रनय कह्यो.

'शप आक्रोशे' शपनमाह्वानमिति शब्दः, शपतीति वा आह्वानयति शब्दः, शप्यते आहूयते वस्तु अनेनेति शब्दः, तस्यशब्दस्ययो वाच्योऽर्थस्तत्परिग्रहात्तत्प्रधानत्वान्नयशब्दः यथा कृतकत्वादित्यादिकः पंचम्यंतः शब्दोऽपि हेतुः। अर्थरूपं कृतकत्वमनित्यत्वगमकत्वान्मुख्यतया हेतुरुच्यते उपचारवस्तु तद्वाचकः कृतकत्वशब्दो हेतुरभिधीयते एवामिहापि शब्दवाच्यार्थ-

परिग्रहादुपचारेण नयोऽपि शब्दो व्यपदिश्यते इति भावः। यथा ऋजुसूत्रनयस्याभीष्टं प्रत्युत्पन्नं वर्त्तमानं तथैव इच्छत्यसौ शब्दनयः। यद्यस्मात्पृथुबुध्नोदरकलितमृन्मय जलाहरणादिक्रियाक्षम प्रसिद्धघटरूपं भावघटमेवेच्छत्यसौ न तु शेपान् नामस्थापनाद्रव्यरूपान् त्रीन् घटानिति। शब्दार्थप्रधानो ह्येष नयः, चेष्टालक्षणश्च घटशब्दार्थो 'घट चेष्टाया' घटते इति घटः अतो जलाहरणादिचेष्टां कुर्वन् घटः। अतश्चतुरोऽपि नामादिघटानिच्छत ऋजुसूत्राद्विशेपिततर वस्तु इच्छति असौ। शब्दार्थोपपत्तेर्भावघटस्यैवानेनाभ्युपगमादिति अथवा ऋजुसूत्रात् शब्दनयः विशेपिततर. ऋजुसूत्रे सामान्येन घटोऽभिप्रेत., शब्देन तु सद्भावादिभिरनेकधर्मैरभिप्रेत इति ते च सप्तभङ्गाः पूर्वं उक्ता इति॥

अर्थ ॥ हवे शब्दनयनुं स्वरूप कहिये छैये शपति के० बोलावे तेने शब्द कहियें. अथवा शपियें—बोलावियें वस्तुपणे ते शब्द कहियें. ते शब्दें जे वाच्य अर्थ तेने ग्रहे एहवो छे प्रधानपणो जे नयमां तेपण शब्दनय कहियें. जेम कृतक ते जे

कर्यो तेनो हेतु जे धर्म ते जे वस्तुमां होय ते बोलाय एटले शब्दनुं कारण तो वस्तुनो धर्म थयो. जेम जलाहरण धर्म जेमां छे तेने घट कहियें छेयें एम इहां पण शब्दें वाच्यअर्थ ग्रहे ते माटे ते नयनो नाम पण शब्द कहेवाय. जेम ऋजुसूत्रनयने वर्त्तमान-कालना धर्म इष्ट छे तेम शब्दादिकनयने पण वर्त्तमानताना धर्म ज इष्ट छे.

केमके पेटे पृथु के० पहोलो बुध्न के० घोल संकोचित उदरकलितयुक्त जलाहरणक्रियाने समर्थ प्रसिद्ध घटरूप भावघट तेनेज घट इच्छे छे पण शेष नाम स्थापना अने द्रव्यरूप त्रण घटने ए शब्दनय घट माने नहीं. घट शब्दना अर्थने ते संकेतनेज घट कहे. घट धातु ते चेष्टावाची छे अतःकरणात् के० ए कारण-पणा माटे ए शब्दनय ते चेष्टाकर्त्तानेज घट कहे एटले ऋजुसूत्र-नय चार निक्षेपा संयुक्तने घट माने अने शब्दनय ते भावघटने ज घट माने एटलो विशेषपणो छे. शब्दना अर्थनी जिहां उप-पत्ति होय तेनेज ते वस्तुपणे कहे एटले ऋजुसूत्रनयें सामान्य घट गवेष्यो अने शब्दनयें सद्भाव जे अस्तिधर्म तथा असद्भाव जे नास्तिधर्म ते सर्व संयुक्त वस्तुने वस्तुपणें कहे.

एटले वस्तुने शब्दें बोलावतां सातभांगे बोलाववो माटे ए सप्तभंगी जेटलाज शब्दनयना भेद जाणवा. ते सप्तभंगीनुं स्वरूप पूर्वे कह्युं छे. ए शब्दादिकनय वस्तुना पर्यायने अवलंबीने वस्तुना भावधर्मना ग्राहक छे, ते माटे वस्तुना भाव निक्षेपा ए नयें मुख्य छे. पुरना चार नयमां नामादिक त्रण निक्षेपा मुख्य छे ए शब्दनयनुं स्वरूप कह्युं.

गाथा ॥ जं जं सण्णं भासइ ॥ तं त चिय समभिरोहइ जम्हा ॥ सण्णंतरत्थविमुहो, तओ नओ समभिरूढोत्त ॥ १ ॥ यां या सज्ञां घटादिलक्षणां भापते वदति ता तामेव यस्मात्सज्ञान्तरार्थविमुखः समभिरूढो नय॰ नानार्थनामा एव भापते यदि एकपर्यायमपेक्ष्य सर्वपर्यायवाचकत्वं तथा एकपर्यायाणा सङ्करः पर्यायसङ्करे च वस्तुसङ्करो भवत्येवेति मा भूत्सकरदाप ; अत॰ पर्यायान्तरानपेक्ष एव समभिरुढनय इति ॥

अर्थ ॥ हवे समभिरुढनयनी व्यारया कहियें छैयें. जे शब्दनय ते इंद्र, शक्र, पुरंदर इत्यादिक सर्व इन्द्रना नामभेद छे, पण एक इन्द्र पर्यायवन्त इन्द्र देखी तेना सर्व नाम कहे, " उक्तं च विशेपावश्यके "एकस्मिन्नपि इन्द्रादिके वस्तुनि यावत् इन्द्र न शक्र न–पुरदारणाद्योऽर्था घटन्ते तद्वशेनेन्द्रशक्रादिवहुपर्यायमपि तद्वस्तु शब्दनयो मन्यते समभिरूढस्तु नैव मस्यते इत्यनयोर्भेद "

जे एक पर्याय प्रगटपणे अने शेपपर्यायने अणप्रगटये शब्दनय तेटला सर्वनाम बोलावे पण समभिरुढनय ते न बोलावे एटलो शब्दनय तथा समभिरुढनयमां भेद छे माटे हवे समभिरुढनय कहे छे

घटकुंभादिकमा जे संज्ञानो वाच्य अर्थ देखाय तेज संज्ञा कहे जेमा सज्ञांतर अर्थने विमुख छे तेने समभिरुढनय कहियें जो एक संज्ञामध्ये सर्व नामातर मानियें तो सर्वनो संकर थाय

तेवारें पर्यायनो भेदपणो रहे नही अने जे पर्यायांतर होय तेतो भेदपणेज होय तेथी पर्यायांतरनो भेदपणोज रह्यो ते माटे लिंगादिभेदने सापेक्षपणे वस्तुनो भेदपणोज मानवो. ए समभिरूढनय वखाण्यो. ए नयमां पण भेदज्ञाननी मुख्यता छे.

एवं जह सद्दत्थो संतो भूओ तदन्नहाभूओ ॥ तेणेवं भूयनओ, सद्दत्थपरो विसेसेणं ॥ १ ॥ एवं यथा घटचेष्टायामित्यादिरूपेण शब्दार्थो व्यवस्थितः तहत्ति तथैव यो वर्त्तते घटादिकोऽर्थः स एवं सन् भूतो विद्यमानः 'तदन्नहाभूओत्ति' वस्तु तदन्यथा शब्दार्थोल्लंघनेन वर्त्तते स तत्वतो घटाद्यर्थोपि न भवति किंभूतो विद्यमानः येनैवं मन्यते तेन कारणेन शब्दनयसमभिरूढनयाभ्यां सकाशादेवंभूतनयो विशेषेण शब्दार्थनयतत्परः। अयं हि योषिन्मस्तकारूढं जलाहरणादिक्रियानिमित्तं घटमानमेव चेष्टमानमेव घटं मन्यते न तु गृहकोणादिव्यवस्थितं। विशेषतः शब्दार्थतत्परोयमिति। वंजणमत्थेणत्थं च वंजणेणोभयं विसेसेइ। जह घडसद्दं चेट्ठावया तहा तंपि तेणेव ॥१॥ व्यंज्यते अर्थोऽनेनेति व्यञ्जनं वाचकशब्दो घटादिस्तं चेष्टावता एतद्वाच्येनार्थेन विशिनष्टि स एव घटशब्दो यच्चेष्टावन्तमर्थं प्रतिपादयति, नान्यम् इत्येवं

शब्दमर्थेन नैयत्ये व्यवस्थापयतीत्यर्थः। तथार्थमप्युक्तलक्षणमभिहितरूपेण व्यञ्जनेन विशेषयति चेष्टापि सैव या घटशब्देन वाच्यत्वेन प्रसिद्धा योषिन्मस्तकारूढस्य जलाहरणादिक्रियारूपा, न तु स्थानतरणक्रियात्मिका, इत्येवमर्थं शब्देन नैयत्ये स्थापयतीत्यर्थः इत्येवमुभयं विशेषयति शब्दार्थौ नार्थः शब्देन नैयत्ये स्थापयतीत्यर्थः। एतदेवाह यदा योषिन्मस्तकारूढश्चेष्टावानर्थो घटशब्दोनोच्यते स घटलक्षणोऽर्थः स च तद्वाचको घटशब्द अन्यदा तु वस्त्वतरस्येव तच्चेष्टाभावादघटत्व, घटध्वनेश्चावाचकत्वमित्येवमुभयविशेषक एवंभूतनय इति ॥

अर्थ ॥ हवे एवंभूतनयनो स्वरूप कहिये छेयें. एवं के० जेम घटचेष्टाराची इत्यादिक रूपे शब्दनयनो अर्थ कह्यो छे ए रीते जे घटादिक अर्थ वर्ते ते एव के० एमज जे नित्रमानपणे शब्दना अर्थने ओलंघीने वर्त्ते ते ते शब्दनो वाच्य नथी अने शब्दार्थपणो जेमा न पामिये ते वस्तु ते रूपे नही माटे जो शब्दार्थमाथी एक पर्याय पण ओछो होय तो एवभूतनय तेने ते पणो कहे नही. ते माटे शब्दनयथी तथा समभिरूढनयथी एवं भूतनय ते विशेषातर छे.

ए एवभूतनय ते स्त्रीने मस्तके चढयो, पाणी आणवानी क्रियानो निमित्त मार्गे आवतापणानी चेष्टा करतो होय तेने

घट माने, पण घरने खूणे रह्यो जे घट तेने घट करी माने नही. केमके ते चेष्टाने अणकरतो छे ते माटे. जे थकी अर्थने व्यंजीये के० प्रगट करीयें तेने व्यंजन कहियें. व्यंजन ते वाचक शब्द छे ते अर्थने कहे ते क्रियावंत थको तेनेज ते वस्तु कहे वीजाने न कहे, अने तेहिज अर्थ कह्युं जे लक्षण ते कह्याने रूपें विशेष थाय जेम चेष्टा घट शब्द वाचे प्रसिद्ध छे. योषित् के० स्त्रीने माथे पाणी लावतो ते घट तथा स्थानकें रह्यो अथवा तरण क्रिया करताने एवंभूतनय घट कहे नही. ए शब्दें अर्थ तथा अर्थ शब्दने थापे छे, एनुं ए रहस्य छे जे स्त्रीने मस्तकें चढ्यो चेष्टावंत अर्थ ते घट शब्दें वोलावे तेथी अन्यथा तेने तेपणे वोलावे नही, जेम सामान्य केवली जे ज्ञानादिक गुणे समान छे तेने समभिरूढनय अरिहंत कहे पण एवंभूतनय तो समवसरणादि अतिशय संपदा सहित तथा केवली ते इंद्रादिकें पूजतां युक्त होय तेनेज अरिहंत कहे ते विना न कहे. वाच्य वाचकनी पूर्णताने कहे, ए स्वरूपें एवंभूतनय जाणवो.

ए साते नयना भेद ते विशेषावश्यकने अनुसारे कह्या. तेमां नैगमना दश भेद, संग्रहना छ भेद अथवा वार कह्या. व्यवहारना भेद आठ अथवा चउद कह्या. ऋजूसूत्रना चार अथवा छ कह्या. शब्दना सात भेद कह्या. समभिरूढना बे भेद अने एवंभूतनो एक भेद कह्यो. ए रीते सर्वना भेद कह्या. वली नयचक्रमां नयना भेद सातसो कह्या छे ते पण जाणवा.

एवमेव स्याद्वादरत्नाकरात् पुनर्लक्षणत उच्यते नीयते येन श्रुताख्यप्रामाण्यविषयीकृतस्यार्थस्य शस्तादितरांशौदासीन्यतः सम्प्रतिपत्तुरभिप्राय-

विशेषोनयः। स्वाभिप्रेतादेशादपरांशापलापी पुनर्नयाभासः।स समासतः द्विभेदः द्रव्यार्थिकः पर्यायार्थिकः आद्यो नैगमसंग्रह व्यवहार ऋजूसूत्र-भेदाच्चतुर्द्धा केचित्ऋजुसूत्रं पर्यायार्थिक वदन्ति ते चेत्तनाशत्वेन विकल्पस्य ऋजुसूत्रे ग्रहणात् श्रीवीरशासने मुख्यतः परिणतिचक्रस्यैव भाव-धर्मत्वेनांगीकारात् तेषां ऋजुसूत्रः द्रव्यनये एव धर्मयोर्धर्मिणोर्धर्मधर्मिणोश्च प्रधानोपसर्जन आ-रोपसङ्कल्पा शादिभावेनानेकगमग्रहणात्मको नै-गमः सत्चैतन्यमात्मनीतिधर्मयोः गुणपर्यायवत् द्रव्यमिति धर्मधर्मिणोः क्षणमेको सुखी विषया-सक्तो जीव इति धर्मधर्मिणोः सूक्ष्मनिगोदीजी-वसिद्धसमानसत्ताकः अयोगीनो ससारीति अश-ग्राही नैगम. धर्माधर्मादीनामेकान्तिकपार्थे क्याभिसन्धिनैगमाभ्यासः

अर्थ ॥ हवे स्याद्वाद रत्नाकरथी नयस्वरूप लखियें छैयें. नीयते के० पमाडीयें जे थकी श्रुतज्ञान स्वरुप प्रमाणे विषये कीधो जे पदार्थनो अंश ते अंशथी इतर के० बीजो जे अंश ते थकी उदासीपणो तेने पडिवजवा वालानो जे अभिमाय विशेष तेने नय कहिये. एटले वस्तुना अंशने ग्रहे अने अन्यथी उदासीनपणो ते नय कहिये. एक अंशने मुख्य करीने बीजा

अंशने उत्थापे ते नयाभास कहियें. ते नयना बे भेद छे एक द्रव्यार्थिक बीजो पर्यायार्थिक तेमां द्रव्यार्थिकना १ नैगम २ संग्रह, ३ व्यवहार, ४ ऋजुसूत्र ए चार भेद छे. केटलाक आचार्य ऋजुसूत्रने विकल्परूप माटे भावनय गवेषे छे ते रीते द्रव्यार्थिकना त्रण भेद छे.

हवे नैगमनयनुं स्वरूप कहे छे. जे धर्मने प्रधानपणे अथवा गौणपणे अथवा धर्मीने प्रधानपणे अथवा गौणपणे तथा धर्म धर्मी ए बेउने प्रधानपणे तथा गौणपणे जे गवेषवो एटले धर्मोनी प्राधान्यता ते वारे पर्यायोनी प्रधानता थइ अने जिहां धर्मीनो प्रधानपणो तिहां द्रव्यनो प्रधानपणो तेमज गौणपणो तथा धर्म धर्मीनो प्रधान गौणपणो ए रीते जे द्रव्य पर्यायनो गौण प्रधानपणानी गवेषणा रूप ज्ञानोपयोग ते नैगमनय जाणवो तेना बोधने नैगम बोध कहिये. तेना उदाहरण कहे छे.

सत् के० छतापणे चैतन्य के० जाणपणो ए बे धर्म मध्ये एक धर्म पक्ष मुख्यपणे गणे अने बीजाने गौणपणे न गवेषे ए रीतें नैगमनय जाणवो. इहां चैतन्य नामे जे व्यंजन पर्याय तेने प्रधानपणे गणे केमके चैतन्यपणो ते विशेष गुण छे अने सत्वनामा व्यंजन पर्याय छे ते सकल द्रव्य साधारण छे ते माटे तेने गौणपणे लेखवे ए नैगमनो प्रथम भेद कह्यो.

तथा वली "वस्तु पर्यायवद् द्रव्यं" एम बोलवुं ते धर्मीनो नैगम छे इहां "पर्यायवत् द्रव्यं" एम वस्तु छे. इहां द्रव्यनो मुख्यपणो वली वस्तुने पर्यायवंत कहेवुं ते वस्तुनो गौणपणो अने पर्यायनो मुख्यपणो इहां उभयगोचरपणा माटे. ए नैगमनो बीजो भेद कह्यो.

"क्षणमेकः सुखी विषयासक्तो जीव इति धर्मधर्मिणोरिति" इहां विषयासक्त जीवाख्य जे धर्मिना मुख्यताना विशेषपणाथी सुखलक्षण धर्मनी प्रधानता ते विशेषपणे करीने धर्मधर्मिने आलंबने ए त्रीजो नैगम. जेवारे धर्म तथा धर्मि ए बेने अवलंबे-ग्रहण करे तेवारे संपूर्ण वस्तुनो ग्रहण थयो, तेवारे ए ज्ञानने प्रमाण कह्यो. तिहां उत्तर द्रव्य पर्याय ते बेहुने प्रधानपणे अनुभवतां ते ज्ञान प्रमाण थाय. इहा बे पक्षने विषे एकनी गौणता बीजानी मुख्यता लइने ज्ञान थाय छे ते माटे नय कहियें. तथा वली सूक्ष्मनिगोदि जीव ते समान सत्तावंत छे अथवा अयोगी केवली जिन तेने संसारी कहेवु ते अशनैगम.

हवे नैगमाभास कहे छे. वस्तुमां धर्म अनेक छे ते एकांत माने पण एकबीजाने सापेक्षपणे न माने एटले एक धर्मने माने अने बीजा धर्मने न माने ते नैगमाभास कहियें. ए दुर्नय जाणवो. केमके अन्य नयने गवेषे नही माटे. जेम आत्माने विषे सत्व तथा चैतन्य ए धर्म भिन्नभिन्न छे तेमा चैतन्यपणो न माने ते नैगमाभास कहियें एटले नैगमनय कह्यो.

यथाऽऽत्मनि सत्त्वचैतन्ये परस्पर भिन्ने सामान्यमात्रग्राही सत्तापरामर्शरूपसद्ग्रहः स परापरभेदाद्द्विविध' तत्र शुद्धद्रव्य सन्मात्र ग्राहकः परसङ्ग्रहः चेतनालक्षणो जीव इत्यपरसङ्ग्रहः सत्ताद्वैत स्वीकुर्वाण.सकलविशेषान् निराचक्षाणः सङ्ग्रहाभास. सङ्ग्रहस्यैकत्वेन 'एगे आया' इत्यभिज्ञानात् सत्ताद्वैत एव आत्मा ततः सर्व-

विशेषाणां तदितराणां जीवाजीवादिद्रव्याणाम-दर्शनात् द्रव्यत्वादिनावान्तरसामान्यानि मन्वा-नस्तदभेदेषु गजनिमिलिकामवलम्बमानः परा-परसङ्ग्रहः धर्माधर्माकाशपुद्गलजीवद्रव्याणा-मैक्यं द्रव्यात्वादिभेदादित्यादिद्रव्यत्वादिकं प्र-तिजानानस्तद्विशेषान् निन्हुवानस्तदाभासः यथा द्रव्यमेव तत्त्वं तत्त्वपर्यायाणामग्रहणाद्वि-पर्यास इति सङ्ग्रहः

अर्थ ॥ हवे संग्रहनय कहे छे. सामान्य मात्र समस्तविशेष रहित सत्यद्रव्यादिकने ग्रहवानो छे स्वभाव जेनो ते सं के० पिंडपणे विशेषराशीने ग्रहे पण व्यक्तपणे न ग्रहे स्वजातिना दीठा जे इष्ट अर्थ तेने अविरोधें करीने विशेष धर्मोने एकरूपपणे जे ग्रहण करवो ते संग्रहनय कहियें ए भावना छे. तेना बे भेद छे १ पर-संग्रह. २ अपरसंग्रह तेमां " अशेषविशेषोदासीनं भजमानं शुद्ध-द्रव्यं सन्मात्रमभिमन्यमानः परसङ्ग्रह इति " जे समस्त विशेष धर्म स्थापनानी भजना करतो एटले विशेषपणाने अणग्रहतो थको शुद्धद्रव्य सत्तामात्रप्रतें माने जेम द्रव्य ए परसंग्रह विश्व एक सत्पणा माटे एम कह्याथी छतापणाना एकपणानुं ज्ञान थाय छे एटले सर्व पदार्थनो एकपणे ग्रहण छे ते परसंग्रह कहियें.

तथा जे सत्तानो अद्वैत स्वीकारे अने द्रव्यांतरभेद न माने समस्त विशेषपणाने ना कहेता थको जे ग्रहण करे ते अद्वैतवादि वेदांत तथा सांख्यदर्शन ए परसंग्रहाभास छे, केमके जे भेद धर्म छता देखाय छे तथा द्रव्यांतपरणो तेने न माने माटे परसंग्रहा-भास कहियें. अने जैन तो विशेष सहित सामान्यने ग्रहे छे माटे संग्रहनय कहियें.

"द्रव्यत्वादिनयातरसामान्यानि मत्त्वा तद्भेदेषु गजनिमीलिकामवलंनमानः अपरसंग्रहः" द्रव्य जे जीव अजीवादिक जे अवांतर सामान्यने मानतो अने जीवने विषे प्रति जीवनो विशेष भेद भव्य, अभव्य, सम्यक्त्वी, मिथ्यात्वी, नरनारकादि जे भेद तेने गजनिमीलिका के० मस्ताइयें न गवेषवो ते अपरसंग्रह कहियें. अने द्रव्यने सामान्यपणे माने पण स्वद्रव्यनी परिणामिकतादिक धर्मने माने ते अपरसंग्रहाभास कहियें ए संग्रहनयनुं स्वरूप कह्युं.

सङ्ग्रहेण च गोचरीकृतानामर्थानां विधिपूर्वकमवहरणं येनाभिसन्धिना क्रियते स व्यवहारः, यथा यत् सत् तत् द्रव्यं पर्यायश्चेत्यादि, यः पुनरपरमार्थिकं द्रव्यपर्यायप्रविभागमभिप्रैति स व्यवहाराभासः चार्वाकदर्शनमिति व्यवहारदुर्नय. ।

अर्थ ॥ हवे व्यवहारनय कहे छे. संग्रहनयें ग्रह्या जे वस्तुना सत्त्वादिक धर्म तेनेज गुणभेदें वेहेंचे, भिन्नभिन्न गवेषे, तथा पदार्थनी गुणप्रवृत्ति तेनेज मुख्यपणे गवेषे ते व्यवहारनय कहियें. जेम द्रव्य छे तेना जीव पुद्गलादिक पर्यायना क्रमभावी तथा सहभावी ए रीतें बे भेद छे, तेमा वली जीव बे प्रकारें १ सिद्धना, २ ससारी. तेमज पुद्गलना बे भेद परमाणु तथा खंध. इत्यादिक कार्यभेदें भिन्न माने तथा क्रमभावी पर्यायना बे भेद एक क्रियारूप बीजो अक्रियारूप. इम वेहेंचण जे सामर्थ्यादिक गुणभेदें भेद पडे ते सर्व व्यवहारनय जाणवो अने जे परमार्थ विना द्रव्यपर्यायनो विभाग करे ते व्यवहाराभास जाणवो.

जे कल्पना करी भेदं वहेंचे ते चार्वाकमत ए व्यवहार प्रमुखनयनो दुर्नय छे. जेम चार्वाक प्रमाणपणें छतो जीवपणो लोकप्रत्यक्षमां दृष्टिगोचर नथी आवतो ते माटे जीव नथी एम कहे, अने जगतमां पंचभूतादिक वस्तु नथी एम कल्पना करी स्थूललोकने कुमार्गे प्रवर्तावे ते व्यवहारदुर्नय कहियें. ए व्यवहारनुं स्वरूप कह्युं.

ऋजु वर्तमानक्षणस्थायिपर्यायमात्रप्राधान्यतः सूत्रयति अभिप्रायः ऋजुसूत्रः। ज्ञानोपयुक्तः ज्ञानी, दर्शनोपयुक्तः दर्शनी, कषायोपयुक्तः कषायी, समतोपयुक्तः सामयिकी। वर्तमानापलापी तदाभासः यथा तथागतमत इति ॥

अर्थ ॥ हवे ऋजुसूत्रनय कहे छे ऋजु के० सरलपणे अतीत अनागतने अणगवेषतो अने वर्त्तमानसमय वर्त्तता जे पदार्थना पर्यायमात्र तेने प्रधानपणे सूत्र के० गवेषे ते ऋजुसूत्र कहियें। ते ज्ञानने उपयोगें वर्तताने ज्ञानी कहे, दर्शनोपयोगें वर्तताने दर्शनी कहे, कषायपणे वर्तता जीवने कषायी कहें, समताने उपयोगें वर्तता जीवने सामायिकवंत कहे. इहां कोइ पुछे जे उपर कह्या मुजब तो ऋजुसूत्र तथा शब्दनय ए बे एकज थाय छे तेने उत्तर कहे छे जे विशेषावश्यकनां कह्युं छे " कारणं यावत् ऋजुसूत्रः " एटले ज्ञानने कारणपणे वर्ततो ते ऋजुसूत्र ग्रहे छे अने जे जाणपणारूप कार्यपणे थाय ते शब्दनय कहियें ए फेर छे.

वर्तमानकालने पण ग्रहण करे ते ऋजुसूत्राभास कहियें, जे छता भावने अछता कहे अथवा विपरीत कहे जेम जीवने अजीव कहे, अजीवने जीव कहे इत्यादिक. ते तथा गत के० बौद्धनो मत छे जे छतो सर्वदा वर्ततो जीवादि द्रव्य तेना पर्यायने पलटवे

सर्वथा द्रव्यने विनाशि माने तेने ऋजुसूत्रनयाभासाभिमाय जाणवो. ए ऋजुसूत्रनय कह्यो.

एकपर्यायप्रागभावेन तिरोभाविपर्यायग्राहकः शब्दनयः, कालादिभेदेन ध्वनेरर्थभेद प्रतिपाद्यमानः शब्दः, जलाहरणादिक्रियासमर्थ एव घटः, न मृत्पिंडादौ; तत्त्वार्थवृत्तौ शब्दवशादर्थप्रतिपत्तिः ततकार्यधर्मे वर्तमानवस्तु तथा मन्वानः शब्दनयः। शब्दानुरूप अर्थपरिणत द्रव्यमिच्छति त्रिकालत्रिलिंगत्रिवचनप्रत्ययप्रकृतिभिः समन्वितमर्थमिच्छति तद्भेदे तस्य तमेव समर्थमाणस्तदाभासः।

अर्थ॥ हवे शब्दनय कहे छे. जे वस्तुना एक पर्यायने प्रगट देखवे बीजा शब्द वाचकपर्यायने तिरोभावें अणप्रकटें पण ते पर्यायने ग्रहे अथवा काल त्रण, वचन त्रण, लिंग त्रण तेने भेदें शब्दनो भेद पडे ते भेदेंज अर्थने कहे अथवा जलाहरणादि समर्थने घट कहे तथा कुंभादिक चिन्ह पर्याय जेटला छे तेटलानो अर्थ वर्ततो न देखाय तो पण तेने नाम कही बोलावे एम जेमां कार्यनो सामर्थ्यवतपणो छे तेने ग्रहे पण माटीना पिंडने घट कहे नही ते शब्दनय कहियें. अने जे संग्रह तथा नैगमनयवालो कहे ते सत्ता-योग्यता अंशना ग्राहक छे तथा तत्त्वार्थटीका मध्ये शब्दवशथी अर्थ पडिवजशे ते शब्दें बोलातो होय जे अर्थ ते वस्तुमां धर्मपणे प्रगट देखाय तेनेज ते वस्तु माने. ए नयने शब्दानुयायी अर्थे परिणमति जे वस्तु तेने वस्तु कहे छे काललिंगादिभेदें

अर्थनो भेद छे ते भेद तेम ते धर्म वस्तु माने ते शब्दनय कहियें. अने ते अर्थ विना ते वस्तुमध्ये तेपणो वर्त्ततो देखातो नथी तेनें ते वस्तुपणे समर्थन करे ते शब्दाभास कहिजे. एटले शब्दनय कह्यो.

एकार्थावलंविपर्यायशब्देषु निरुक्तिभेदेन भिन्नमर्थं समभिरोहन् समभिरूढः। यथा इंदनादिंद्रः, शकनाच्छक्रः, पुरदारणात् पुरंदरः इत्यादिषु। यथा पर्यायध्वनिनामभिधेयनानात्वमेव कक्षीकुर्वाणस्तदाभासः; यथा इंद्रः शक्रः पुरंदर इत्यादि भिन्नाभिधेये.

अर्थ ॥ हवे समभिरूढनय कहे छे. जे एक पदार्थने अविलंवी जेटला सरिखा नाम तेटला पर्याय नाम थया, ते पर्याय नाम जेटला होय तेटला निरुक्ति—व्युत्पत्ति भिन्न होय ते अर्थनो पण भेद होय ते अर्थने सं० के० सम्यक् प्रकारें आरोहतो एटले एटला सर्व अर्थ संयुक्त जे होय ते समभिरूढनय कहियें. जेम इद धातु परमैश्वर्यने अर्थे छे ते परम ऐश्वर्यवंतनें इंद्र कहियें, तथा शकन कहेतां नवि नवि शक्तियुक्तने शक्र कहियें, पुर के० दैत्यने दरे के० विदारे ते पुरंदर, अने शचि जे इंद्राणी तेनो पति स्वामी ते शचिपति कहियें. एटला सर्व धर्म ते इंद्रमां छे ते माटे जे देवलोकनो धणी छे तेने इंद्र एवे नामें वोलावे छे वीजा नामादिक इंद्रने ए नामे न वोलावे. जेटला पर्याय नाम छे तेना जे अर्थ थाय ते सर्वने भिन्न भिन्न अर्थ कहे छे पण एकार्थ न जाणे ते समभिरूढाभास कहियें. एटलें समभिरूढनय कह्यो.

एवं भिन्नशब्दवाच्यत्वाच्छब्दानां स्वप्रवृत्तिनि-

मित्तभूतक्रियाविशिष्टमर्थं वाच्यत्वेनाभ्युपगच्छन्नेवभूतः । यथा इंदनमनुभवन्निंद्रः, शकनाच्छक्रः, शब्दवाच्यतया प्रत्यक्षस्तदाभासः । तथा विशिष्टचेष्टाशून्य घटाख्यवस्तुनः घटशब्दवाच्यं घटशब्दद्रव्यवृत्तिभूतार्थशून्यत्वात् पटवदित्यादि.

अर्थ ॥ हवे एवभूतनय कहे छे. शब्दनी प्रवृत्तिनो निमित्तभूत जे क्रिया ते विशिष्ट संयुक्त जे अर्थ तेने वाच्य जे धर्म तेने जे पहोचतो होय एटले ते कारण कार्य धर्म सहित तेने एवंभूतनय कहियें तथा ऐश्वर्य सहित ते इंद्र, शक्ररूप सिंहासने बेशे ते शक्र, शचि के० इंद्राणीने साथे बेठो ते वारें शचीपति कहे, एटले जे शब्दना जेटला पर्याय ते सर्व तेमा पहोचता भासने ते नाम कहि बोलावे अने जे पर्याय पहोचतो देखे नही ते पर्यायनी ना कहे, जिहा सुधी एक पर्याय ऊणो छे तिहां सुधी समभिरूढनय कहियें, अने सर्व वचन पर्यायने पहोचे ते वारे एवंभूतनय कहियें. जे पदार्थनो नामभेदनो भेद देखीने पदार्थनी भिन्नता कहे ते एवंभूतनयाभास कहिजे, नामभेदे ते वस्तुज भिन्न जेम हाथी, घोडा, हिरण्य भिन्न छे तेम भिन्नपणो माने जेम अर्थ भिन्नपणा माटे घटथी पट भिन्न छे तेम इंद्रपणाथी पुरंदरपणो भिन्न माने ते एवंभूतनयनो दुर्नय जाणवो, एटले एवभूतनय कह्यो, ए रीते सातनयनी व्याख्या कही.

अत्र आद्यनयचतुष्टयमविशुद्धं पदार्थप्ररूपणाप्रवणत्वात्, अर्थनया नामद्रव्यत्वसामान्यरूपा नयाः । शब्दादयो विशुद्धनयाः शब्दावलंबार्थ-

मुख्यत्वादाद्यस्ते तत्त्वभेदद्वारेण वचनमिच्छंति शब्दनयास्तावत् समानलिंगानांसमानवचनानां शब्दानां इंद्रशक्रपुरंदरादीनां वाच्यं भावार्थमेवाभिन्नमभ्युपैति न जातुचित् भिन्नवचनं वा शब्दं स्त्री दाराः तथा आपो जलमिति समभिरूढवस्तुप्रत्यर्थं शब्दनिवेशादिंद्रशक्रादिनां पर्यायशब्दत्वं न प्रतिजानीते अत्यंतभिन्नप्रवृत्तिनिमत्तत्वादभिन्नार्थत्वमेवानुमन्यते घटशक्रादिशब्दानामिवेति एवंभूतः पुनर्यथा सद्भाववस्तुवचनगोचरं आपृच्छतीति चेष्टाविशिष्ट एवार्थो घटशब्दवाच्यः चित्रालेख्यतोपयोगपरिणतश्च चित्रकारः। चेष्टारहितस्तिष्ठन् घटो न घटः, तच्छब्दार्थरहितत्वात् कूटशब्दवाच्यार्थवन्नापि भुंजानः शयानो वा चित्रकाराभिधानाभिधेयश्चित्रज्ञानोपयोगपरिणति शून्यत्वाद्गोपालवदेवमभेदार्थवाचिनो नैकैकशब्दवाच्यार्थावलंबिनश्च शब्दप्रधानार्थोपसर्जनाच्छब्दनया इति तत्त्वार्थवृत्तौ। एतेषु नैगमः सामान्यविशेषोभयग्राहकः, व्यवहारः विशेषग्राहकः द्रव्यार्थावलंबिऋजुसूत्र विशेषग्राहक एव एते चत्वारो द्रव्यनयाः शब्दादयः पर्यायार्थिकविशेषावलंबि भावनयाश्चेति

शब्दादयो नामस्थापनाद्रव्यनिक्षेपानवस्तुतया जानन्ति परस्परसापेक्षाः सम्यक्दर्शनिप्रतिनयं भेदानां शत तेन सप्तशतं नयनामिति अनुयोगद्वारोक्तत्वात् ज्ञेय.

अर्थ ॥ ए सात नयमा आगना चार नय जे छे ते अविशुद्ध छे शा माटे के जे पदार्थ के० द्रव्य तेने सामान्यपणे कहेवाना अधिकारी छे. ए नयनुं किहा एक अर्थनय ए पण नाम छे ते अर्थ शब्दे द्रव्य लेवु. तथा शब्दादिक त्रण नय ते शुद्ध नय छे केमके शब्दना अर्थनी एने मुख्यता छे. पेहेला नय ते भेदपणे वचनने वांछे छे अने शब्दादिक नय ते लिंगादिके अभेद वचने अभेद कहे तथा भिन्न वचने भिन्नार्थ कही माने अने समभिरुढ ते भिन्न शब्द तेने वस्तु पर्याय न माने तथा एवंभूत ते भिन्नगोचर पर्यायने भिन्न माने. जे चेष्टा करतो होय तेने घट कहे पण खुंणे पडयो घट कहे नही, चित्राम करतो होय तथा तेज उपयोगें वर्त्ततो होय तेने चित्रकार कहे पण तेज चित्रकार सुतो होय अथवा खावा बेठो होय तेने चित्रकार न कहे केमके ते उपयोगें रहित छे माटे. ए नय ते शब्द तथा अर्थने भेदपणो माने छे अने अर्थथी शून्य शब्द ते प्रमाण नथी अने शब्द प्रधान अर्थ ते द्रव्यने गौणपणे वर्त्तता शब्दादिक त्रण नय छे एम तत्त्वार्थ टीका मध्ये कह्यो छे.

ए सात नयने विषे पहेलो नैगमनय ते सामान्य विशेष बेहुने माने छे, सग्रहनय ते सामान्यने माने छे, व्यवहारनय विशेपने माने छे अने द्रव्यार्थग्राही छे, तथा ऋजुसूत्र तो विशेप ग्राहक छे. ए चार ते द्रव्यनय छे, अने पाछला शब्दादिक त्रण

नय ते पर्यायार्थिक विशेषावलंबी भावनय छे, तथा शब्दादिक नय ते नाम, स्थापना, द्रव्य ए पेहेला त्रण निक्षेपाने अवस्तु माने छे "तिण्हं सद्दनयाणं अवत्थु" ए अनुयोगद्वार सूत्रनुं वचन छे, ए साते नय परस्पर सापेक्षपणे ग्रहे ते समकिति जाणवा, अने जो ए नय परस्पर विरोधी होय तो मिथ्यात्वी जाणवा. तथा एकेका नयना सो सो भेद थाय छे, एम साते नयना मली सातसो भेद थाय छे. ए अधिकार श्रीअनुयोगद्वार सूत्रथी कह्योछे.

पूर्वपूर्वनयः प्रचुरगोचरः । परास्तु परिमितविषयाः । सन्मात्रगोचरात् संग्रहात् नैगमो भावाभावभूमित्वाद् भुरिविषयः, वर्त्तमानविषयाद् ऋजुसूत्राऽव्यवहारस्त्रिकालविषयत्वात् बहुविषयकालादिभेदेन भिन्नार्थोपदर्शनात् भिन्नऋजुसुत्रविपरीतत्वान्महार्थः । प्रतिपर्यायमशब्दमर्थभेदमभीप्सितः समभिरूढाच्छब्दः प्रभुतविषयः । प्रतिक्रियां भिन्नमर्थं प्रतिजानानात् एवंभूतात् समभिरूढः महान् गोचरः । नयवाक्यमपि स्वविषये प्रवर्त्तमानं विधिप्रतिषेधाभ्यां सप्तभंगीमनुव्रजति । अंशग्राही नैगमः, सत्ताग्रही संग्रहः, गुणप्रवृत्तिलोकप्रवृत्तिग्राही व्यवहारः, कारणपरिणामग्राही ऋजुसूत्रः, व्यक्तकार्यग्राहीशब्दः, पर्यायांतरभिन्नकार्यग्राही समभिरूढः तत्परिणमनमुख्यकार्यग्राही एवंभूत इत्याद्यनेकरूपो नय-

प्रचारः । "जावंतिया वयणपहा ॥ तावंतिया चेव हुंति नयवाया" ॥ इति वचनात् उक्तो नयाधिकारः ॥

अर्थ ॥ ए प्रकारे पूर्वे के० पूर्वलो जे नैगम नय तेनो विस्तार घणो जाणवा अने तेथी ऊपलो नय तेनो परिमित विषय छे एटले थोडो विषय छे केमके सत्तामाननो ग्राहक संग्रहनय छे छति सत्ताने संग्रहनय ग्रहे अने नैगम ते छता भाव अथवा संकल्पपणे अछता भाव सर्वने ग्रहे अथवा सामान्य विशेष बे धर्मने ग्रहे ते माटे नैगमनो विषय घणो छे. तथा संग्रहनय ते सत्तागत सामान्य विशेष बेहुने ग्रहे छे, अने व्यवहार ते सत् एक विशेषनेज ग्रहे छे माटे संग्रहनयथी व्यवहारनयनो विषय थोडो छे अने व्यवहारनयथी संग्रहनय ते बहुविषयी छे. तथा ऋजुसूत्रनय ते वर्तमान विशेष धर्मनो ग्राहक छे, अने व्यवहारथी ऋजुसुत्रनय ते कालविषयनो ग्राहक छे, ते माटे व्यवहार बहुविषयी छे अने व्यवहारथी ऋजुसुत्र अल्पविषयी छे. ऋजुसुत्र ते वर्तमानकाल ग्रहे, अने शब्दनय कालादि वचन लिंगथी भेदेंचता अर्थने ग्रहे, अने ऋजुसुत्रनय ते वचन लिंगने भिन्न पाडतो नथी, ते माटे ऋजुसूत्रथी शब्दनय अल्पविषयी छे, ऋजुसूत्र बहुविषयी छे अने शब्दनय सर्व पर्यायनो एक पर्यायने ग्रहता ग्रहे, अने समभिरूढ ते जे धर्म व्यक्त ते वाचक पर्यायने ग्रहे, ते माटे शब्दनयथी समभिरूढनय ते अल्पविषयी छे. केमके समभिरूढ ते पर्यायनो सर्वकाल गवेष्यो छे, अने एवंभूतनय ते प्रतिसमयें क्रियाभेदें भिन्नार्थपणो मानतो अल्पविषयी छे, ते माटे एवंभूतथी समभिरूढ बहुविषयी जाणवो अने एवंभुत अल्पविषयी जाणवो.

जे नय वचन छे ते पोताना नयने स्वरूपें अस्ति छे, अने परनयना स्वरूपनी तेमां नास्ति छे; एम सर्व नयनी विधिप्रतिषेधें करीने सप्तभंगी ऊपजे, पण नयनी जे सप्तभंगी ते विकलादेशी ज होय अने जे सकलादेशी सप्तभंगी ते प्रमाण छे पण नयनी सप्तभंगी न ऊपजे.

उक्तं च रत्नाकरावतारिकायां "विकलादेशस्वभावा हिनय सप्तभंगी वस्त्वंशमात्रपरूपकत्वात्, सकलादेशस्वभावास्तु प्रमाणसप्तभंगी संपूर्णवस्तुस्वरूपप्ररूपकत्वात्" ए वचन छे. एटले यथायोग्यपणे नयनो अधिकार कह्यो.

सकलनयग्राहकं प्रमाणं, प्रमाता आत्मा प्रत्यक्षादिप्रमाणसिद्धः चैतन्यस्वरूपपरिणामी कर्त्ता साक्षाद् भोक्ता स्वदेहपरिमाणः प्रतिक्षेत्रभिन्नत्वेनैव पञ्चकारणसामग्रीतः सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्रसाधनात् साधयते सिद्धिः। स्वपरव्यवसायिज्ञानं प्रमाणं तद् द्विविधं प्रत्यक्षपरोक्षभेदात्स्पष्टं प्रत्यक्षं परोक्षमन्यत् अथवा आत्मोपयोगत इन्द्रियद्वारा प्रवर्तते न यज्ज्ञानं तत्प्रत्यक्षं, अवधिमनपर्यायौ देशप्रत्यक्षौ, केवलज्ञानं तु सकलप्रत्यक्षं, मतिश्रुते परोक्षे; तच्चतुर्विधं अनुमानोपमानागमार्थापत्तिभेदात्, लिङ्गपरामर्शोऽनुमानं लिङ्गं चाविनाभुतवस्तुकं नियतं

ज्ञेयं यथागिरिगुहिरादौ व्योमावलम्बिधूम्रलेखां दृष्ट्वा अनुमानं करोति, पर्वतो वह्निमान् धूमवत्त्वात्, यत्र धूमस्तत्राग्निः यथा महानसः एवं पञ्चावयशुद्ध अनुमान यथार्थज्ञानकारण. सदृश्यावलबनेनाज्ञातवस्तुनां यज्ज्ञान उपमानज्ञानं, यथा गौस्तथा गवय. गोसादृश्येन अदृष्टगवयाकारज्ञानं उपमानज्ञानं. यथार्थोपदेष्टा पुरुष आप्तः स उत्कृष्टतो वीतरागः सर्वज्ञ एव। आप्तोक्त वाक्य आगम., रागद्वेषाज्ञानभयादि दोषरहितत्वात् अर्हतः वाक्य आगमः, तदनुयायिपूर्वापराविरुद्धं मिथ्यात्वासंयमकषायभ्रान्तिरहित स्याद्वादोपेतं वाक्य अन्येषा शिष्टानामपि वाक्य आगमः। लिङ्गग्रहणाद्‌ ज्ञेयज्ञानोपकारक अर्थापत्तिप्रमाण, यथा पीनो देवदत्तो दिवान भुंक्ते तदा अर्थाद्रात्रौ भुक्ते एव, इत्यादि प्रमाणपरिपाटीगृहीतजीवाजीवस्वरूप. सम्यक्ज्ञानी उच्यते.

अर्थ ॥ हवे प्रमाणनुं स्वरूप कहे छे. सर्व नयना स्वरूपने ग्रहण करनारो तथा सर्व धर्मनो जाणंगपणो छे जेना एहवुं जे ज्ञान तेने प्रमाण कहिये. जे प्रमाण ते मापवानुं नाम छे घण जगत्ना सर्व प्रमेयने मापवानुं प्रमाण ते ज्ञान छे, अने ते प्रमा-

णनो कर्त्ता आत्मा ते प्रमाता छे. ने प्रत्यक्षादि प्रमाणे सिद्ध के० ठहेर्यो छे, चैतन्य स्वरूप परिणामी छे, वली भवन धर्मथी उत्पाद व्ययपणे परिणमे छे, ते माटे परिणामिक छे. तथा कर्त्ता छे तथा भोक्ता छे, जे कर्त्ता होय तेज भोक्ता होय. भोक्तापणा विना सुखमयी कहेवाय नहि ते चैतन्य संसारीपणे स्वदेह परिमाण छे. प्रतिक्षेत्र के० प्रत्येकें शरीर भिन्नपणा माटे भिन्न जीव छे, ते जीव पांच कारणनी सामग्री पामीने सम्यग्दर्शन, सम्यक्ज्ञान, सम्यक्चारित्रने साधवाथी संपूर्ण, अविनाशी, निर्मल, निःकलंक, असहाय, अप्रयास, स्वगुण निरावरण, स्वकार्य प्रवृत्ति, अक्षर, अव्यावाद, सुखमयी, एवी सिद्धता निष्पन्नता नीपजे एज साधन मार्ग छे.

स्व शब्दें करी आत्मा, परशब्दे परद्रव्य. स्व आत्माथी भिन्न अनंता पर जीव धर्मादिक तेना व्यवसायी व्यवच्छेदक जे ज्ञान तेने प्रमाण कहिये. तेना मूल बे भेद छे, एक प्रत्यक्ष बीजो परोक्ष. तिहां स्पष्ट ज्ञान ने प्रत्यक्ष कहिये तेथी इतर के० बीजो जे अस्पष्ट ज्ञान ते परोक्ष कहिये. अथवा आत्माना उपयोगथी इंद्रियनी प्रवृत्ति विना जे ज्ञान ते प्रत्यक्ष कहिये. तेना बे भेद छे. एक देशप्रत्यक्ष बीजो सर्वप्रत्यक्ष. तेमां अवधिज्ञान तथा मनःपर्यवज्ञान ते देशप्रत्यक्ष छे. केमके अवधिज्ञान एक पुद्गल परमाणुने द्रव्यें तथा क्षेत्रें अने कालें तथा भावें केटलाक पर्यायने देखे. तथा मनःपर्यवज्ञानी मनना पर्यायने प्रत्यक्ष जाणे पण बीजा द्रव्यने न जाणे माटे बेहु ज्ञानने देशप्रत्यक्ष कहियें. कारण के देशथी वस्तुने जाणे पण सर्वथी न जाणे माटे, अने केवलज्ञान ते जीव तथा अजीव रूपी तथा अरूपी सर्व लोकालोकना त्रण कालना भावने प्रत्यक्षपणे जाणे माटे सर्व प्रत्यक्ष कहियें.

तथा मतिज्ञान अने श्रुतज्ञान ए बे अस्पष्ट ज्ञान छे माटे परोक्ष छे, ते परोक्ष प्रमाणना चार भेद छे. १ अनुमान प्रमाण, २ उपमान प्रमाण, ३ आगम प्रमाण, ४ अर्थापत्ति प्रमाण. तिहां चिन्हे करीने जे पदार्थने ओलखवुं तेने लिंग कहियें. ते परामर्श के० संभालवाथी जे ज्ञान थाय तेने अनुमानज्ञान कहियें. लिंग ते जे विना ते वस्तु होयज नही ते वस्तुनुं लिंग जाणवु ते लिंगने देखवाथी वस्तुनो निर्धार करवो ते अनुमान प्रमाण जाणवो.

जेम गिरि गुहिरने विषे आकाशावलंबी धूमनी रेखा देखीने अनुमान करे जे ए पर्वत अग्नि सहित छे ए पक्ष तथा साध्य कह्यो. जे पक्ष ते पर्वत, अने साध्य ते अग्निमन्तपणो, साधवो ते हेतु जे धूम्रवंतपणा माटे एटले जिहा धूम्र होय तिहां अग्नि अवश्य होयज. आकाशने पहोचती जे धूम्र रेखा ते अग्नि विना होय नही तिहा दृष्टांत कहे छे.

जेम महानसे के० रसोडाने विषे रसोइयाए धूम्र तथा अग्निने मेला दीठा ते इहां आ अमुक पर्वतने विषे धूम्र छे तो तिहा निश्चेथी अग्नि छेज एहवी व्याप्ति निर्धारीने ज्ञान करशे ते पंचावयवें शुद्ध अनुमान प्रमाण कहिये. ते अनुमान प्रमाण मतिज्ञान तथा श्रुत ज्ञाननुं कारण छे ते अनुमाने जे यथार्थ ज्ञान थाय तेने मान के० प्रमाण कहियें अने जे अयथार्थ ज्ञान थाय ते प्रमाण नही.

तथा सरिखाखंधीपणे अजाणी वस्तुनो जे जाणपणो थाय जेम गो के० बलद तेम गवय के० गवो ए गो सरिखो गवयनु ज्ञान थयु ते उपमान प्रमाण कहियें.

यथार्थ भावनो उपदेशक जे पुरुष ते आप्त कहियें ते

उत्कृष्ट आप्त वीतराग रागद्वेषरहित सर्वज्ञ केवलज्ञानी ते आप्तनो कह्यो जे वचन तेने आगम कहियें. जे राग द्वेष तथा अज्ञान ए दोषे आव्यो पाछो, अधिको ओछो बोलाय छे ते आगम नही अने राग, द्वेष, भय, अज्ञान रहित जे अरिहंत तेनुं वचन ते आगम प्रमाण जाणवो.

तथा वली अरिहंतना वचनने अनुयायी पूर्वापर अविरोधि मिथ्यात्व, असंयम, कषायथी रहित ते भ्रांति विनास्याद्वादं युक्त तथा जे साधक ते साधक, बाधक ते बाधक, हेय ते हेय, उपादेय ते उपादेय, इत्यादिक वहेचण सहित जे होय तेनो कह्यो ते आगमप्रमाण जाणवो. उक्तं च " सुत्तं गणहररइयं, तहेव पत्तेयबुद्धरइयं च ॥ सुअकेवलिणा रइयं अभिन्नदशपुव्विणा रइयं ॥ १ ॥ " इत्यादिक सदुपयोगी भवभीरु जगत् जीवोना उपकारी एवा श्रुत आम्नायधर जे श्रुतने अनुसारे कहे तेनो वचन पण प्रमाण मानवुं.

तथा कोइक फलरूप लिंगे करीने जे अजाण्या पदार्थनो निर्धार करियें ते अर्थापत्ति प्रमाण कहियें. जेम देवदत्तनो पीन के० पुष्ट शरीर छे पण ते देवदत्त दिवसनो जमतो नथी तेवारे अर्थापत्तिथी जाणीयें जे रात्रे जमतो हशे माटे पुष्ट शरीर छे. एम अर्थापत्ति प्रमाण जाणवो. ए प्रमाणं ते जाते अनुमाननो अंश छे ते माटे श्रीअनुयोगद्वारमां प्रथम कह्यो नथी.

इहां दर्शनांतरीयो जे प्रमाण माने छे ते सत्य नथी, जेम छ प्रकारना इंद्रिय सन्निकर्षथी ऊपनो जे ज्ञान तेने नैयायिक प्रत्यक्ष प्रमाण कहे छे, अने परब्रह्मने इंद्रिय रहित माने छे ज्ञानानंदमयी माने छे तेवारं इंद्रिय रहित ज्ञान ते अप्रमाण थाय छे. इत्यादिक अनेक युक्ति छे ते माटे ते प्रमाण नही. तथा चार्वाक

मतवाला मात्र एक इंद्रियप्रत्यक्षनेज प्रमाण माने छे. एम दर्शनांतरीयना अनेक विकल्प टालीने सर्व नय निक्षेप सप्तभंगी स्याद्वादयुक्त जे वस्तु जीव तथा अजीवनो सम्यक् ज्ञान जेनामां होय तेने सम्यक् ज्ञानी कहियें. ए ज्ञाननु स्वरूप कह्युं.

तत्त्वार्थश्रद्धान सम्यग्दर्शन । यथार्थहेयोपादेयपरीक्षायुक्तज्ञानं सम्यग्ज्ञान। स्वरूपरमणपरपरित्यागरूप चारित्र । एतद्रत्नत्रयीरूपमोक्षमार्गसाधनात्साध्यसिद्धिः । इत्यनेनात्मनः ज्ञानदर्शनोपयोगलक्षण एवात्मा छद्मस्थाना च प्रथम दर्शनोपयोगः केवलिना प्रथम ज्ञानोपयोगः पश्चाद्दर्शनोपयोगः सहकारीकर्तृत्वप्रयोगात् उपयोगसहकारेणैव शेषगुणानां प्रवृत्त्यभ्युपगमात् इत्येवं स्वतत्वज्ञानकरणे स्वरूपोपादान तथा स्वरूपरमणध्यानैकत्वेनैव सिद्धिः ॥

अर्थ ॥ हवे श्रीवीतरागना आगमथी जाण्यो जे वस्तु स्वरूप तेने हेयोपादेयपणे निर्धार करवो ते सम्यक दर्शन कहियें. तिहां तत्त्वार्थने विषे कह्यो छे के जे तत्त्वार्थश्रद्धान सम्यग् दर्शनम् । उक्तं च उत्तराध्ययने जीवा "जीवा य बधो ॥ पुन्न पावासवो तहा ॥ संवरो निज्झरा मुक्खो ॥ संति एतिहिया नव ॥ १ ॥ तिहियाण तु भावार्ण सद्भावे ऊवएसण ॥ भावेण सद्दहतम्स ॥ समत्तं तिवियाहियं ॥ २ ॥ इत्यादिक दशरुचिथी

सर्व जाणवुं जे तत्वार्थ जीवादि पदार्थनो श्रद्धान निर्धार ते सम्यक् दर्शन कहियें, अने जे सम्यक् दर्शन ते धर्मनुं मूल छे. तथा जे हेय ते तजवा योग्य, अने उपादेय ते ग्रहण करवा योग्य, एहवी परीक्षा सहित जे जाणपणो ते सम्यक् ज्ञान छे. जेमां हेयोपयोग संकोच अकरण बुद्धी नथी; पण उपादेयने उपयोगें एहवी चित-वणा थाय जे हवे किवारे करुं ? ए विना केम चाले ? एहवी जो बुद्धी नथी तो ते संवेदन ज्ञान छे तेथी संवर .कार्य थाय एवो निर्धार नथी.

तथा स्वरूप रमण परभाव राग द्वेष विभावादिकनो त्याग ते चारित्र कहियें, ए रत्नत्रयीरूप परिणाम ते मोक्षमार्ग छे. ए मार्गने साधवाथी साध्य जे परम अव्याबाधपद तेनी सिद्धि निष्पत्ति थाय. जे आत्मानो पोतानुं रूप ते यथार्थ ज्ञान छे. तथा चेतना लक्षण तेज जीवपणो छे, अने ज्ञाननो प्रकर्ष बहु-लपणो ते आत्माने लाभ छे; ज्ञान तथा दर्शननो उपयोग लक्षण आत्मा छे. तिहां छद्मस्थने प्रथम दर्शनोपयोग पछे ज्ञानोपयोग छे, अने केवलीने प्रथम ज्ञानोपयोग पछे दर्शनोपयोग छे; जे सर्व जीव नवो गुण पामे तेनो केवलीने ज्ञानोपयोग ते कालें थाय ते माटे प्रथम ज्ञानोपयोग वर्त्ते.

अने सहकारी जे कर्तृताशक्ति ते जेम हतो तेमज छे. एक गुणने साह्य करे अने बीजा गुणनो उपयोग सहकारें वर्त्ते छे. सहकार ते ज्ञानोपयोग विशेष धर्मने जाणे ते जाणतां विशेष ते सामान्यने आधारे वर्ते छे ते सहित जाणे एटले विशेष ते भेला सामान्य ग्रहवाणा अने सामान्य ग्रहतां सामान्य ते विशेषता-जन कहेतां सहित जाणे ते माटे सर्वज्ञ सर्वदर्शीपणो जाणवो ए

रीते स्वतत्त्वनुं ज्ञान करवुं. तेथी स्वधर्मनो उपादान. के० लेवापणुं थाय, पछे स्वरूपने पामवे स्वरूपमां रमण थाय, ते रमण थकी ध्याननी एकत्वता थाय, एटले निर्मे ज्ञान, निर्मे चारित्र, तथा निर्मे तपपणो थाय जे थकी सिद्धि के० मोक्ष निपजे ए सिद्धांत जाणवो.

तत्र प्रथमत. ग्रन्थिभेद कृत्वा शुद्धश्रद्धानज्ञानी द्वादशकषायोपशमः, स्वरूपैकत्वध्यानपरिणतेन क्षपकश्रेणीपरिपाटीकृतघातिकर्मक्षयः, अवाप्तकेवलज्ञानदर्शनः, योगनिरोधात् अयोगीभावमापन्न., अघातिकर्मक्षयानतरं समय एवास्पर्शवद्गत्या एकातिकात्यंतिकानांवाधनिरूपाधिनिरूपचरित्रानयासाविनाशिसपूर्णा - त्मशक्तिप्राग्भावलक्षण सुखमनुभवन् सिध्यति साद्यनंतकाल तिष्ठति परमात्मा इति । एतत् कार्यं सर्वं भव्याना ॥

अर्थ ॥ ते प्रथम ग्रंथिभेद करीने शुद्धश्रद्धावान् तथा शुद्ध ज्ञानी जे जीव ते प्रथम त्रण चोकडीनो क्षयोपशम करीने पाम्यो जे चारित्र ते ध्यानें एकत्व थइने क्षपकश्रेणि मांही अनुक्रमे घातिकर्म क्षय करीने केवलज्ञान केवलदर्शन पामे. पछे ए सयोगी गुणठाणे जघन्यथी अंतर्मुहूर्त अने उत्कृष्टो आठ वरस उणापूर्वक्रोडी रहीने कोइक केवली समुद्घात करे, कोइक केवली समुद्घात न करे, पण आवर्जिकरण सर्व केवली करे. ते आवर्जिकरणनुं स्वरूप कहे छे—इहा आत्मप्रदेशो रह्या जे

कर्मदल ते पहेला चले छे, पछे उदीरणा थाय छे, पछे भोगवी निर्ज्जरे छे. तिहां केवलीने जिवारें तेरमे गुणठाणे अल्पायु रहे तिवारें आवर्ज्जिकरण करे छे. ते आत्मप्रदेशगत कर्म्मदलने प्रति समयें असंख्यातगुण निर्ज्जरा करवी छे तेटला दलने आत्मवीर्यें करीने सर्व चलायमान करी मूके एवुं जे वीर्यनुं प्रवर्तन ते आवर्ज्जिकरण कहियें. एम करतां त्रण कर्म्मदल वधतां रह्या तो समुद्घात करे नहीतो न करे, ते माटे आवर्ज्जिकरण सर्व केवली करे. पछे तेरमा गुणठाणाने अंते योगनो रोध करीने अयोगी अशरीरी, अनाहारी अप्रकंप घनीकृत आत्मप्रदेशी थको, पांच लघु अक्षर जेटलो काल अयोगीगुणठाणे रहीने शेषसत्तागत प्रकृति वेद्यमान तथा अवेद्यमानस्तिबुक संक्रमें सत्ताथी खपावी, सकल पुद्गल संगपणाथी रहित थयी, तेहिज समयें आकाश प्रदेशनी बीजी श्रेणिने अणफरसतो थको लोकांते सिद्ध कृतकृत्य संपूर्ण गुण प्राग्भावी पूर्ण परमात्मा परमानंदी अनंत केवलज्ञानमयी, अनंत दर्शनमयी, अरूपी सिद्ध थाय. उक्तं च उत्तराध्ययने “ कहि पडिहया सिद्धा, कहिं सिद्धा पयट्ठिया ॥ कहि बोंदि चइत्ताणं ॥ कत्थ गंतूण सिज्झई ॥ अलोए पडिहया सिद्धा, लोयग्गे य पइट्ठिया ॥ इह बोंदि चइत्ताणं तत्थ गंतूण सिज्झई ॥ ” इत्यादि ते सिद्ध एकांतिक, आत्यंतिक, अनाबाध, निरुपाधि, निरुपचरित, अनायास, अविनाशी, संपूर्ण आत्मशक्ति प्रकटरूप सुखप्रते अनुभवे. अव्याबाध सुख ते प्रदेशें प्रदेशें अनंतो छे. उक्तं च उववाइसूत्रें “ सिद्धस्स सुहोरासि ॥ सव्वद्धा पिण्डियं जह वज्जा ॥ सोणंतवग्गोभइयो ॥ सव्वागासे न माइज्जा ॥ १ ॥ ” इति वचनात् ए रीतें परमानंद सुख भोगवता रहे छे. सादि अनंतकाल पर्यंत परमात्मापणे रहे छे. तो एहिज कार्य सर्व भव्यने करवो, ते कार्यनो पुष्ट कारण

श्रुताभ्यास छे ते श्रुताभ्यास करवा माटे ए द्रव्यानुयोग नय स्वरूप लेशथी कह्यो. ते जाणपणो जे गुरुनी परंपराथी हुं पाम्यो ते गुर्वादिकनी परपराने संभारुं छुं.

काव्य

गच्छे श्रीकोटिकाख्ये विशदखरतरे ज्ञानपात्रा महान्तः, सूरिश्रीजैनचंद्रा गुरुतरगणभृतशिष्य-मुख्या विनीताः ॥ श्रीमत्पुण्यात्प्रधानाः सुमतिजलनिधिपाठका. साधुरगा', तच्छिष्याः पाठकेंद्रा. श्रुतरसरसिका राजसारा मुनींद्रा ।१।

तच्चरणांबुजसेवालीनाः श्रीज्ञानधर्मवराः ॥ तच्छिष्यपाठकोत्तमदीपचद्राः श्रुतरसज्ञाः ॥२॥ नयचक्रलेशमेतत्चोपां शिष्येण देवचंद्रेण ॥ स्वपरावबोधनार्थं कृत सद्भावसद्धयर्थं ॥ ३ ॥ शोधयन्तु सुधियः कृपापराः शुद्धतत्त्वरसिकाश्च पठन्तु ॥ साधनेन कृतसिद्धिसत्सुखाः परममगलभावमश्नुते ॥ ४ ॥ इति श्रीनयचक्र विवरणं समाप्तम् ॥

दोहा

सुक्ष्मबोध विणु भविकने । न होये तत्व प्रतीत ॥
तत्वालंबन ज्ञान विण । न टले भवभ्रमभीत ॥१॥
तत्वते आत्मस्वरूप छे । शुद्धधर्म पण तेह ॥
परभावानुग चेतना । कर्मगेह छे एह ॥ २ ॥
तजी परपरिणतिरमणता । भज निजभाव विशुद्ध ॥

आत्मभावथी एकता। परमानन्द प्रसिद्ध ॥ ३ ॥
स्याद्वाद गुणपरिणमन। रमता रमतासंग ॥
साधे शुद्धानंदता। निर्विकल्प रसरंग ॥ ४ ॥
मोक्षसाधन तणु मूल ते। सम्यग्दर्शनज्ञान ॥
वस्तुधर्म अववोध विणु। तुसखंडन समान ॥५॥
आत्मवोध विणु जे क्रिया। ते तो वालकचाल ॥
तत्वार्थनी वृत्तिमें। लेजो वचन संभाल ॥ ६ ॥
रत्नत्रयी विणु साधना। निष्फल कहा सदीव ॥
लोकविजय अध्ययनमें। धारो उत्तमजीव ॥ ७ ॥
इंद्रिविषय आसंसना। करता जे मुनिलिंग ॥
खूता ते भवपंकमें। भाखे आचारांग ॥ ८ ॥
इम जाणी नाणी गुणी। न करे पुद्गल आस ॥
शुद्धात्मगुणमें रमे। ते पामे सिद्धिविलास ॥ ९ ॥
सत्यार्थ नयज्ञान विनुं। न होये सम्यग्ज्ञान ॥
सत्यज्ञान विणु देशना। न कहे श्रीजिनभाण ॥१०॥
स्याद्वादवादी गुरु। तसु रस रसिया शीष्य ॥
योग मिले तो निपजे। पुरण सिद्ध जगीस ॥११॥
वक्ता श्रोता योगथी। श्रुतअनुभव रस पीन ॥
ध्यानध्येयनी एकता। करता शिवसुख लीन ॥१२॥

इम जाणी शासनरुचि । करजो श्रुतअभ्यास ॥
पामी चारित्रसंपदा । लेहेसो लीलविलास ॥१३॥
दीपचन्द्र गुरुराजने । सुपसायें उल्लास ॥
देवचन्द्र भवीहितभणी । कीधो ग्रन्थप्रकाश ॥१४॥
सुणसे भणसे जे भविक । एह ग्रन्थ मनरंग ॥
ज्ञानक्रिया अभ्यासतां । लहेशे तत्वतरग ॥ १५ ॥
द्वादससार नयचक्र छे । मल्लवादिकृत वृद्ध ॥
सप्तशति नय वाचना । कीधी तिहां प्रसिद्ध ॥१६॥
अल्पमतिना चित्तमें । नावे ते विस्तार ॥
मुख्यथूलनयभेदनो । भाष्यो अल्प विचार ॥१७॥
खरतर मुनिपति गच्छपति ॥ श्रीजिनचन्द्रसूरीश ॥
तास शीष्य पाठकप्रवर । पुन्यप्रधान मुनीश ॥१८॥
तसु विनयी पाठकप्रवर । सुमतिसागर सुसहाय ॥
साधुरंग गुणरत्ननिधि । राजसार उवझ्झाय ॥१९॥
पाठक ज्ञानधर्म गुणी । पाठक श्रीदीपचद ॥
तास शीष्य देवचंद्रकृत ॥ भणतां परमानंद ॥२०॥

इति श्रीनयचक्रविवरण समाप्तं ॥

॥ ॐनमःसिद्धम् ॥

श्रीमद्देवचन्द्रकृतः

गुरुगुणषट्त्रिंशत्षट्त्रिंशिकाबालावबोधः ॥

आर्यवृत्तम्.

वीरस्स पए पणमिअ, सिरिगोयमपमुहगणहराण च ।
गुरुगुणछत्तीसीओ, छत्तीस कित्तइस्सामि ॥ १ ॥

टवार्थकारनु मङ्गल–अभिधेयादि–

प्रणम्य परमात्मानं, शुद्धस्याद्वाददेशकम् ।
श्रीवीरं शासनाधीशं, विश्वेश प्रणमाम्यहम् ॥१॥
श्रीमदाचार्यवर्याणां, गुणाना षट्त्रिंशिका ।
टवार्थ· शिष्यबोधाय, देवचद्रेण प्रोच्यते ॥२॥

श्रीवीर चोवीसमा परमेश्वर त्रिशलानंदन मोहमल्लजीपवाने महावीर अभयें परीसहोवसग्गाण तेण कए महावीरे, एहवा श्रीमहावीर स्वामी तेहना 'पए' चरणारविंद प्रणमी–नमस्कार करीने तेहना प्रथम गणधर श्रीगौतम जेहना दीक्षित पचास हजार ५०००० मुनि मोक्षानंदने पाम्या ते प्रमुख अग्निभूति आदिक जे गणधर ते सर्वने प्रणाम करीने आत्माने

परमानंदतत्त्व निष्पत्तिनो मूळ शुद्ध श्रद्धान छे, ते शुद्ध श्रद्धान देवतत्त्व, गुरुतत्त्व, धर्मतत्त्व, एहनी शुद्ध ओळखाण प्रतीत करे थाय, तिहां देव जे श्रीअरिहंत सिद्धस्वरूपभोगी स्वगुणपर्याय प्राग्भाव करवे निर्मलीकृत स्वसत्तावंत स्वरूपकर्त्ता, स्वरूप-भोक्ता, जेहने अवलंबी अनंताजीव शुद्धसत्ता करे पिण पोताना, परना सत्ताना कर्त्ता नथी, ते देवतत्त्व. ने एहवो शुद्धानंद पूर्ण-प्राग्भावताना रुचि तेहना ज्ञायक ते स्वरूपरमणी, सर्व आश्रवना त्यागी, विषयकषायथी विरक्त, ते गुरुतत्त्वथी आचार्य तेह छत्तीस गुणे विराजमान छे, ते छत्तीस छत्तीसी भिन्नभिन्नपणे छे तेहनो स्वरूप **'कित्तइस्सामि'** कहीश्युं, भव्योने गुरुतत्त्व यथार्थ ओळखावा माटे. [१]

तिहां हवे प्रथम छत्रीसी कहे छे—

चउदेसणकहकुसलो, चउभावणधम्मसारणाइरओ।
चउविहचउज्झाणविऊ, छत्तीसगुणो गुरू जयउ ॥२॥

टवार्थ—इहां आचार्य ते जे रत्नत्रयी परिणम्या अने आत्मार्थी जीवने शुद्ध धर्मनी प्ररूपवाने माटे जे छत्रीसी कहेवी ते सर्व रत्नत्रयीमयीज कहेवी, ते माटे प्रथम गुण जे उपदेशक ते माटे प्रथम छत्रीसीमां च्यार ४ देशना कहेवा मध्ये कुशळ माहीयार (होंशीयार). आक्षेपिणी १. विक्षेपिणी २. संवेदनी ३. निर्वेदनी ४. आक्षेप कहेतां जे आत्मा मोहनीय उदयवश पड्यो तेहने आक्षेप करी कहेवो जे रे जीव! तुने अनंतकाल परभावरंगीपणे वर्त्ततां गयो कर्म करी रडवडतां अनंत-काल गयो ते हवे तुं ए परभाव तजी परधर्म संगी न था,

×पाठांतरम्-चउविहदेसणकह, धम्मभावणासारणाइकुसलमइ ॥

आत्मधर्मरमी था, जेहथी ताहरो स्वरूपानंद ते तु भोगवे ते आक्षेपिणी कहीये. १. तथा–विक्षेपिणी–ते जे विषय, कषाय, आश्रव, अविधि आशातनानां फल पाडुआं (खराब) छे. ते उपर विषयवशें रावण, ब्रह्मदत्त, कीचकादिक कुगतें गया, कषायवशें दुर्योधन, तदुली मत्स्य, प्रमुखना दृष्टांत कहे, आश्रव सेवतां दुःखविपाकी वसुराजा प्रमुख दुर्गतें गया, अविधि आशातनाए अनेक जीव भम्या ते माटे अविधि न करवी इम उपदेश देइने जे आत्माने दोषथी अरुची उपजाववी ते विक्षेपिणी देशना कहेवी. २. संवेदनी जे मोक्ष निःकर्मापद अरूपी, अवाच, आत्मानंदनी रुचि उपजाववानी जे देशना देवी ते संवेदनी देशना जाणवी. ३. निर्वेदनी–जे देशना देव मनुष्यना सुख ते औदयिक भाव आवरण रूप छे ते माटे ते सुखथी जे उदासीनपणो ते निर्वेद कहीये. ४. ए देशनामें कुशल. । कथा ४. अर्थकथा–धन उपजाववानी कथा. १. कामकथा–इन्द्रिय विषयनी कथा २ धर्मकथा–जे दान, सील, तप, भावनानो स्वरूप कहेवो ते धर्मकथा. ३. अने ए सर्व भेळो कहेवो ते संकीर्णकथा. ए ४ कथाम ये अर्थकथा, कामकथा ते तजवा योग्य, धर्मकथा ते कहेवा योग्य, संकीर्णकथा ते जाणवा योग्य. । भावना ४–ज्ञानभावना, १. जे आत्माने ज्ञानी थवा माटे भणवो, सांभळवो, विचारवो, वाचनादि पांच सज्झायनो करवो, ते ज्ञानभावना, २, बीजी दर्शन भावना, ३, त्रीजी चारित्र भावना, ४, चोथी वैराग्य भावना. ए च्यार भावना, वळी मैत्री भावना, १. प्रमोद २, करुणा, ३ मध्यस्थ भावना ४ ए च्यार । च्यार धर्म–दान, शील, तप, भावरूप.। सारणा १, वारणा २, चोयणा ३, पडिचोयणा, ४, ना जांण । च्यार ध्यान–आर्त्तध्यान १, रौद्रध्यान २, धर्मध्यान ३, शुक्लध्यान ४, ए च्यार ध्यान, प्रथम बे ध्यान

(आर्त्त रौद्र) त्यजवां अने धर्मध्यान, शुक्लध्यान करवा योग्य तेहना पाया १६ ए छत्तीस गुणे विराजमान ते गुरु जाणवा॥२॥

पणविहसम्मचरणवय-ववहारायारसमिइसज्झाए ।
इगसंवेगे अ रओ, छत्तीसगुणो गुरू जयउ ॥३॥

टवार्थ–'पणविहसम्म' पांच प्रकारे समकीत-उपशम १ क्षयोपशम २, क्षायिक ३, सास्वादन ४, वेदक ५, एहना परिणामना जाण। पांच चारित्र–सामायिक १, छेदोपस्थानीय, २ परिहारविशुद्धि ३, सूक्ष्मसंपराय ४, यथाख्यात ५, ए पांच चारित्र. स्वरूपरमण, पररूप त्याग, व्रत–महाव्रत पांच–प्राणातिपातविरमणादिक । पांच व्यवहार–आगम व्यवहार, चाद पूर्वथी मांडी अधिक ज्ञानीने श्रुतव्यवहार, बहु श्रुतने आज्ञाव्यवहार, शेषमुनिने धारणा व्यवहार, आलोयण प्रमुखे, जीतव्यवहार भद्रक संघने छे. । पांच आचार–ज्ञानाचारादिक.। पांच समिति इर्य्यासमित्यादिक. । पांच सज्झाय–वायणा, पुच्छणा, परियट्टणा, अणुप्पेहा, धम्मकहादिक, एटला कार्यमां रक्त पिण **संवेग–** मोक्षाभिलाप सहित, एटले ए छत्रीस वोलमें मग्न छे पिण ए निर्विकल्प परमानंदमयी जे मोक्ष तेहने अभिसंवेग कहीये ते मध्ये रक्त छे. एटले वीजी छत्रीसीएं करी विराजमानने जाणीने एहवा गुणवंत ते आचार्य गुरुतत्त्व करी सद्दहवा. ए वीजी छत्रीसी. ॥ ३ ॥

इंदियविसयपमायासवनिद्दकुभावणापणगछक्को ।
छज्जीवेसु सजयणो, छत्तीसगुणो गुरु जयउ ॥४॥

× पाठान्तरम्–छसु कायेसु.

टबार्थ-इन्द्रिय पांच । तथा पांच इन्द्रियना विषय जे वर्ण, गंध, रस, स्पर्श, शब्द, ए पांच मूळ विषय। प्रमाद पाच-प्रमादकता अहंकारनी, विषय इन्द्रियना कषाय क्रोधादि, निद्रा आलस्यरूप, विकथा राजकथादिक ए पांच मूळ प्रमाद. । आश्रव पांच-प्राणातिपात १, मृषावाद २, अदत्तादान ३, मैथुन, ४, परिग्रह, ५, ए आश्रव पांच. । निद्रा १ निद्रानिद्रा २, प्रचला ३, प्रचलाप्रचला ४, थीणद्धी ५, । कुभावना पांच-कंदर्पभावना १, किल्बीषी भावना २, अभियोगी भावना ३, आसुरी भावना ४, संमोही भावना ५, । ए छ पांच त्रीस ३० बोलथी जे विरम्या अने छ कायना जीवनी जयणावंत छे एहवी त्रीजी छत्रीसीए करी विराजमान माहरा गुरु तत्त्व जाणवा. ३ ॥४॥

छव्वयणदोसलेसांवस्सयसद्दंवत्तकंभासांण ।
परमत्थजाणणेण, छत्तीसगुणो गुरू जयउ ॥५॥

टबार्थ.-हवे चोथी छत्रीसी कहे छे-तिहां छ दोष वचनना तेहथी निरम्या होय, अलीक जे जूठु बोलता नथी १, हीलना थाय ते बोलता नथी, २, खिंसित-जे बोल्ये लोक खिहाहिसा करे (खिसा) ते बोलता नथी. ३, कर्कस-कठोर जे बोलवाथी दुःख उपजे ते बोलता नथी. ४, गर्हणीय, जे लोकमें गर्हा थाये ते बोलता नथी.५, शमितो धिकरणोदीरणा रूप जे शम्यो उपशम्यो जे अधिकरण-कषाय ते वळी उदीरे ते. ६, ए छ वचनथी निवर्त्या छे. । तथा लेश्या ६. कृष्ण १, नील २, कपोत ३, ए त्रण अप्रशस्तलेश्याथी निवर्त्या छे, तेजो ४, पद्म ५, शुक्ल ६ ए तीन प्रशस्त जांणी प्रवर्त्ते छे ।

तथा छ ६ आवश्यक–सामायिक १, चोविसत्थय २, वंदन ३ पडिक्कमण ४, काउसग्ग ५, पच्चक्खाण ६, तेह्ना कारण कार्य-पणे परिणमवावंत छे तथा द्रव्य ६ छ धर्मास्तिकाय १. अध-र्मास्तिकाय २, आकाशास्तिकाय ३, पुद्गलास्तिकाय ४. काल ५, ए पांच अजीव. छट्ठो जीव। तथा तर्क ६ (दर्शन) जैन १, मीमांसक २, बौद्ध ३, नैयायिक ४, वैशेषिक ५, सांख्य ६। तथा भाषा ६ छ–संस्कृत १. प्राकृत २, अपभ्रंश–३, सौरसेनी ४, मागधी ५, पिशाची ६ ए छ–छ छत्तीस बोलना परमार्थना जांण ते माहरा गुरु तत्त्वजाणवा. ४. ॥ ५॥

सगँभँयरहिओ सगपिंँडपाँणएसणसुहेँहीं संजुत्तो।
अट्ठमयट्ठाणरहिओ, छत्तीसगुणो गुरू जयउ ॥६॥

टबार्थ––हवे पांचमी छत्रीसी कहे छे। सातभय–इह-लोकभय १, परलोकभय २, असरणभय ३, मरणभय, ४ चोरभय ५, अकस्मात्भय ६, आदानभय ७, ए सात भय रहित छे। तथा पिंडेसणा ७ तथा पाणेसणा ७–संसट्ठा १ मसं-सट्ठा २ उद्धिय ३ तह अप्पलेणिया ४ चेव। उग्गहिया ५ पग्ग-हिया ६ उज्झिय धम्माय ७ सत्तमिहा. १–प्रथम पिंडेषणा–सं-सृष्ट खरडेला हाथ तथा पात्रादि असंसृष्ठ हस्त असंसृष्ट पात्र एटले दही अखरडित एहवो पिंड ग्रहता अभिग्रह धारीने प्रथम पिंडेषणा १, संसृष्ठ बीजी २, गाथामां व्यत्यये आण्युं छे ते सुखो-च्चारण मात्र माटे असंसृष्ठ हाथ संसृष्टपात्र वा असंसृष्ट पात्र, संसृष्ट हाथ एहवी भीक्षा ग्रहताने त्रीजी पिंडेषणा ३, अल्पलेषा ते श्युं ? अल्प ते अभाववादी निर्लेप पृथक्यादि ग्रहताने चतुर्थी पिंडेषणा ४, अवग्राहीता नाम भोजनकाति शरावलादिकने

विषे थाप्युं जे भोजन जाति तेहवी भिक्षा लेवी ते पाचमी पिंडेषणा ५, गृहीता नाम–भोजनवनाइ देताने उजमाल थाते करादिकथी पडयु ते भोजन जात (च) वे, भोगववाने काजें करादिके जे ग्रह्युं ते छठ्ठी पिंडेषणा ६, उजझीतमतिश्यु छाडवा योग्य भोजन जात द्विपदादिकं पण नवां छे ते वळी अर्द्धत्यक्ता-वशेषमात्र रेहताने सातमी पिंडेषणा ७। पाणेषणा पिण इमज सात प्रकारें ते मध्ये चोथी पिंडेषणा अप्पलेवा मांहे नानापणुं आयाम सोवीरकादि निर्लेप जाणवु. इम १४ भेदना जांण.। तथा सात प्रकारना सुखे सयुक्त–१–संतोष, २, करण–इंद्रिय तेहनो जीपवो ते सुख वीजुं, ३–प्रसन्नचित्तता, ४–दयालुपणो, ५–सत्यपणो, ६–पवित्रपणो ७–दुर्जनथी वेगळो रहेवो ते सुख सातमु ऐ २८. तथा आठ मदना स्थानकथी रहित जातिमद १, कुलमद २, लाभमद ३, वलमद ४, ऐश्वर्यमद ५, रूपमद ६ विद्यामद ७ अने तपमद ८ ए आठ मदथी रहित, ए पांचमी छत्रीसी ए गुणतत्व रीते विराजमान ते माहरा गुरु जाणवा.॥६॥

अट्ठविहनाणदंसण चारित्ताचारवाइगुणकलिओ।
चउविहबुद्धिसमेओ, छत्तीसगुणो गुरू जयउ ॥७॥

टबार्थ---अट्ठविह–आठ जातिना ज्ञानादिक आचार–काले १ विणए २ बहुमाणे ३ उवहाणे ४ तह, अनिन्हवणे ५ वजण ६ अत्थ ७ तदुभये ८ अट्ठविहो नाणमायारो ॥ १ ॥ तथा दर्शनाचार ८–निस्संकिय १ निकंखिय २ निवित्तीगिच्छा–३ अमूढदीठि अ ४। उववूह ५ थिरीकरणे ६ वच्छल ७ प्प-भावणे ८ अट्ट ॥ २ ॥ ए सोळ तथा चारित्राचारना ८ भेद ते पांच समिति, त्रण गुप्ति, ए २४ बोल थया. वळी आचार-

वंत १, आहारवंत २, व्यवहारवंत ३ विहारवंत ४ अपरिश्राविवंत ५, निर्जरावंत ६ अपायदर्शी ७ एपणावंत ८ ए आठ गुणवंत गुरु. वळी च्यारबुद्धि ४ औत्पातिकी १ वैनयिकी-२ कार्मिणिकी ३ पारिणामिकी ४ ए सर्व मळी ३६ छत्रीस गुणे विराजमान म्हारा गुरु जाणवा. ए छट्ठी छत्रीसी. गाथा ॥ ७ ॥

अट्ठविहकम्म, अट्ठंग जोगमहसिद्धिजोगदिट्ठिविउ ।
चउविहअनुओगनिउणो, छत्तीसगुणो गुरू जयउ ॥८॥

टवार्थ--हवे सातमी छत्रीसी कहे छे-आठ कर्म ज्ञानावरणादिक तेहना सूक्ष्म भावना जांण. ८ । वळी अष्टांगयोग-यम १, नियम २, आसन ३, प्राणायाम ४, प्रत्याहार ५, धारणा ६, ध्यान ७, समाधि ८ ए अष्टांगयोग कहीये-तेमां यम ते प्राणातिपातविरमणादि महाव्रत १. नियम-शौच, संतोषादि २, आसन-पद्मासनादि ३, प्राणायाम श्वासनिरोधादिक चार अंग स्थिरता वधारवा माटे अभ्यास करवो ४, पछी प्रत्याहार जे आत्माने विषयथी खेंचीने स्वरूप सन्मुख करवो ते. ५, धारणा जे ध्येय अरिहंतादिक शुद्ध निमित्त अथवा आत्मस्वरूप ते ध्येय छेतेहने विषे पोताना उपयोगनी एकाग्रता करवी ते धारणा ६, ते धारणायें अंतर्मुहूर्त्त सीम स्थिरता रहेवी ते ७, ध्यानप्रतें ध्यानना सुख मध्ये लीन ते समाधि ८, ए आठ योगना अभ्यासी. ८ । वळी आठ महासिद्धि अणिमादिक । तथा आठ योगद्रष्टि-मित्रा १ तारा २ वला ३ दीप्रा ४ स्थिरा ५ कान्ता ६ प्रभा ७ परा ८. इहां पेहेली ४ च्यार द्रष्टि मध्ये मार्गानुसारीथी मांडीने ग्रंथी भेदी सीम पुद्गले संवेदन ज्ञानथी

यद्यपि वेद्य संवेद्य पदने पुहचे नहीं, स्थिरादिमें आव्यो समकित पामे, पछी ते स्पर्शना ज्ञानी थको अनुभव ज्ञान थकोते भेद रत्नत्रयी परिणमी अभेद रत्नत्रयीने वलें घनघाती खपावीने केवली थाये, तिवारे आठमी दृष्टि पहोत्यो कहीये. ए गुणें युक्त। तथा चार ४ अनुयोगमां निपुण–द्रव्यानुयोग १, गणितानुयोग २, चरण करणानुयोग ३, धर्मकथानुयोग ४ ए सर्व मळी ३६। ए सातमी छत्रीसी जाणवी। अथवा मूळ अनुयोग, उपक्रम जे ते पणे थवानो उद्यम (उद्योग) १. वस्तुने विषे समकालीद्योतक गुण ते निक्षेप २, वस्तुनो स्वरूपार्थ–फलार्थ प्रमुख अर्थनो कहेवो ते अनुगम ३. वस्तुना अवस्थांतरीभाव कथक ते नय ४ ए पिण च्यार अनुयोग बीजा जाणवा. ७ ॥ ८ ॥

नवतत्तणू नवबंभगुत्तीगुत्तो नियाणनवरहिओ।
नवकप्पकयविहारो, छत्तीसगुणो गुरू जयउ ॥९॥

टबार्थ—हवे आठमी छत्रीसी कहे छे–नवतत्त्वना जाण। नववाड ब्रह्मचर्यनी तेना पालक. एकली स्त्री संघातें एकला ब्रह्मचारीयें एक वसतिमें रात्रे वसवो नहीं १ स्त्रीनां शृंगार विलास विलापनी कथा न कहेवी २, जे पाट, बाजोठे स्त्री बेठीं होय ते थानके बे घडी मांहे पुरुषे बेसवो नहीं, पुरुषने आसने स्त्रीये ने तथा ४ घडी सीम बेसवो नहीं ३, स्त्रीनो मनोहर गुह्य इन्द्री जोवो नहीं ४, ज्या स्त्री पुरुष भोगवता हुवे ते कालना शब्दविलास सांभळवा नहीं ५, ब्रह्मचारी पेहेलां भोग भोगव्या संभारवा नहीं ६. ब्रह्मचारीयें चीकणा आहार करवा नहीं ७, ब्रह्मचारीयें अतिमात्रायें आहार करवो नहीं ८ ब्रह्मचारीयें शरीरनी शोभा न करवी ९ ए नववाडी पाळे.

१८। नव निआंणा ९ रहित. २७. अने नव कल्पी विहारना करणहार–चोमासानो एक विहार, शेष कालना ८ महिनाना आठ विहार ए नव विहारे वसति गोचरी स्थंडिल, सर्व पालटवी; क्षीण जंघावल गीतार्थने विहारनो नियम निहीं " **वाससयंमि वसंता, मुणिणो आराहगा भणिया** " इत्युपदेशमाला वचनात्। ए आठमी छत्रीसीना धरणहार ते माहरा गुरु जाणवा. ॥ ९ ॥

दसभेय अ संवरं, संकिलेसंउवघायंविरहिओनिच्चं।
हासाइछक्करहिओ, छत्तीसगुणो गुरू जयउ ॥१०॥

टवार्थ—हवे नवमी छत्रीसी कहे छे–दस १० प्रकारना संवर संयुक्त–पांच इंद्रि वश ए पांच संवर, तीन योग रोकवा ए ३, औघिक, उपग्राहिक, उपधिनो मान ए दश संवर। दस १० प्रकारनो संक्लेश–१ उपधि संक्लेश, २ वसति संक्लेश, ३ कषाय संक्लेश, ४ आहार संक्लेश, ५ ६–७– तीन योगनी चपलता ते संक्लेष, ८ अज्ञान संक्लेश, ९ अदर्शन संक्लेश, १० अचारित्रक्रियानो संक्लेश. ए १० दश संक्लेशथी रहित। तथा संजमना १० दश उपघातथी रहित. " **दस संजमोवघाया, उग्गम १ उप्पायणे २ स ३ परिकम्मे ४। परिहरण ५ नाण ६ दंसण ७ चरित्त ८ अचिअत्त ९ संरक्खे १० ॥१॥** " वळी हास्य, रति, अरति, शोक, भय, दुगंछा. ए छ थी रहित। ए नवमी ३६ सी गुणे युक्त म्हारा गुरु जाणवा. ॥ १० ॥

दसविहसामायाँरी[10], दसचित्तँ[10]समाहिठाणलीणमणो।
सोलसकसायँ[16]चाई, छत्तीसगुणो गुरू जयउ ॥११॥

टवार्थ—दशमी छत्रीसी कहे छे. दस समाचारी-इच्छाकार १ मिच्छाकार २ तहकार ३ छंदणा ४ निमतणा ५ पुच्छणा ६ आपुच्छणा ७ आवस्सही ८ निस्सीही ९ उपसपदा १० ए दस सामाचारी साधुनी नित्यनी। चित्तनी समाधिना स्थानक, नव वाडि ९ दशमो परिचय। ए २०। अनंतानुबधी आदि १६ सोळ कषायना त्यागी एटले दश समाधि लीन, सोळ कषायत्यागना उत्रमी ते गुण ३६ सी विराजमान म्हारा गुरु जाणवा । ए दशमी छत्रीसी जांणवी. ॥११॥

पडिसेवँ[10]सोहिँ[10]दोसे, दसदसविणयाइचउसमाहीओ।
चउभेयाउँ[4] मुणतो, छत्तीसगुणो गुरू जयउ ॥१२॥

टवार्थ—दश प्रकारनी प्रतिसेवा-दर्प्पे १, प्रमादे २, अणाभोगे ३, आतुरतायें ४, आपदायें ५, संकिए ६, सहसात्कारे ७, भयें ८, प्रद्वेषें ९, विचारणायें १० ए दशे कारणे दोष लागे १०. ते लगाडता नथी. । दश शोधि दोष- **"आकपइत्ता १, अनुमाणइत्ता २, ज दिट्ठं ३ बायरं ४ च ५ सुहुम ६ वा। छन्न ७ सद्दाउलय ८ बहुजण ९ अव्वत्त १० तस्सेवी ॥१॥"** ए दस एव २०। विनय समाधिना भेद ४ तप समाधिना भेद ४, श्रुत समाधिना भेद ४, आचार समाधिना भेद ४ ए १६ मिल्या ३६ ना जांण ते माहरा गुरु जांणवा ए ११ मी छत्रीसी. ॥१२॥

दसविहवेआवच्चं[१०], विणयं[१०] धम्मं[१०] च पडु पयासंतो ।
वज्जियअकप्पछक्को[६], छत्तीसगुणो गुरू जयउ ॥१३॥

टबार्थ--दश प्रकारनो वेयावच्च-" आयरिय १ उवज्झाए २, तवस्सि ३ सेहे ४ गिलाण ५ साहुस्सु ६ । समणुन्न ७ संघ ८ कुल ९ गण १०--वेयावच्चं हवइ दसहा ॥१॥" तथा दश प्रकारनो विनय-अरिहंत १ सिद्ध २ चेइय ३, सुए ४ य धम्मे ५ य साहुवग्गे ६ य । आयरिय ७ उवज्झाए ८, पवयणे ९ दंसणे १० विणओ ॥ १ ॥ " एवं २० । तथा दशविध यतिधर्मने विषे सदा उद्यमी छे.-खंती १ मद्दव २ अज्जव ३, मुत्ती ४ तव ५ संजमे ६ य बोधव्वे । सच्चं ७ सोयं ८ अकिंचणं च ९ बंभं १० च जइधम्मो ॥ " एवं ३० पडु प्रकाशक । तथा दशवैकालिके कह्यो जे अकल्प्य छक तेना वर्जवावाळा । ए ३६ गुणे युक्त म्हारा गुरु जाणवा. ए बारमी छत्रीसी. ॥१३॥

दसभेयाइ रूईए[१०], दुवालसंगेसु[१२] बारउवंगेसु[१२] ।
दुविहसिक्खाइ[२] निउणो, छत्तीसगुणो गुरू जयउ॥१४॥

टबार्थ—दश १० रुचिवंत-" निसग्गुवएसरुई, आणरुईसुत्तबीयरुइमेव । अभिगमवित्थाररुई किरिया संखेवधम्मरुइ ॥१॥ " १० । अंग बार-"आ-

यारो १ सूयगडो २ ठाण ३ समवायो ४ विवाहपन्नत्ती ५ णायाधम्मकहाओ ६ उवासगदसाओ ७ अंतगडदसाओ ८ अणुत्तरोववाइयदसाओ ९ पण्हावागरणं १० विवागसुअं ११ दिट्ठिवाओ १२ " इति १२ बार अंग। तथा बार उपांग–उववाइ १, रायपसेणी २, जीवाभिगम ३, पन्नवणा ४, जंबूद्वीपपन्नत्ती ५, चंदपन्नत्ती ६, सूरपन्नत्ती ७, (निरयावलिय) पुप्फीय ८, पुप्फचूलिया ९, कप्पीआ १०, कप्पवडसीया ११, वण्हीदसा १२ ए पांच सूत्र मिळी एक निरयावळी कहेवाय छे. एम १२ उपांगना जांण। तथा बे शिक्षा–ग्रहणाशिक्षा जे शुभज्ञाननो भणवो १, आसेवना शिक्षा जे सर्वक्रियानो शीखवो २. ए छत्तीस गुणे करी शोभित ते आचार्य गुणवंत जाणवा, ए तेरमी छत्रीसी युक्त म्हारा गुरु जाणवा. ॥१४॥

एगारसड्ढपडिमा[1], वारसवयं[2] तेरकिरियट्ठाणेय[3]।
सम्म उवएसतो, छत्तीसगुणो गुरू जजउ ॥१५॥

टवार्थ—अगीयार पडीमा श्रावकनी–"दंसण १ वय २ सामाइय ३, पोसह ४ पडिमा ५ अबंभ ६ सच्चित्ते ७। आरंभ ८ पेस ९ उद्दिट्ठवज्जए, १० समणभूए ११ अ ॥१॥" श्रावकनां व्रत बार १२–स्थूल प्राणातिपातविरमणादि पांच अणुव्रत ५, त्रण गुणव्रत ३, ४ च्यार शिक्षाव्रत, एवं बार। तथा तेर किरिया स्थानक सूयगडांगे कह्या ते–"अट्ठा १ ऽणट्ठा २ हिंसा ३ ऽकम्हा ४

दिट्ठि ५ य मोस ६ दिन्ने ७ अ। अज्जत्थ ८ माण ९ मित्ते १० माया ११ लोहे १२ रियावहिया १३ ॥१॥" सम्यग् प्रकारे उपदेश देता ते छत्रीसगुणे विराजमान म्हारा गुरु जांणवा। १४ ए चौदमी छत्रीसी जांणवी. ॥१५॥

बारस[12]उवओगविऊ, दसविह[10]पच्छित्तदाणनिउणमइ। चउदस[14]उवगरणधरो, छत्तीसगुणो गुरू जयउ॥१६॥

टबार्थ—बार उपयोगना जाण. पांच ज्ञान, तीन अज्ञान, च्यार दर्शन ए बार उपयोग। दश प्रायश्चित्त **"तं दसविहमालोयण १ पडिक्कमणो २ भय ३ विवेगे ४ तहेव उस्सग्गे ५। तव ६ छेय ७ मूल ८ अणवट्ठिए ९ अपारंचिए १० चेव ॥१॥** ए दश १० प्रायश्चित्तना दातार निपुण बुद्धिमंत.। तथा १४ चौद उपकरणना धरणहार तेमां ७ पात्रनां उपकरण---**"पत्तं १ पत्ताबंधो २, पायट्ठवणं ३ च पायकेसरिया ४। पडलाइं ५, रयत्ताणं ६, गुच्छओ पायनिज्जोगो॥१॥** ए ७ पात्रना उपकरण, अने सात ७ शरीरना—**"मुहणंत १ रयोहरणं २, कंबले ३ कप्पग ४ चोलपट्टो य ५ उत्तरपट्टो छट्ठो ६, सत्तमो पायपूंछणयो ॥ १ ॥"** ए १४ उपगरण सूजता मानोपेत धरे, वधता न राखे, कारणें

पाहेरु राखे, औपग्रहिक उपगरणनो मान नथी । एहवा गुणवंत ते माहरा गुरु जांणवा. ॥१६॥

बारसभेयंमि तवे, भिक्खू पडिमासु भावणासु च।
निच्च च उज्जमतो, छत्तीसगूणो गुरू जयउ ॥१७॥

टबार्थ—हवे सोळमी छत्रीसी कहे छे—बारभेदें तप—छ बाह्य तप—" **अणसण १ मूणोयरिया २, वित्तीसखेवण ३ रसच्चाओ ४ । कायकिलेसो ५, सलीणया ६ य वज्झो तवो होइ, ॥ १ ॥** " तथा छ ६ अभ्यंतरतप—" **पायच्छित्त १ विणओ २, वेयावच्च ३ तहेव सज्झाओ ४ । झाण ५ उस्सग्गोवि य ६, अब्भितरओ तवो होइ ॥ २ ॥** " ए बार तप । तथा भिक्षुनी—साधुनी प्रतिमा बार—पेहेली १ मासनी, बीजी बे मासनी, त्रीजी त्रण मासनी, इम यावत् सातमी सात मासनी, जघन्य एकांतरोपवास, उत्कृष्ट यथाशक्ति दीठे दडागनादिक आसने आतापना रात्रें काउस्सग्ग, ए रीतें करवानी आठमी सत्तपसत्तमिया, नवमी नवमनवमीया, दशमी दशमीया, इग्यारमी एकअट्ठमनी—तीनरात्रिनी, बारमी एक अहोरात्रिनी । अने बार १२ भावना—" **पढममणिच्च १ मसरण २, ससारो ३, एगयाय ४, अन्नत्त ५ । असुइत्त ६ आसव ७ सवरा य ८ तह निज्जरा नवमी ९ ॥१॥ लोगसहावो १० बोही ११ दुल्लहा धम्मस्स सा-**

हगा अरिहा १२ । एआओ भावणाओ, भायेयव्वा पयत्तेणं ॥ २ ॥” ए सर्व मळी ३६ छत्रीस बोलना उद्यमी ते माहरा गुरु जांणवा । ए सोळमी छत्रीसी जांणवी. ॥ १७ ॥

चउदसगुणठाणनिउणो; चउदसपडिरूवपमुहगुणकलिओ ।
अट्ठसुहुमोवएसी, छत्तीसगुणो गुरू जयउ ॥१८॥

टबार्थ—चौद १४ गुणठांणाना जांण, ते गुणठांणानां नाम–मिच्छे १ सासण २ मीसे ३, अविरय ४, देसे ५, पमत्त ६, अपमत्ते ७, नियट्टि ८, अनियट्टि ९, सुहुम १०, उवसम ११, खीण १२, सयोगि १३, अयोगि १४ गुणा ॥ १ ॥” ए १४ । तथा प्रतिरूपादिक चौद गुण सहित–“ पडिरुवो १, तेयस्सी २, जुगप्पहाणागमो ३, महुरवक्को ४ । गंभीरो ५, धामंतो ६, उवएसपरो य ७ आयरिओ ॥ १ ॥ अपरिस्सावी ८, सोमो ९, संगहसीलो १०, अभिग्गहमई अ ११ । अविकत्थणो १२, अचवलो १३ पसंतहियओ गुरू होइ १४ ॥ २ ॥ ए १४ मळी २८ । तथा अष्टांग निमित्त–दिव्य १, उत्पात २, आंतरिक्ष ३, भोमं ४, अंग ५, स्वर ६, लक्षणं ७, व्यंजनं ८, ए आठ अंग निमित्तना जाण पण निमित्तने प्रकाशे नही. ८ । ए सर्व मळी ३६

छत्रीसीना धरणहार ते माहरा गुरुतत्त्व जांणवा. । ए सत्तरमी छत्रीसी जांणवी. ॥ १८ ॥

पंचदैसजोगसन्नैौ--कहणेण तिगारवाण चाएण ।
सल्लतिगवज्जणेण; छत्तीसगुणो गुरू जयउ ॥१९॥

टवार्थ--पन्नर योग " **सच्चेयरमोसअसच्चमीसमण ४ वय ४ विउव्व २, आहार २, उरल २, मीस कम्मण १ इय योगा पन्नरभेएण ॥१॥"** १५ । तथा संज्ञा पन्नर १५--आहारसंज्ञा १, भयसंज्ञा २, मैथुनसंज्ञा ३, परिग्रहसंज्ञा ४, क्रोधसंज्ञा ५, मानसंज्ञा ६, मायासंज्ञा ७, लोभसंज्ञा ८, लोकसंज्ञा ९, ओघसंज्ञा १०, सुखसंज्ञा ११, दुखसंज्ञा १२, मोहसंज्ञा १३, दुगंछासंज्ञा १४, शोकसंज्ञा १५. ए सर्व मळी १५ पन्नर संज्ञाएं धर्मने धर्ममें गिणता नथी. एहवा मरूपणाना धणी छे। गारव तीन ३--सातागारव १, रिद्धिगारव २, रसगारव ३ ए ३ ना त्यागी छे. ३३ । तथा सल्य तीन ते मायासल्य १, नियाणसल्य २, मिथ्यात्वसल्य ३ ए तीन सल्य रहित. । एह ३६ गुणे युक्त ते माहरा गुरुतत्त्व जाणवा. । १८ ए अढारमी छत्रीसी जांणवी. ॥१९॥

सोलससोलसउग्गम-उप्पायणदोसविरहियआहारे ।
चउहाभिग्गहनिरओ; छत्तीसगुणो गुरू जयउ ॥२०॥

टवार्थ--सोल उद्गम दोष-१६-**सोलस उग्गमदोसा आहाकम्मु १ देसीय २ पूइयकम्मे ३ य**

* पाठांतरम् (चउविह)

मीसजाए ४ अ । ठवणा ५ पाहुडिआए ६ पाओयर ७ कीय ८ पामिच्चे ९ ॥ १ ॥ परिअट्टिए १० अभिहडु ११--ब्भिन्ने १२ मालोहडे १३ य अछिज्जे १४ अणिसिट्ठ १५ ज्झोयरए १६ सोलस पिंडुग्गमे दोसा ॥ २ ॥" १६ । तथा सोल उत्पादना दोष १६-"धाई १ दूइ २, निमित्ते ३, आजीव ४, वणीगमे ५; तिगिच्छा य ६ । कोहे ७ माणे ८ माया ९, लोभे १० अ हवंति दस एए ॥ १ ॥ पुव्विं पच्छा ११ संथव १२, विज्जा १३ मंतेय १४ चुण्ण १५ जोगे अ, उप्पायणाइदोसा १६; सोलसमे मूलकम्मे य ॥ २ ॥" ए दोष रहित आहारना लेणहार. एम ३२ । तथा द्रव्य, १ क्षेत्र २, काल ३, भाव ४ रूप च्यार भेदें अभिग्रहना धरणहार ए ३६ गुणना धणी ते माहरा गुरुतत्त्व जांणवा । ए आगणीसमी छत्रीसी जांणवी. ॥२०॥

सोलसवयणविहिन्नू; सत्तरसविहसंजमंमि उज्जुत्तो ।
तिविराहणाविरहिओ, छत्तीसगुणो गुरू जयउ ॥२१॥

टबार्थ--सोल वचन विधिना जांण, १६-कालतिअं ३ लिंगतिअं ३ वयणतिअं ३ तहपरुक्ख १० पच्चक्खं ११ । उवयणाइचउक्कं १५, अज्झत्थं १६ चेवसोलसमं ॥ १ ॥ तथा सत्तरंविधसंजम-१७-पंचाश्रवथी विरमण ए पांच, पंचेन्द्रियनिग्रह ए १०, कषाय ४ अने दंड ३

नी विरतिरूप ए १७, अथवा–पुढवि–दग–अगणि–मा-
रुअ–वणस्सई विति चउ पणिंदि अजीवे १०
पेहापेह पमज्जण, परिठवण मणो वएकाए ॥ १॥"
ए पण १७ एम ३३। तथा तीन विराधना ते ज्ञान विराधना
१, दर्शन विराधना २, चारित्र विराधना ३ रहित.। ए छत्रीस
गुणे विराजमान ते माहरा गुरुतत्व जांणवा ए वीसमी छत्रीसी
जांणवी. ॥ २१ ॥

नरदिक्खेंदोस अट्ठारसेव अट्ठार पॉवठाणाइं।
दूरेण परिहरंतो, छत्तीसगुणो गुरू जयउ ॥ २२ ॥

व्याख्या--नर जे पुरुषना दीक्षाना दोष अढार १८ तेहना
जाण-*वुड्ढो १ जड्डो २ कीवो ३ हठजुत्तो ४ त-
ह्य गहिलो ५ अविणीओ ६ अभीरु ७ इत्यादिक
आवश्यक निर्युक्तिथी जांणजो अढार ए १८। अने अढार
पापस्थानक–प्राणातिपात १ मृषावाद २, अदत्तादान ३, मैथुन
४, परिग्रह ५, क्रोध ६, मान ७, माया ८, लोभ ९, राग
१०, द्वेष ११, कलह १२ अभ्याख्यान १३, पैशून्य १४, रति
अरति १५, परपरिवाद १६, माया मृषावाद १७, मिथ्यात्व-
शल्य १८ ए अढार पापस्थान दूरें परिहरता ए छत्रीस गुणे
विराजमान ते आचार्य गुणवंत जाणवा. ॥२२॥

---

* बाले १ वुड्ढे २ नपुंसे ३ य, कीवे ४ जड्डे ५ य वाहिए
६। तेणे ७ रायावगारी ८ य, उम्मत्त ९ य अदसणे १० ॥ १ ॥
दासे ११ दुट्ठे १२ य मूढे १३ य, अणत्ते १४ जुंगिए १५ इय।
उबद्धिए १६ य भइए १७, सेहनिप्फेडिया १८ इय ॥ २ ॥

सीलंगसहस्साणं, धारंतो तह य वंभभेआणं ।
अट्ठारसगसुयारं; छत्तीसगुणो गुरू जयउ ॥ २३ ॥

टवार्थ--अढार हज्जार सीलांगरथना धरणहार-ब्रह्मचर्यना भेद १८-"ओरालियं च दिव्वं; मणवयणकाएण करणयोएणं; अणुमोयण कारवणे करणे भेयट्ठारस्स ॥ १ ॥ ए अढार अब्रह्मथी निवृत्या छे-एथी अढार वंभचेर उदार कहीये ते ३६ ना धारणहार ते माहरा गुरु जाणवा. २२-॥२३॥

उस्सग्गदोसगुणवीस=वज्जओ सत्तरभेअमरणविहिं ।
भवियजणे पयडंतो, छत्तीसगुणो गुरू जयउ ॥२४॥

टवार्थ—काउस्सग्गना १९ ओगणीस दोष रहित-घोडग १ लय २ खंभाई ३ मालू; इत्यादि भाष्यथी जाणी लेवा. १९ । तथा मरण समाधिना सत्तर भेद १७ भगवतीथी जांणज्यो। इत्यादिक अर्थ भव्य जनने उपदेशें प्रगट करवा ए तेवीस २३ मी छत्रीसी गुणे विराजमान ते गुरु जाणवा. ॥२४॥

वीसमसमाहिट्ठाणे, दसेसणा पंच गासदोसे य ।
मिच्छत्तं च चयंतो, छत्तीसगुणो गुरू जयउ ॥२५॥

टवार्थ—वीस असमाधि स्थानकना निवारक-"दवदवचारि १ पमज्जिय २, दुपमज्जियं ३ रित्तसिज्ज ४ आसणिए ५ । रायणियपरिभासी ६, थेर ७ भूओघाई

८ य ॥ १ ॥ संजलण ९ कोहणे १० पिट्ठमंसिये ११ भिक्खभिक्खमाहारी १२ । अहिगरणकरोदीरण १३, अकालसज्झायकारी १४ य ॥२॥ ससरक्खपाणिपाए १५, सद्दकरे १६ कलह १७ झझकारी १८ । य । सूरप्पमाणभोई १९, वीस इमे एसणासमिए २० ॥३॥ " तथा दश एषणा दोष-"संकीय १ मक्खिय २ निखित्त ३ पिहिय ४ साहरिय ५ दायगु ६ म्मीसे ७ । अपरिणय ८ लित्त ९ छड्डिअ १०, एसणदोसा दस हवंति ॥ १ ॥ " तथा ग्रासदोष पांच-धूमांगारक प्रमुख, एकविध मिथ्यात्व तेनो त्याग, ए छत्तीसगुणे सहित ते गुरु जाणवा. ए चोवीस छत्रीसी थइ. ॥ २५ ॥

इगवीससबलै[२१]चाया, सिक्खासीलैस्स[२५] पनरठाणाणि।
अंगीकरणेण सया, छत्तीसगुणो गुरू जयउ ॥ २६ ॥

टवार्थ—एकवीस सबलना त्यागी ते गाथा-" त जहओ हत्थकम्म कुवते मेहुणं च सेवंते रीइ भुजमाणो आहाकम्म च भुजते ॥ १ ॥ तत्तो य रायपिंडकीयं पामिच्चय, अभिहडं छिज्ज भुजते, सवलेउपच्चक्खिय ॥ २ ॥ छम्मासब्भिंतरओ, गणागणे सकम करेमाणे, मासब्भिंतरतिन्निउ-

दग लेवाइ करेमाणे. ॥३॥ गिह्णंते अ अदिक्खं, आउट्टि तहा अणंतवहीयाए; पुढवीयठाण सिज्जं, निसहायं वा वि चेयंते ॥ ४ ॥ मासब्भिंतर ओस्सायट्ठाणाइतिन्निकूक्कंतो पाणायवाउट्टीं कुव्वंते, मुसावयं तेय. ॥५॥ एवं सस्सिणद्धाए ससरक्खाचित्तमंतगसिलले लूंकोलावासपइट्ठाकोलथुणा ते सीया वासो. ॥ ६ ॥ सडंसपाणस बीअे जीवडवसंताणउ भवे तहयठाणाइ; वेयमाणे सवले आऊट्टिआए अ ॥ ७ ॥ आऊट्टि मूलकंदे; पुप्फेय फले अ बीयहरिये य; भुंजंते सबलेऊ, तहेव संवच्छरस्संतो ॥ ८ ॥ दस दगदग लेवे कुव्वमाइट्ठाणाइ दसयवरिसतेच ऊदियसीऊदगवग्धारीयहत्थमत्तेणं. ॥ ९ ॥

दव्वाइ भायणेणं, वंदिज्जत्तभत्तपाणघित्तूणं भुंजइ सवलो एसो, इगवीसमो होइ नायव्वो ॥ १० ॥" ए २१ तथा शिक्षाशीलनां पन्नर स्थानक—

*अह पन्न रसठाणेहिं—सुविणीएत्ती, वुच्चइ नियावित्ती अचवले अमाइ अकुतुहले. ॥१॥ अप्पं चाहिक्खिवई पबंधं च न कुव्वई, मित्तिज्जमाणो

* अह पनरसठाणेहिं, सिक्खासिलुत्ति वुच्चइ। नीयावित्ती अचवले, अमाई अकुतूहले ॥ इति पाठांतरम्.

भयई, सुअ लद्धुं न मज्जई, ॥ २ ॥ न य पाव-परिक्खेवी, न य मित्तेसु कुप्पइ १० । अपिप्य-स्साविमित्तस्स, रहे कल्लाणभासई ॥ ३ ॥ क-लहडमरवज्जए, बुद्धेअभिजाइए । हरिमं १४ पडिसलीणे १५ सुविणीऊत्ति वुच्चइ. ॥ ४ ॥" ए छत्तीसगुणे विराजमान गुरु जाणवा. ए पचवीसमी छत्रीसी जांणवी. ॥ २६ ॥

वावीसपरीसहहियासणेण, चाएण चऊदसल्लं च । अब्भितरंगं थाणं, छत्तीसगुणो गुरू जयऊ ॥२७॥

टवार्थ—वावीस परीषह सहेवाने समर्थ तेना नाम-खुहा १ पिवासा २सी ३ ऊल्हं ४, दसा ५ ऽचेला ६ रइँरिथिओ ८। चरिया ९ निसीहिया १० सिज्जा ११, अक्कोस १२ वह १३ जायणा १४ ॥ १ ॥ अलाभ १५ रोग १६ तणप्फासा १७, मल १८ सक्कार १९ परीसहा । पन्ना २० अ-न्नाण २१ सम्मत्त २२, इअ वावीस परीसहा ॥ २ ॥" तथा चौद अभ्यतर ग्रंथिना त्यागी तेनां नाम-"रागो दोसो य मिच्छत्त ७ कसाया ४ हास-छक्कगं ६ । अेगो वेउत्तिमे गथा, अंतरगा चउ-दस ॥ १ ॥" ए चौद प्रकारनी ग्रंथीना त्यागी ए छव्वी-समी छत्रीसी गुणे विराजमान वे माहरा गुरुतत्त्व जाणवा. ।२७।

पणवेइया[५]विसुद्धं; छद्दोस[६]विमुक्कं पंचवीसविहं ।
[२५]पडिलेहणं कुणंतो; छत्तीसगुणो गुरू जयउ ॥२८॥

टवार्थ—पांच वेदिका वांदणां देतां—बे हाथ जानुं विचें राखवा ए शुद्धवेदिका, १. बीजी च्यार ४ अशुद्धवेदिका. ए पांच वेदिकाएं विशुद्ध । वळी छ दोपथी विमुक्त—+आरभडा संमद्दा; वज्जययव्वा य मोसली तइया; पप्फोडणा चउत्थी विक्खित्ता अवेइया छट्ठा ॥ १ ॥ ए ६ छ दोष रहित वळी पचवीस पडिलेहणाना करता—दिट्ठिपडिलेहणेगा; छउपक्खोडतिगतिगं-तिरिया । अक्खोडपमज्जणाया; नवनव× मुहप-त्ति पणवीसं. १ ए पचवीस मुहपत्तीनी पडिलेहणाना करता ए सत्तावीसमी छत्रीसीगुणे करी सहित ते माहरा गुरु जाणवा. २७ ॥ २८ ॥

सत्तावीसविहेहिं; अणगार[२७]गुणेहिं भूसियसरीरो ।
नवकोडि[९]सुद्धगाही; छत्तीसगुणो गुरु जयऊ ॥२९॥

टवार्थ—साधु मुनिराजना २७ सत्तावीस गुणें युक्त—" वयछक्कमिंदियाणं च निग्गहो भावकरणछक्कं

+आरभडा १ संमद्दा २, मोसलि ३ पप्फोडणा ४ य वक्खित्ता ५। नच्चाविय ६ ति पडिलेहणाए वज्जिज्ज छद्दोसे ॥

× पाठांतरे—पणवीस पडिलेहा.

च । समणा विरागयाचि य, मणमाईणं निरोहो अ ॥ १ ॥ कायाण छक्कजोगम्मिजुत्तयावेयणाहियासणया । तह मारणंति अहियासणा एए अणगारगुणा ॥ २ ॥ " एटले साधुजीने गुणें करी शोभायमान छे शरीर जेहनो तथा नव ९ ते मन, वचन कायाए करूं नही, कराधुं नहि करतांने अनुमोदु नहीं ए नवकोटि विशुद्ध आहार, वसति, पात्र, उपगरणना ग्राहक छे निर्दोष ॐ. ए छत्रीस २७–९ गुणे करी विराजमान ते माहरा गुरु जाणवा. २८ ॥ २९ ॥

अडवीसलद्धिपयडण[२८]–पउणो लोए तहा पयासंतो ।
अडविहपभावगत्त, छत्तीसगुणो गुरू जयऊ ॥३०॥

टवार्थ—अट्ठावीस महालब्धि प्रगट करवा महा निपुण छे तेहना जाण–" सम्माणुसव्वविरइ, मल विप्पमोसखेल सव्वुसहीविऊव्वि आसीविसओही रिउविउल केवल संभिन्न, चक्कि जिण हरिबल चारण पुव्व गणहर पुलाए आहारग महु घय खीरे आसवो कुट्ठबुद्धीय बीयमइ पयाणुसारी २८. आठ प्रकारना प्रभावकना गुणे विराजमान तद्यथा–" पावयणी १ धम्मकही २, वाई ३ नेमित्तिओ ४ तवस्सी ५ अ । विज्जा ६ सिद्धो ७ अ कई ८ अट्ठेव पभावगा भणिया ॥ १ ॥ ' ए छत्रीस गुणे विराजमान ते गुरू जाणवा. २९ ॥ ३० ॥

अेगूणतीसभेअे, पावसुँए दूरओ विवज्जंतो ।
सगविहसोहिँगूणण्णू, छत्तीसगुणो गुरू जयउ ॥३१॥

टवार्थ–एगूणत्रीस २९ पापश्रुतनी प्रवृत्तिना वर्जक छे–
" अट्ठनिमित्तंगाइं, दिव्वुपायंतरिक्खभोमं च ।
अंगं सरलक्खण वंजणं च तिविहं पुणिक्किक्कं
॥ १ ॥ सुत्तं वित्ती तह वत्तियं च पावसुअमउ-
णतीसविहं । गंधव्वनट्टवत्थू–माउं धणुवेयसं-
जुत्तं ॥ २ ॥ " ए ओगणत्रीस २९ पापश्रुतना उपदेश
रहित । अने सात ७ शुद्धिना गुणे गुणी. (तं) लहुया ?
ऽऽल्हाईजणणं २, अप्पपरनियत्ति ३ अज्जवं
सोही ४ दुक्करकरणं ५ विणओ ६, निस्सल्लतं च
सोहिगुणा ७ ॥ १ ॥" ए त्रीसमी छत्रीसी गुणें विराज
मान ते माहरा गुरु जाणवा ३० ॥ ३१ ॥

महमोहबंधँठाणे, तीसं तह अंतरारिँछक्कं च ।
लोए निवारयंतो, छतीसगुणो गुरू जयउ ॥३२॥

टवार्थ––त्रीसमोहनी ७० कोडाकोडी सागरस्थितिबं-
धनां स्थानक जेणे वार्यां छे– " वारिमज्झेऽवगाहित्ता,
तसे पाणेवि हिंसइ १ । छाएइ मुहं हत्थेणं,
अंतोनायं गलेरवं २ ॥ १ ॥ सीसावेढेण वेढिता
संकिलेसेण मारइ ३। सीसंमिजे य आहंतु दुह-
मारेण हिंसइ ४ ॥ २ ॥ बहुजणस्स नेयारं, दीवं

नाणं च पाणिण ५। साहारणे गिलाणम्मि पहु-
किच्चं न कुव्वइ ६ ॥३॥ साहूण धम्मकम्माओ,
जो भसेइ उवट्ठियं, । नेआउयस्स, मग्गस्स, अव-
गारंमि वट्टइ ८ ॥४॥ जिणाणं णतनाणीण, अवण्णं
जे पभासइ ९। आयरिय उवज्झाए, खिंसई मंद-
बुद्धिए १० ॥५॥ तेसिमेव य नाणीण, सम्मं नो
पडितप्पइ ११। पुणो पुणो अहिगरणं, उप्पाए ति-
त्थभेयए १२ ॥६॥ जाण आहम्मिए, जोए पउं-
जइ पये पये १३। कामे वमित्ता पत्थेइ, इहंमि
भविये इय १४ ॥७॥ अभिक्खण अ बहुस्सुत्त, जे
भासति वहुस्सुए १५ तह य अतवस्सी य, जे त-
वस्सित्ति अह वए १६ ॥८॥ जायतेयेण बहुजण,
अंतो धूमेण हिंसई १७। अकिच्चमप्पणा काउ,
कयमेएण भासइ १८ ॥९॥ नियडुवहि पणिहीए,
पलिउचे साइजोगजुत्ते य १९। बेइ सव्वं मुस
वयसि, अज्झीण झज्झए सया २० ॥१०॥ अद्धा-
णमि पविसित्ता, जो धणं हरइ पाणिणं २१। वी-
स भित्ता उवाएणं, दारे तस्सेव लुप्पइ २२ ॥११॥
अभिक्खमकुमारेउ, कुमारेहिं च भासए २३।
एवमवभयारीउ, बंभयारित्तिऽहं वए २४ ॥१२॥

जेणे वेसरियं नीए, वित्ते तस्सेव लुब्भइ २५ ।
तप्पभावुट्ठिए वावि, अंतराय करेइ से २६ ॥१३॥
सेणावइं पसत्थारं, भत्तारं च विहिंसइ २७ ।
इट्ठस्स वावि निगमस्स, नायगं सिट्ठिमेव वा २८ ॥१४॥ अपस्समाणे पस्सामि, अहं देवत्ति वा वए २९ । अवण्णेणं च देवाणं, महामोहं पकुव्वइ ३० ॥१५॥ ए ३० त्रीस महामोहनी स्थानक रहित तथा अंतरंगवेरी छ ६ थी रहित—काम १, क्रोध २, लोभ ३, हर्ष ४, मान ५, मद ६ ए छना त्यागी ते एकत्रीसमी छत्रीसीना छत्रीसगुणे विराजमान ते माहारा गुरु जाणवा. ।३२।

इगहियतीसविहाणं, सिद्धगुणाणं च पंच नाणाणं ।
अणुकित्तणेण सम्मं, छत्तीसगुणो गुरू जयउ ॥३३॥

टबार्थ—श्रीसिद्धभगवंतना इगतीस ३१ गुण यथा—"पडिसेहण संठाणे ५, वण्ण ५, गंध २, रस ५, फास ८, वेअे ३, य । पण पण दु पणट्ठ तिहा, इगतीसमकायसंगरुहा ॥१॥ अहवा कम्मे—"नव दंसणम्मि चत्तारि आउए पंच आइमे अंते । सेसे दो दो भेया, खिणभिलावेण इगतीसं ॥२॥" ए एकत्रीस गुण तथा पांच ज्ञान—मतिज्ञान १, श्रुत २, अवधि ३, मनःपर्यव ४, केवलज्ञान ५, ए सर्वना कहेवावाळा **सम्मं**—भले प्रकारे ए छत्रीस गुणे करी विराजमान ते माहरा गुरु जाणवा, ए बत्रीसमी छत्रीसी जांणवी. ॥ ३३ ॥

तह वत्तीसविहाण, जीवाण[32] रक्खणम्मि कयचित्तो।
जियचउव्विहोवसग्गो, छत्तीसगुणो गुरू जयउ॥३४॥

टवार्थ–तिमज जीवभेद वत्रीस तद्यथा–" सुहुमेयर-पुढविजलानलवाउवणणंत दस पत्तेया वितिच-उसन्निपरयुआ, सोलस पज्जेयर वत्तीस ॥१॥ " ए वत्रीस भेद जीवना तेनी दयाना अधिकारी, अथवा आ-लोयण–निरुवलावेआवइमुहढधम्मयाअनिस्सीओ-वहीणे, असिख्खानिप्पडिकम्मया ॥१॥ अन्ना-यया अलोभे अनिभिख्खाअज्जवेसुइसम्मद्दिट्ठी समाहीअ, आहारे विणओवए ॥२॥ धिइमइअ सवेगे पणहा सुविहि सवरे अत्तदोसोवसहारे, सव्वकामविरत्तया ॥३॥ पच्चख्खाणविउस्सग्गो, अपमाए लवालवे। झाणसवरयोगे अ उदए मारणतीए, ॥४॥ सगाणं च परिन्नाए, पायच्छि-त्तकरणे इय। आराहणाय मरण, वत्तीसयोग सगही ५, ए ३२ योगना जांण। अने जीत्या छे ४ च्यार गतिथी उपना उपसर्गादि तेथी ए ३२–४ छत्रीसीना पात्र ते जंगमतीर्थ महागुणसमुद्र मोक्षमार्गोपदेशक ते माहरा गुरु जाणवा. ए तेत्रीसमी छत्रीसी जाणवी. ॥३४॥

वत्तीसदोसविरहिय, वदणदाणस्स[32] निच्चमहिगारी।
चउविहविगहविरत्तो, छत्तीसगुणो गुरू जयउ ॥३५॥

टवार्थ—वांदणांना बत्रीस दोषना त्यागी तेहनी गाथा—

दोसमणाढी १ थद्धीअ २ पविट्ठ ३ परिपिंडियं च
४ टोलगइ ५ अंकुस ६ कच्छभ ७ रिंगीय ८
मच्छु ९ व्वत्तं १० मणपउट्ठ ११ वेइअ १२ बद्ध
१३ भयंतं १४ भयगारव १५, मित्तकारणाति-
न्नं १६ पडणीय १७ रुद्ध १८ तज्जीय १९ सढ
२० हील, २१ विपलिअं २२ अंचीअं २३ दिट्ठ-
मदिट्ठ २४ संगं २५ करत २६ म्मोअण, २७
आलिद्धणालिद्धं, २८ ऊणं, २९ उत्तरचूलिअ,
३० मूअंढढ्ढर ३१ चुडलीअ, ३२ बत्तीसदोससुद्धं.

ए ३२ दोषना टाळनार । तथा ४ विकथाना त्यागी ते राज-कथा १, देशकथा २, भक्तकथा ३, स्त्रीकथा ४. एम .ए ३२—४—३६ छत्रीसगुणे विराजमान ते माहरा गुरु जांणवा. ए रीतें ए चोत्रीसमी छत्रीसी जाणवी. ए पांत्रीसमी गाथानो अर्थ जाणवो. ॥३६॥

तित्तीसविहासायण—वज्जणजुग्गो अ वीरियायारं ।
तिविहं अणिगूहंतो, छत्तीसगुणो गुरू जयउ ॥३६॥

टवार्थ—तेत्रीस ३३ आशातनाना वर्जक छे—" पुरओ
पक्खा सन्ने गंता चिट्ठण निसीयणायमणे ।
आलोयण पडिसुणणे, पुव्वालवणे अ आलोए
॥१॥ तहउवदंस निमंतण. अद्धायणे तहअप-

डिसुणणे। अन्नत्तीय तत्थगए, किंतु मतज्जायनो सुमणे ॥२॥ एव एयं होउ कहकहं, तस्स न सुमणो हवइ। तज्जाएणं हीलइ, पुणो पुणो निट्ठुरं भणइ ॥३॥ नो सिरसिकह छित्ता, परिसभिता अणुट्ठिआइ। कहे सथारपाय घट्टण, चिट्ठुच्च समासणे यावि ॥४॥ अहवा अरिहताण आसायणाए सिजाए किंचिनाहीय। जा कंठ सुमुद्दिट्ठा तित्तीसासायणा इति ॥५॥" ए ३३ अने तीन प्रकारना वीर्य जिनशासनरे कामे गोपवता नथी. ए छत्रीसी विराजमान ते परमोपकारी माहरा गुरु तत्त्व जाणता। ए पांत्रीसमी छत्रीसी जाणवी. ॥ ३६ ॥

गणिसंपर्यट्ठ[३२] चउविह, वत्तीस तेसु निच्चमाउत्तो। चउविहविणयपवितो, छत्तीसगुणो गुरू जयउ ॥३७॥

टवार्थ—गणिसंपदा ८-"आहार १ सुअ २ सरीरे ३ त्रयणे ४ वायण ५ मइ ६ पओग ७ सइ ८ ए सपया खलु अट्ठमि सगह परिन्ना ॥१॥ ए एकेकना च्यार ४ भेद मिळ्या ३२ बत्रीस भेद थाये ते ८×४=३२—आचारे १, श्रुते २, विनयें ३, व्यासेपे ४, ए च्यार विनययुक्त इम छत्रीसमी छत्रीसीना धरणहार मोक्षमार्गना साधक, परमाथविरक्त निर्मल शुद्धाध्यात्मभावध्यानी संपूर्णानदरसी सारणा-वारणा चोयणा-पडिचोयणा-दक्ष,

साधु, साध्वी, श्रावक, श्राविकाना परम धर्माधारभूत वर्त्तमान आगमधर ते आचार्य माहरा गुरु जाणवा. एम छत्रीस छत्रीसीना १२९६ बारसें छन्नु गुण जाणवा. ॥ ३७ ।

जइवि हु सूरिवराणां, सम्मं गुणकित्तणं करेउं जे ।
सक्कोवि नेव सक्कइ, कोहं पुण गाढमूढमई ? ॥३८॥

टबार्थ—यद्यपि आचार्य यथार्थ धर्मप्ररूपक यथार्थ मार्गे वरतता जे सूरि कहेतां आचार्य वर कहेतां प्रधान तेहना गुण क्षयोपशमी, क्षायकी, उपशमी, तथा औदयिक, सोमकारी, परोपकारीनो कांइ अंत नथी. ते गुणनो कीर्तन करवाने इन्द्र पण समर्थ नहीं तो हुं जे गाढ मूढता सहित छे मांत जेहनी ते किम संपूर्ण गुण कही शकुं ? पिण मोटकाना गुण कहेतां आत्मा गुणीरागथी एकत्व पाम्यो ते गुणनो अर्थी थाये, गुणार्थी थयो. आत्मा स्वगुणने प्रगट करे ते माटे चेतना पोतानी गुणीना गुण गावा जगाडवी—जागृत करवी. ॥ ३८ ॥

तहविहु जहा सुआओ, गुरुगुणसंगहमयाउ भत्तीए ।
इअ छत्तीसं छत्तीसीआउ, भणियाउ इह कुलए॥३९॥

टबार्थ—तो पिण यथासूत्रें कह्युं छे. गुरु जे शुद्धतत्त्वना कथक तेना गुणनी छत्रीसीओ कही. ए कुलकने विषे पोताना गुणना संग्रह करवा निमित्ते तथा भक्तिएं गुणनी छत्रीस छत्रीसी करतां १२९६ बोल थया ते कह्या. इति ॥ ३९ ॥

सिरिवयरसेण सुहगुरु—सीसेणं विरइअं कुलगमेयं ।
पढिऊणमसढभावा, भव्वा पावंतु कल्लाणं ॥ ४० ॥

इति गुरुगुणछत्तीसी समत्ता ॥

टवार्थ–श्रीयुगप्रधान दश पूर्वधर संपूर्ण सूत्र अर्थना धारक, आकाशगामिनी प्रमुख महालब्धिना पात्र श्रीवज्रस्वामिना शिष्य जगत्रय उपकारी श्रीवज्रसेनगणि तेहना शिष्य जे गुणरागीमतिपणे ए कुलक रच्यो ते भणीने असठभावी एटले जिनशासनभावितमती जीव भव्यात्मा पामे कल्याणनी परंपरा प्रत्यें, ए ४० मी गथानो अर्थ. ॥ ४० ॥

हवे टवाकारप्रशस्ति—

श्रीमत्खरतरगच्छे, पाठका राजसारसत्संज्ञाः ।
तच्छिष्यपाठकोत्तम धीराः श्रीज्ञानधर्माह्वाः ॥१॥
तेषा शिष्यप्रवराः, पाठका दीपचंद्राभाः ।
तेषा शिष्येणाय, बालबोधो विनिर्मितः ॥ २ ॥
मुनिगुणस्मरणालकृत , विशुद्धचित्तेन देवचंद्रेण ।
भव्यजनानुग्रहकृते, कृतः सदभ्यासरसिकेन ॥३॥

इति श्रीगुरुगुणषट्त्रिंशिकाबाधबोधार्थः समाप्त. ।